KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XXIX. évf. *Julius—Augustus. 1894.* *4-ik füzet*

Sociális bajok a római köztársaság utolsó száz évében.*)

A hajdani Róma, melynek letünt dicsősége kétezer év után is csodálatot kelt, romjaiban is nagyszerű marad. Az a fény, mely egykor három világrészre szórta sugarait, nem veszett el a távol mult ködében. Fel-fel csillan olykor egyes kődarabban, melyre a kor reá tevé alkotó kezét. És e hideg omladékok, egy hatalmas népnek kiáltásai, néma ajkukkal is hangosan hirdetik, mi volt Róma! És mi volt Róma? Egy város, mely egy világot zárt magába annak erényeivel és bűneivel. Egy város, melynek szűk piaczterén döntötték el a szabad-polgárok három világrész sorsát s uralkodtak a népek milliói felett.

De Róma sem kerülhette ki sorsát. A nagyságok végzete utólérte őt is. Csakhogy mig a nagyság estében is tiszteletre méltó, addig Róma, melynek évszázak kellettek szétörléséhez, összeomlott a nélkül, hogy akár részvét kisérte volna a letünt nagyságot sirjába. Belső okok idézték elő bukását.

Nem lesz talán érdekesség nélkül, ha röviden bár, megtekintjük amaz okokat, melyek egy ily hatalmas világvárosnak s egyuttal birodalomnak összeomlását idézték elő.

Róma a „divide et impera" elvével, mig bensőleg társadalmi átalakuláson ment keresztül s az egyenlőség eszméjét valósitotta meg, addig külsőleg folytonosan emelkedett fényben, hatalomban s a királyok gyülekezetének nevezett senatus szilárd kezekkel tartotta a politika olykor láthatatlan szálait, melyek egy csomóba futottak össze Róma piaczán. És intézte városa ügyeit ugy, hogy egy pár száz év alatt a Romulus asyluma a világ feje lett, meghóditván azt részint kardjával, részint erkölcsi ereje által. Ázsiának kis királyai esengtek Róma kegyéért s annak egyszerü polgára kezéből földig hajlongva fogadták el visszaadott országaiknak koronáját.

Róma elérte mindazt, a mire legmerészebb álmaiban sem gondolhatott: feje, ura volt a földközi tenger mentén elterülő országoknak, melyek között ha volt is független államocska, e függetlenség csak látszólagos volt, mert tekintete mindig Róma felé irányult s ennek tanácsa, olykor beleegyezése nélkül egy merészebb lépést sem mert tenni. A királyok személyesen özönlöttek a városba, hogy szerencsét kivánjanak a győztes Rómának s „kitünt, hogy a legcsuszómászóbb hizelgők az előszobában ácsorgó királyok tudnak lenni."

*) Tanári beiktatón, (1891. máj. 5-én) olvasott értekezés.

Massinissa, Numidia királya, csak birodalma haszonélvezőjének tekintette magát, valódi tulajdonosnak Rómát. Versenygtek e királyok Róma kegyéért s Prusiás, Bithynia királya, a senatusba vezettetvén, arczra borúlt a mentő istenek előtt.

A pydnai csatával 168-ban Kr. e. szokták jelezni Róma világuralmának kezdetét. Ezutáni harczai barbár népek ellen viselt harczokból vagy lázadások elfojtásából állottak, de civilizált állam nem tett kisérletet az uralom lerázására.

Róma központja a világnak; itt a világ főtörvényszéke, mely itél népek s királyok felett; a külföld előkelői, herczegei jönnek, hogy elsajátitsák Róma szokásait; ide özönlik a tudomány, művészet, minden gazdaság; s ugy látszott, hogy Róma boldog.

De csak látszott s mig külsőleg a legnagyobb békét és hatalmat élvezte, belsőleg már megkezdődött életgyökerének romlása. Nagy fénye már kezdi előre vetni árnyékát; politikai fejetlenség, erkölcsi sülyedés váltják fel az előbbi kornak mindazon benső erőit, melyek hóditani, alkotni tudtak. Következik a visszahatás minden téren s oda jutnak, hogy a mit az ősök meg tudtak szerezni, legnagyobb gyalázatukra nem tudják megtartani.

Róma a lejtő felé indúl. Az ősi erők, polgári erények, a hazafiasság helyébe egyebek léptek.

Hóditásai által óriási birtokokhoz jutott, melyek elajándékozás, eladás vagy bérbeadás által alapját vetették meg a latifundiumoknak. Ez pedig óriási kárral járt az államra nézve s sociális bajokat támasztott, melyek forrásaivá lőnek a többi bajoknak, melyekkel együttesen idézték elő az állam bukását.

Két fél állott egymással szemben: a kiskirtokos és nagy birtokos osztály; és e kettő egymással heves harczot vívott; egyik megsemmisíteni akarta a másikat. Nem más e küzdelem, mint a mi annak előtte is folyt, csakhogy más fegyverekkel és a tanács teremben, de a világhódító harczok által félbeszakadt: a patriciusok és plebeiusok harcza, mostani neve a munka és tőkepénz versenygése. Akár csak napjainkban, mikor, sajnos, hazánkban is termő talajra talált e lappangva terjedő s így annál veszedelmesebb socialis kérdés, melyben a pusztán testi erő szembe áll a szellemi erővel az anyagi javak egyenlőtlen eloszlása miatt.

Mig azelőtt a kis birtokos osztály kölcsönzés által ment tönkre s utoljára rabszolgája lett a hitelezőnek, most a mesterségesen lenyomott gabnaárak tették tönkre. A nagy kiterjedésü latifundiumokon divatba jött a legelő gazdálkodás vagy olaj és szőlő termesztés. Ha pedig földmivelést űztek, mindezeket nem szabad, munkás emberekkel végeztették, hanem rabszolgákkal, kikkel gazdálkodni sokkal olcsóbb volt. A kisbirtokos nem tudhatott versenyezni a nagybirtokossal, ki termesztményét olcsóbban adhatta el, tehát leszoritotta a másikat a piaczról, melyre ezenkivül még nagy mennyiségű gabonát hoztak be külföldről is.

E veszedelmes bajokkal szemben a kisgazda kénytelen volt

visszahúzódni s felhagyni a gazdálkodással, birtoka pedig a nagy testbe olvadt belé.

Rabszolgát a nagybirtokosok bőven szereztek, hisz egész ember vadászatokat tartottak keleten s a delosi rabszolgavásáron egy napon tizezer rabszolga is eladatott. Ezek nagy száma magyarázza meg, hogy oly gyakori volt Itáliában a rabszolga lázadás. Azt pedig csak a kor erkölcsi sülyedése, hogy egy római lovag, Titus Vettius adósságai miatt rabszolgáit szabadoknak, magát királyuknak kiáltotta ki.

E rabszolgákat alkalmazták mindenütt és mindenben ; divatba jött az ültetvényes rendszer; a házi cselédséget ezek tették. Mesterséget is üztek, a melyből a hasznot megint csak az úr tette zsebre. Ez által létrejött a nagy iparosság, mely gyárilag, szolgáival állíttatta elé az ipari czikkeket.

A tőkepénzesek ez eljárása tönkre tette a kisiparos osztályt, mely oda hagyva mesterségét beállott csőcselék csapatnak.

Úgy látszik, hogy egész rendszerességgel folytatták a kisbirtokos és iparos osztály megsemmisítését, úgy hogy Etruriában szabad paraszt nem volt. El lehetett mondani, hogy az állatoknak meg van fekvő helyök, a polgároknak azonban nem maradt egyebök a levegőnél és napsugárnál.

E szomoru helyzeten egy forradalom segíthetett volna, csakhogy az orvosság veszedelmesebb a betegségnél. A csőcselék száma folyton szaporodott s uralkodóvá kezdett válni az utczán lármájával, az utcza pedig hatalommá lett.

Ily körülmények közt léptek föl reformjaikkal a Gracchusok, de nemes czéljaikat vérökkel pecsételték meg.

A kormányzás módjában is újítások hozattak be. Nem a tehetség, nem a személyes tulajdonságok és tettek minősítettek hivatalra. Az uralkodó elem, a hol a gazdagság volt, főczélul az előjogoknak föntartását s lehetőleg növelését tekintette. Már a születés s a jó barátság jogot adott a legfőbb hivatalra való aspiratiora, tekintet nélkül a személy tehetségeire. Ez maga után vonta azt a divatot, hogy minden más ember, ki e cliquehez nem tartozott, kizárassék minden hivatalból; „új emberek,“ mint nevezték, nem juthattak álláshoz vagy nagyon is ritkán s így a kormányzat gyenge értékű emkerek kezében volt.

Előtérbe lépett a családi politika. Quintus Metellus négy fia és unokaöcscse, kik egynek kivételével majdnem együgyüek voltak, tizenöt év alatt mindnyájan elnyerték a consulságot s diadalmenetet is tartottak.

Majd szükségessé vált egy törvény, mely a tartományok kormányzói ellen emelt zsarolási vádban itéljen. De ez is csak irott malaszt volt, mert a biróság tagjaiban volt annyi önszeretet, annyi pártfegyelem, hogy a vérökből valót csak nem itélték el. A hivatal elvesztette eredeti jellegét; nem tisztesség volt, hanem pálya, melyért az uralkodó nemesség egymást űzve versenygett. Ezzel megnyílt a politikai pálya az ifjuság előtt, mely nem saját tetteiben találta az oda eljuthatás első kellékeit, hanem a pártfogókban, a személyes és

családi összeköttetésben s tolongott az előkelő befolyásos emberek előszobáiba, honnan elkisérték őket a forumra, mint azelőtt a cliensek s szabadon bocsátott rabszolgák tették. A nép, melynek kegyétől függött a hivatalba juthatás, érezve e hatalmas jogát, maga is ki akarta használni előnyeit. Megkövetelte a hivatalra pályázótól, hogy őt is tisztelje, ereszkedjék le hozzá. És a vagyonilag hatalmas nemesség meghajolt ez üres követelmény előtt s az isteni nép előtt csúszó-mászóvá lett. De még egy másik, ennél is veszedelmesebb eljárást hozott divatba. A nép kegyének elnyerése végett fényes ünnepélyeket rendezett, sőt nem undorodtak attól sem, hogy pénzen vásárolják meg a szavazatokat, mi ellen végül törvényt is kellett hozni.

Ezek hátránya könnyen belátható.

A játékok rendezése vagyont tételezett föl, tehát szegény ember nem is pályázhatott. Hanem megérezték e pazarlást a provincziák, a melyektől az így elfecsérelt vagyont visszaszerezni, a család vagyoni állapotát egy ujabb politikai szerepléshez helyre állítani egyik mellékczélja volt a hivatalra juthatásnak. Aztán milyen lehetett a kormányzat, mikor előbb kikoldulni kellett a hivatalt a kormányzottaktól.

Ezek mellett hanyatlásnak indult a hadügy. A hivatalnokok, kik ily módon jutottak álláshoz, szükség esetén nem mertek a törvény szerint járni el és sorozást tartani, hanem vásárolni kellett a katonaságot, mely a nép előtt egy új, de az államra nézve veszélyes pályát nyitott meg egy önző és nagyravágyó hadvezér kezében. A tisztek között alig akad valamire való kivétel. Ha a hadsereg élére állottak e nemes urfiak, előbb görög katonai kézi könyvekből tanultak valamit, főleg katonás szavalást; a valódi parancsnokságot alantas tisztekre bízták.

Látjuk ezekből, hogy Rómában van két osztály, egyik az uralkodó aristocratia minden nemesség nélkül, mely lefoglalván előjogai- és vagyonánál fogva a maga számára a hivatalt, bátran olygarchiának is nevezhető s e korban csakugyan egy ujabb elnevezés jön divatba: az optimaták, hivatali nemesség. A másik osztály a nép, mely a tönkre ment kisbirtokos és kisiparos osztálylyal növekedve uralkodott az utczán, itélt és törvényeket alkotott, a maga számára földeket és ingyengabonát szavazott meg. Egy nyers tömeg alávetve saját érdekeinek és szenvedélyeinek, lett volna képviselője a nép fönségnek. Neve proletár, mely a mily szép volt „család alapitó“ értelmében, annyira alásülyedt és utált e korban.

E politikai változások után lássuk hogy miként alakultak az állapotok a társadalmi s más téren.

A világuralomra jutott Rómában a vagyoni viszony meglehetősen aránytalanúl volt elosztva. Egy római nyilatkozata szerint nem volt kétezer oly ember, kinek örökölt birtoka lett volna, de az is igaz másfelől, hogy e kevésnek a kezében volt minden javadalom. Lucius Domitius Ahenobarbus húszezer katonája mindenikének 4 hold földet igért a sajátjából, Pompejus vagyona 70 millió sestertiust (5.600,000 frtot) tett; Aesopus szinészé 20 millió sest. (1.600,000

frt); Crassus szerint egy gazdag embernek jövedelméből egy hadsereget kellene eltartania, melyet ő megtehetett, minthogy vagyona kezdetben 7 millió, s végül, sok ajándékozás mellett is 170 millió sestertiusra (13 milló frtra) ment.

A nagy vagyonnal együtt járt az őrületes költekezés és fényűzés. A szavazatokat drágán vették meg s 54-ben Kr. e. az I. osztály 800,000 frton vásároltatott meg. A házak pazar fénynyel épültek. M. Lepidus háza a legszebb volt Sulla halálakor, de egy pár évtizzel utóbb a 100 ik helyet sem foglalta el. Egy római házat 15 millió sest. (1.200,000 frton) adtak el. A falusi lakok is nagy fénynyel épültek s rendesen halastavakat is csináltattak melléjek. Egy ilyen falusi lak megért 4 millió sestersiust. A gazdag ember egygyel nem is elégedett meg, két laka legalább is volt, egy Rómában s egy a campaniai fürdő közelében. A siremlékek nagysága is bizonyítja egyeseknek e téren elkövetett pazarlását. Aemilius Lepidus consul meghagyta, hogy temetésére 1 millió ásnál többet ne költsenek, mert a végtisztesség nem az üres pompában áll. A népünnepélyek rendezésében, melyek a proletárság kegyének megnyerésére szolgáltak, a szabadversenynél fogva igyekezett mindenik hivatalra-pályázó túl tenni társán. Tengeren túlról szállítanak állatokat a nép mulattatására. 103-ban Kr. e. oroszlánt, 99-ben elefántot hoznak, s Sulla 93-ban, mint praetor 100 oroszlánt léptetett föl.

A butorzat, házi állatok és drágaságok árai e pazarlással rendkívül növekedtek. Egy dísz-lóért megadtak 19 ezer forintot, egy afrikai cyprusfa-asztalért 80 ezer frtot. Az arany és ezüst ékszerek helyét drágakövek és gyöngyök foglalták el. Bibor és gaze-szövetből készült öltönyök lettek kapósakká. Az illatszerek terjedésének, bár törvények tiltották el, nem lehetett gátat vetni és ebben egyaránt pazarlók voltak nők és férfiak.

Érdekesen beszéli el Cicero egy siciliai helytartóról: bithyniai királyok szokása szerint nyolcz ember által vitette magát gyaloghintón, maltai gazeból készült és rózsalevelekkel megtöltött párnán ülve egy koszoruval fején, egy másodikkal nyaka körül, finom vászonból készült, apró lukacskákkal ellátott s rózsákkal megtömött illatszerzsákocskát tartva orra alá, igy vitette magát egész hálószobájáig.

Az étkezés és az asztal örömei a legtöbb pénzt emésztettek föl. Egy jó szakácsért 8000 frtot is fizettek. A pecsenye helyébe halak és osztrigák léptek; az italiai bor már nem is került asztalra. Hortensius pinczéjében 10 ezer korsó külföldi bort találtak; a népünnepeken is 3 féle: siciliai, lesbosi és chissi bort osztottak szét.

A házak építésénél főgondot a konyhára és ebédlőre fordították. Az ebédlők butorzata fényes; a pamlagok ezüsttel kiverttek; a konyhaeszközök is ezüstből készültek, később aranyedények is jöttek divatba.

A nyaralók nem voltak egyebek, mint ebédlők s a nyaralás evés. Külön nyári és téli ebédlő volt, melyet felállítottak képtárban, madárházban, vadaskertben, hol az asztalokat arra betanított őzek

és szarvasok járták körül. A rabszolgák egész tömege hemzsegett az asztalok körül. A vendégek régi énekeit s mondáit ázsiai hárfásnők váltották föl; ének és tánczkarok szolgáltak mulattatásul. Régen vegyítve itták a bort, elkezdtek görögszokást követni, azaz kehelyből s „előivás“ szerint inni, mikor mindenkinek kötelessége volt a példát követni.

Mind az a fény, mely kitalálható volt, összpontosult egy előkelő rómainál.

Fenmaradt egy étlap arról a lakomáról, melyet Mucius Lentulus Niger pontifex 63-ban Kr. e. hivatalba lépésekor adott, s a melyen jelen volt Caesar is, a Vesta-szűzek, néhány pap és rokon. A lakomát megelőzőleg étvágycsinálóul hordoztatott: tengeri sült, osztriga, káma, gerincz csiga, fenyűmadár spárgával, hízlalt csirke, osztriga és kagyló pástétom, fekete és fehér tengeri makk, újra gerincz csiga, glykymaris kagyló, csalánkagyló, füge madár, őzborda, sertésborda, lisztbe rántott baromfi, kétféle bibor-kagyló. Az erre következő lakoma a következő fogásokból állott: sertésmell, sertés fej, halpástétom, sertéspástétom, kacsa, főtt makkrécze, nyúl, sült szárnyas, sütemény lisztlángból, pontusi sütemény.

Ez egy testületi lakoma volt.

Az sem utolsó lakomázás volt, mikor Aesopus fia Caecilia Metella kedvéért, ki Lentulus Spinther felesége volt, 1 millió sestertius (80 ezer frt) értékű gyöngyöt olvasztott föl s nyelt el.

E fényűzés nemcsak a külföldi élelmi szereket drágította meg, hanem kiterjedt az asztalí edényekre is. Crassus egy pár serlegért 8000 frtot fizetett.

E fényűzést nagyszerűségében még csak az eladósodás multa fölül, mely ilyen életmód mellett, olyan társadalmi szokások és politikai viszonyok között, mikor mindent pénzen kellett megvenni, könnyen megérthető. A consulság még a nagyon vagyonos családra nézve is erős csapás volt. A hazardjáték már nem babra ment, mint régen. M. Antoniusnak 24 éves korában 6 millió sest., 38 éves korában 40 millió sest., Curiónak 60 millió, Milónak 80 millió sestertius adóssága volt. Caesar, mint magán ember, csakhogy egy új forumot ajándékozhasson a népnek, 120 millió sestertius (9 millió frt) adósságot csinált.

Az eladósodottak a hitelezők kezében voltak s végre kényszerhelyzetük annyira elszántakká tette őket, miután vagyonuk pusztulásával erkölcsileg is alásülyedtek, hogy készek voltak hadat üzenni a vagyonnak, felforgatni az államot saját érdekeiknek előmozdítására, vágyaik és szenvedélyeik kielégíthetésére. E vagyoni és erkölcsi sülyedés hozta létre a Catilina s mások összeesküvését.

E vagyonnal és fényűzéssel szemben volt a szegény koldus csőcselék, melyet államköltségen kellett megmenteni mindannyiszor az éhhaláltól, mert átadta magát a lomhaságnak és jóllakni szeretésnek. El lehet mondani Rómára, hogy milliónariusokból és koldusokból álló társadalom.

E csőcselék abban nagyon is megegyezett az aristokratiával,

hogy mindkettő csak tétlenségben élte napjait, csakhogy az egyik az utczán fetrengett naphoszant, a másik duzzadt párnáin. A munkakerülés és utczánácsorgás annyira elharapózott, hogy már Cató ajánlotta, kövezzék ki az utczákat hegyes kövekkel.

Rómának e korbeli népe nélkülözte a nemzeti, a polgári jellemet. Mit törődött ő a világ, mit a város sorsával, mikor előtte fő az ingyen megélhetés volt. Munka helyett a szinházban tátotta száját egész nap vagy megtöltötte a legalacsonyabb helyeket s ott egyes népámítók bolonditásait hallgatta s azok eszközéül engedte magát felhasználtatni.

Már e korban is felhangzik a császári korszak jelszava: népünnepélyt és kenyeret. A hol eddig minden polgár tevékenységre volt utalva törvény által is, az a város oda jutott, hogy minden naplopó talált helyet, hol idejét eltöltse. A népünnepélyek ijesztő mérvben felszaporodtak, úgy, hogy minden hónapra esett több napi mulatság, melyekhez még a megismételt vallási áldozatok, fogadalmi lakomák, istenek megvendégelése, triumphalis ünnepek járultak.

E viszonyok jellemzésére irta Lucilius költő:

„Most ünnep — s hétköznap reggeltől estig.
Nép s tanácsbeli mind egész áldott napon
Magát a forumon fitogtatja, nem megy semerre;
Magát mind egyre adja, mind egy mesterséget űz:
Hogy tudjon szóval szedni rá, vitázni álnokul,
Versengni nyájasságba, játszni férfiut, jelest,
S cselt szőni, mintha egymás ellensége volna mind.“

Ily állapotba jutott a köztársaság, mely addig, mig valódi honszeretettől s polgári erényektől áthatott polgársága volt, hatalmasnak, hódítónak mutatta magát; de elvakítva hatalmának fényétől, elveszté államfentartó erejét. Az állam érdekét pártérdekek, polgárok helyét önző egyedek foglalták el, kik a közügygyel mit sem törődtek. A közvagyon kezelésében tág lelkiismerettel jártak el s mint Cato mondotta: „A ki egy polgárt lop meg, lánczban és bilincsben fejezi be életét, a ki pedig az államot lopja meg, aranyban és biborban.“

Úgy látszott, hogy a római respublica túlérett s eljött az ideje annak, hogy helyet adjon új kormány formának, mely nem lehetett más, mint a monarchia.

A világi dolgok ily nemű változása közepett nem maradhattak érintetlenül a lelki dolgok sem.

A hit és erkölcs csak úgy engedtek régi megkötöttségükből, mint bármelyik profán dolog; külsőleg megmarad régi merevségében, sőt a politika behatása alatt még merevebb lesz, azonban elveszti benső lényegét, el a vallásosságot s lesz belőle szemgyönyörködtető látványosság. Azelőtt a római fővezérnek azt vetették szemére a hellének, hogy egyebet sem tett a harcz alatt, minthogy pap módjára imádkozott; fordult elő ennek ellenkezője is, hogy egy büszke Claudius kigunyolta a csata előtt elvégzendő auspiciumokat.

Az istentiszteletet eddig egyszerűen, meghatározott ritus szerint

s bizonyos alkalmakkor tartották és mindannyiszor az áldozati állat meg volt határozva. Ez ősi kor eltünt. A cultus fényességében emelkedett s gyakorisága miatt is költségessé vált.

A vallásosság megkövetelte a maga adóját az egyesektől is. Kezdődött az adományozások és alapítványok tevése, melyek nemcsak az élő személyeket kötelezték, hanem a vagyont is és átszállottak, mint teher, örökösről-örökösre.

A vallási szertartások merevségükből semmit sem engedtek. Különös gondjuk volt a rómaiaknak, hogy pontosan hajtassanak végre, mert csak igy tetszős az isteneknek. Ez aztán szigoruan keresztül is vitetett. Egyes áldozatot legcsekélyebb tévedésért megismételtek harminczszor is, ha kellett. A játékok, mint az istentisztelet kiegészítői egy szónak hibás kiejtése miatt az imádkozó tisztviselő részéről, avagy a zenében egy oda nem illő szünet miatt ismételtettek. Sőt törvények rendelték el, hogy a népgyülésnek szét kell oszlania, mihelyt egy hivatalnok égi háborunak jelenségeit látja. Ezt aztán igen gyakran használták fel a pártok korteskedésre a tisztviselők választásánál. A hivatalos vallás üres valamivé lett, melynek hasznát csak a politikában vették, hogy politikai tényeket a vallásban keresett s rendesen talált okok alapján semmisítsenek meg. Ehez pedig bizonyos vallástalanság, hogy ne mondjam tulságos hiszékenység kellett.

Maga az állam tartotta fenn a néphitben meggyökeredzett tanokat s már Polybios mondja: „hogy a csodálatos és nehézkes római vallási czeremóniák csupán a tömeg kedvéért találtattak fel, mely felett, miután az ész nem megy vele semmire, jelek és csudák segélyével kell uralkodni, mig az értelmes embereknek semmi szükségök sincs a vallásra.“ Ez utóbbit ugyan a bölcsészkedésre való hajlandóság mondatta a görög történetiróval, hanem azért a rómaiak is hajlanak a görög bölcsészeti irányok megismerése után ilyenféle nézetek felé s egy bölcsészeti vallás létezését már Q. Scaesvola pontifex tanította az öröklött vallás mellett. Amazt tudni a népnek káros volna; emennek fenn kell maradnia, mint államintézménynek, hogy a közönséges emberben az istenek iránti tisztelet inkább emelkedjék. Azonban a „közönséges emberek“ nem lelvén fel üdvöket e vallásban, mást, boldogítóbbat kerestek s találtak is.

A külföld vallása sem maradt hatástalan a rómaira. Keletről jöttek a hires chaldaeai jósok, kik csillagokból az ember életének lefolyását állapították meg. Legfontosabb s Róma vallására és erkölcsiségére mélyebb, maradandóbb behatást tett a Kybele cultusnak Rómába hivatalos behozatala a II. pún háboru végső éveiben (204-ben); s ezzel az idegen vallások beözönlésére az útat maga az állam nyitotta meg. A Kybele vagy „isten-anya“ megszemélyesítője pedig egy darab kő volt, melyet külön követség hozott Kis-Ázsia Pessinus városából és oly hallatlan pompával hozták be, hogy a nagy öröm ünnepére az előkelők egyleteket alakítottak egymásnak megvendégelésére. Ez istenségnek papjai eunuchok voltak, mely functiora római eleintén nem vállalkozott. Tisztelői síp, dob, zene

kiséretében keleti pompában, az érzékiségnek minden külsőségeivel járták be a várost koldulva, mi egy újabb adózási teher gyanánt nehezedett a lakosságra. Ezekre irhatta Ennius:

E vakhitű papok, ez a próféta csőcselék,
Ki lustaság, ki dőreségből, vagy mert gyötri éh,
Akar mutatni másnak utat, mig magát sem ismeri:
Oszt kincset annak, kihez fillért koldulni megy.

Battakes, pessinusi főpapja az istenek anyjának, el is jött Rómába, hol istennőjének védelmére beszédet tartott, csodákat mivelt s az asszonyok tömegesen kisérték, mikor távozott. E hit elharapózott az előkelők között is. El kezdtek zarándokolni keletre, Marius is járt Pessinusban; római polgárok lettek Kybele papjaivá. Ezután megindult a vallási őrjöngés; a hiszékenység a legmagasabb fokra hágott. A titkos jövendőlés igen kedveltté lett s annyira elszaporodtak a jósok, hogy a praetornak ki kellett útasítani őket a városból.

Kappadociából kezd beszivárogni Má-nak vagyis Bellonának tisztelete, ki már Sullának is megjelent álmában s kinek tiszteleténél a papok vérőket fecskendezték a körmenet alkalmával.

Kelet kezdette vonzani magához nyugatot nemcsak külsőségekben, hanem bensőleg is. Nem elégítvén ki már többé az igényeket nyugat minden mysticismusa, képtelen babonája, keveslik már azokat, igényeik magasabbak, s mert minden ismeretlen már előre is az ujdonság ingerével hat: Kelet szolgáltatja a lelki táplálékot a legveszedelmesebb anyagokból. Az összeköttetésnél fogva, melyben Róma Kelettel állott, ezt könnyen tehette is; az élénk kereskedelmi viszonyok, a keleti rabszolgák elhozták magukkal Ázsia babonáit s itt könnyen elterjesztették a hiszékeny nép közt, mely kapva kapott e csodálatos dolgokon. Lángot okádó rabszolgák, csillagokból jósolni tudók nem voltak ritkaságok.

Az eddig említett cultusokon kívül bejött a perzsa Mithra tisztelete. Talán a legerkölcsrontóbb volt az összes között Bacchus cultusa, melyet egy görög pap hozott Etruriába. Éjjeli tivornyázás és a legundokabb erkölcstelenség között tartották ez isten tiszteletét, mely oly gyorsan terjedt egész Itáliában, megrontva a családi élet tisztaságát, feldulva szentségét, a legelvetemültebb gaztettekre ragadta hivőit, úgy hogy egyszerre 7000 embernél többet nagy részben halállal kellett büntetni.

Aegyptomból bejött Isis cultusa, mely rövid idő alatt igen népszerüvé lett alant és fent s hamar templomok épültek számára. Erkölcstelenség volt a főjelleme s mennél feslettebb életet élt valaki, annál nagyobb tisztelője volt az istennőnek.

Eddig a rómaiak magok csak hivők voltak, mostan kezdik magok is a jóslási tudományokat, s nem közönséges, hanem tudós és előkelő tisztviselők is űzték e keleti mysticismusokat. Lucius Tarutius tudós jósolt; P. Nigidius Figulus egy új bölcsészeti rendszert kotyvasztott össze a babonákból és vallási rendszerekből, melyekkel

csodákat müvelt; consularis és hadi férfiak szellemeket idéztek s a legnagyobb képtelenségeken kaptak.

A politikai élet és vallás ily foku elfajúlásának természetes következménye lőn az erkölcsi hanyatlás.

Hogy milyen lehetett egy szigoru erkölcsü római, példáját találhatni az öreg Catóban, ki maga leirta életmódját s kiről tudva van, hogy szigoru erkölcs biró volt. Összes tevékenységének központja a családi élet, melyet egy rómaihoz illően a legnagyobb szigorusággal és pontossággal vezetett. Hisz egy igazi rómainak, ki magát az állam tagjának tekintette, élete szorosan egybe volt kapcsolva az állam életével; az állam ügyeit a magáénak is tekintette s ennélfogva házának vezetése és a tanácsteremben a közügy elintézése voltak mindennapi teendői. Ezek között pedig, mint mondták, meglehetősen szomoruan és nehezen teltek a napok.

A római nőnek élete meglehetősen zárkózott volt, a házi teendők, a gyermekek nevelése egy-egy tanult szolga segélyével tették az ő gondjukat. Ők látták el a háztartást, a kenyérsütést is ők végezték s csak vendégségek alkalmával fogadtak fel külön szakácsot. E zárkózott élet mellett is voltak kiváló jellemek, és mint ezeknek egyik példáját emliti a történelem a Grachusok anyját, Corneliát, ki a családi életben találta fel legnagyobb örömét, ki a politikai mozgalmak által a zajos világba sodrott fiaiért aggódott mint anya, a hazáért mint honleány. Igy ir kisebb fiának, mikor az is fellépni készül: „tehát házunkban az őrűltség sohse érjen véget? hol lesz itt a határ? nincs-e már elég okunk szégyelni magunkat azért, hogy az államot zavarba s rendetlenségbe döntöttük?“ és hogy fiát Gaiust a bátyja halálának megboszulásától távol tartsa, irja: „Előttem sincs semmi szebb és magasztosabb, mint boszút állani az ellenségen, a mennyiben ez megtörténhetik a nélkül, hogy a haza elveszszen. De ha ez nem lehetséges, akkor ellenségeink hadd maradjanak életben és hadd maradjanak azok, a mik; ezerszer inkább semhogy a haza tönkre menjen.“

A nők, mint család anyák tiszteletben részesültek, de általában véve nem a legkedvezőbb véleményt táplálták felőlük a római férfiak. Cato egy törvényjavaslat alkalmával következőleg szólt: „Emlékezzetek meg mindazon rendszabályokról, melyeket őseink tettek, hogy a nőket férjeiknek alárendeljék. Bármennyire legyenek is lelánczolva, alig uralkodhattok fölöttük. Mi lesz akkor, ha visszaadjátok szabadságukat, ha ugyanazon jogokban részesítitek, melyekkel magatok birtok? Hiszitek, hogy akkor is fön tudjátok tartani uralmatokat? A mely napon egyenlők lesznek veletek, azon napon fölétek kerülnek.“ E szavak s az a körülmény is, hogy a férfiak vonakodtak házasságot kötni, világosan elárulják a férfiak félénkségét a nőktől. Mikor már a caelibatus panaszra adott okot, akkor mondta Metellus censor a következő buzditó beszédet a férfi nemhez: „Polgárok, ha asszonyok nélkül élhetnénk, mindnyájan megszabaditanók magunkat e kellemetlen tehertől; de mivel a természet úgy rendelte, hogy a nőt épp annyira nem nélkülözhetjük, mint a mennyire kellemetlen

vele élni, áldozzuk fel ez oly rövid élet örömeit a haza érdekeinek, melynek örök élettel kell birnia." És e buzditó beszédet, melynek úgy látszik, meg volt a hatása, Augustus császár is felolvastatta, mikor megint gyéren kötöttek házassági frigyet.

Nem tartott sokáig a nőknek e látszólagos alárendelt helyzete. De sajnos, az erkölcsiség rovására ment a játék, melyet a közszellem ujabb irányának megragadásával a női nem is meginditott.

A közerkölcs az idegen vallások kultusza következtében meglazult. A családi kötelékek szigora engedett. A házas élettől való vonakodás mind jobban elterjedt; a családban a legirtózatosabb bünöket követik el; mérgezés, sikkasztás, hamis eskü napirenden voltak.

A gyermektelenség különösen a felső osztályban volt elterjedve; itt a házasság teher volt, csak a közjó érdekében tették; ezután már életbe lép az az elv is, hogy a nagy vagyont összetartani s nem sok gyermekkel bírni, polgári kötelesség.

Igy az erkölcsösség s a családi élet is avult intézménnyé lett. E korra ráillik a mit Jugartha mondott Rómára, hogy minden eladó. A szegénység szégyen volt; pénzen adtak-vettek mindent, hivatalt, esküt, az államot stb. A hamis eskü oly mindennapi, hogy egy népköltő „adósság tapasz"-nak nevezte. A nők felmentnek érezték magukat az atyai s férji gyámság alól s szabadság érzetének legelső mámorában szerelmi kalandok után kapkodtak. A szigoru családi élet egyszerüségéből mihelyt kimenekült a nő, vissza is élt annak szabadságával s a másik szélsőségbe csapott.

Ennyi szabadsággal sem elégedtek meg. A mint szabadoknak érezték magukat a társadalmi élet kötelékei alól, belenyultak a politikai élet szövevényei közé is, részt követeltek belőle s lassankint olyan tényezőkké kezdtek válni, kikkel számolni kellett az állam kormányzásában. A nők ellen hozott törvények mit sem értek, figyelmen kivül hagyták, avagy végre sem hajtották. Cicero mondja, hogy udvarias jogtudósok oly elmés eszközöket szolgáltatnak a nőknek, melyek segélyével ki tudtak bujni a törvények alól a nélkül, hogy megsértették volna.

Közvetlenül is politizáltak, megjelentek a pártértekezleteken s részt vettek a coteriák üzelmeiben. „A ki e nő-politikusokat Scipio és Cato után az emelvényen mozogni s mellettük a fiatal dandyt állani látta, a mint sima állával, vékony hangjával és tipegő járásával, fején és mellén kendővel, kézelős ingben és női sandálokban majmolta a demimondeot — visszariadhatott azon természetellenes világtól, melyben, úgy látszott, mintha a két nem szerepet akarna cserélni." (Mommsen) „Már uralkodtak a világ urain" mondta Cato s a tartományokban római nőknek szobrokat is emeltek.

Vagyonilag is, mert azelőtt a nő saját vagyonnal nem birhatott, legalább nem kezelhette, elkezdettek önállóságra törekedni s részint ügyvédi fogással, részint ál-házasság által kezökbe kaparitották a vagyont, lerázván nyakukról a gyámságot s oly vagyont összpontositottak kezükben, hogy a senatus kénytelen volt megtiltani, hogy nők végrendeletileg is örökösök lehessenek.

Az emancipatio megnyitotta az ügyvédi pályát is a nők előtt s hogy az ilyen nőügyvédekben nem hiányzott a tehetség a törvények ide-oda csavarására, bizonyitja, hogy ők voltak magános és gazdag nőknek a vagyon kezelői, ők intézték el peres ügyeiket lebilincselve jogi ismereteikkel és bizony nem kisebb honoráriumot tettek zsebre, mint bármelyik férfi.

Az emancipatio megtörténtével a különben az érzelmek hatása előtt meghajló gyönge női nem felszabadulása felett érzett öröm-mámorában tulment a határokon, az ismeretlen ingere ragadta magával s mint börtönéből szabadult rab, tele tüdővel kezdte szivni a korszak fertőzött levegőjét. Fény helyett a sötétbe rohant.

A köztársaság utolsó százévének szomoru képe ez. A respublica tulérett. A miért a Grachusok csak titokban égtek; a mire Sulla megmutatta az utat; a mihez Pompeiusnak nem volt merészsége akkor, mikor alkalmas ideje volt, s később már ideje nem volt a merészségre: mindazt Caesar megtette a kellő időben és a még köztársaságnak nevezett néptömeget megmentette attól a fáradságtól is, hogy gondolkodjék saját sorsa felett. A szabad respublica letünt, helyébe lépett a monarchia a nélkül, hogy a kormányforma-változás meghozta volna egyuttal a benső erősséget is az államnak A szú csak tovább őrlött, mig végre egy néhány évszázon keresztül romboló belső viharok által megingott fáját a birodalomnak egy keleti vihar, a népvándorlás, ledönté a mélybe.

Perédi (Ptacsnik) József.

Tanárbeiktatáson mondott üdvözlő beszéd.

(1894. máj. 5.)

A közel múlt években ma már harmadszor ül főiskolánk ilyen ünnepet a milyent ma. Az elsőn nekem is jutott egy kis szerep úgy miként ma neked, s ma alig három év után oly szerencsés vagyok, hogy téged mint főiskolánknál új tanárt én üdvözölhetlek magam és pályatársaim nevében. Nem tudom eltitkolni e fölötti örömömet különösen azért, mert míg egyfelől benned a jó pályatárs mellett az egykori tanulótársat, a jó barátot is üdvözölhetem, addig másfelől alkalom nyilt arra, hogy kifejezést adhassak annak az örömnek, a melyet nehéz de nemes elhivatásunk érzete kelt bennem. Hiszen van-e nemesebb cselekedet annál, mely az emberi szellem fejlesztésére, fölemelésére irányul és gyakorol jótékony befolyást. Már pedig minden tanár ilyen cselekedeteket gyakorolhat, sőt kell gyakoroljon. E tudat az a mi a különben oly rögös és annyi kellemetlenséggel egybekötött pályánkért lelkesíteni tud. Hiszen naponként éreznünk kell s méltán kelt lehangultságot az az itélet, az a kevésre becsülés, a melyben a tanárság részesittetik. Mert ahhoz minden ember jogot

formál, s elég bölcsnek tartja magát, hogy a tanárt müködésében sőt magán életében is megbirálhassa, de alig akad valaki a ki munkáját méltányolni akarná, a mihez van mérve természetesen az anyagi javadalmazása is. Ezek hangoztatása után valjon nem méltán kérdezhetem-e, s kérdezhetjük-e mindnyájan, hogy a tanárt nem a lelkesültség, nem az elhivatás nemes érzete köti-e pályájához? Én hiszem, hogy minden tanár így érez, vagy legalább is csak az tud megfelelni hivatásának a ki így tud érezni, gondolkozni. Különösen mi, kik e főiskola szolgálatában állunk, kell hogy ily gondolatoktól vezéreltessünk, s ki merem mondani, hogy van a mi munkánkban valami lelkesitő buzditó erő, mely nem engedi, hogy az ügy, melynek szolgálatában állunk, bármiféle okból szenvedjen. Ezt bizonyitja főiskolánk multja, ezt jelenje, s hiszem hogy erről fog tanuságot tenni jövője is. Minket nem csak a pályánk köt e főiskolához, hanem köt a multból lelkünkben őrzött hála neveltetésünk, oktatásunkért, melyet mi is e főiskolában nyertünk. De nem foglalkozom tovább saját magunkkal; hadd beszéljenek ezekről a cselekedetek; hanem tekintem az iskolát általában a maga nemes czéljai elérésére irányuló fontos munkájában.

Napról napra tapasztaljuk, érezzük, hogy ugy az egyesek, miként a nemzetek ereje, jövője csupán a belértéstől, a szellemi erőtől függ. A szellemi erő fejlesztésére jól tudom, hogy a népiskolán elkezdve minden iskola befolyást gyakorol, de a dolog természete szerint a legtöbbet mégis a közép és felső iskolák gyakorolnak. Ezért hangoztatják oly sokszor, hogy a jó közép és felső iskolákból kikerült ifjuság fogja átültetni szellemét a nemzet szellemévé, annak jelleme fogja irányitani a nemzet jellemét.

Ezért tudok én oly fontos szerepet tulajdonitani a közép és felső iskoláknak, ezért óhajtom, hogy oktatási rendszerünk, ne a külföld utánzása legyen, hanem nemzeti érdekeink helyes fölfogásával azok szolgálatában álljon. Én bizom a közel jövőben, hogy e kérdés teljes megoldást fog nyerni, s akkor a tanár maga is saját lelkét látván e rendszerbe öntve, kettőztetett lelkesültséggel, s nagy eredményekkel fog munkálhatni.

Egy közös czélunk ma is van, t. i. az ifjuság szelleme értelmi és erkölcsi fejlesztése. E közös czél elérésére munkálunk mindnyájan. Egyik egy, másik más módon, de mindenik ugyanazt a szent czélt törekszik elérni.

Neked is kedves barátom, ki a classicusokat vagy hivatva átültetni tanitványaid lelkébe, igen szép szerep jutott az ifjuság szellemének, értelmének és jellemének fejlesztésénél. Mert hogy a közvélemény kezd elhidegülni e tudomány iránt, nem csodálom, ha meggondolom, hogy ma már csak azon tudomány iránt viselhetik előszeretettel, melynek meg van a mindennapi ugynevezett materialis haszna; de semmi esetre sem tehetem, hogy ezen jeleztem elhidegülés ellen szót ne emeljek, annak káros következményeire ne utaljak. Mert hisz igaz, hogy oly hasznot talán nem is nyujt, mint egyikmásik exact tudomány, ámde szegény nemzet lenne az, melynek

ifjusága csak arra képeztetnék, hogy egykoron anyagilag minél jobb helyzetbe jusson, mert ha a nagy eszmék és elvek horderejét mérlegelni s azokat hasznára forditani nem tudná, még anyagi nagysága sem lenne. A classica literatura feladata éppen az, hogy a szép és nemes dolgok kiviteléhez szükséges erőt, lelkesedést, áldozatkészséget, haza és szabadságszeretetet nevelje, erősitse.

A classica literatura oly eszméket tár föl az ifju előtt, a melyekre az nemcsak a régi korban, de ma is, sőt jövőben is mindig fogékony leend. Hiszen hol nyilatkoznak meg az emberi érzelmek és szenvedélyek oly megkapóan, mint a classicusoknál, hol jelenik meg az ember oly fönséges, isteni alakban, mint ott.

Az ily tudománynak jótékony befolyása nem maradhat el, mert az egyszerüségével megragadja az ifju kedélyt, nehézségeivel élesiti az értelmet, edzi az akaraterőt. Egy szóval a classica literatura a legjobb iskola még ma is arra, hogy ifjuságunk helyesen gondolkozni, beszélni és irni megtanuljon.

De nem füzöm tovább gondolataimat a classica literatura szépségein, hisz te ki szakavatottságodnál fogva mélyebbre hatoltál abba mint én, sokkal jobban ismered azokat a szépségeket, melyeket érvényesitened kell és érvényesiteni is tudsz. Erre vall az a közel tiz év, melyet e pályán eltöltöttél. Ezt biztositja jövőre az a szeretet, mely pályádhoz köt. Ezt biztositja az a szeretet is, mely téged tanitványaidhoz, s őket hozzád fűzi. Azért midőn ismételten is szivemből üdvözöllek magam és pályatársaim nevében, szeretettel párosult munkádhoz kitartó erőt és állandó jó egészséget kivánok.

Boros Sándor,
igazgató.

Visszatekintés a székelykereszturi gymnasium száz évére.

— Az 1894. junius 28-án tartott évzáró ünnepélyen. —

I.

Megnyitó beszéd.

Tisztelt Gyülekezet! Tekintetes Tanári kar! és Kedves ifjuság!

Ez iskolai évnek középiskolánk életében nagy szerencse jutott osztályrészül. Ez iskolai évnek jutott az, hogy száz éves furdulóba essék, száz éves multra tekintsen vissza, száz év tapasztalataiból vonjon le tanuságot és ezer évre, vagy akár időtlen időkre szivjon magának ujabb erőt, lelkesedést és kitartást, hogy tovább is küzdjön a haza és nemzet, az egyház és vallás culturmissiójának nagy munkájában.

Az 1794-ik évben tétettek meg az első lépések e középiskolánk létesitésére. És én, habár nem láthatatlan távolságból is, de a közelségnek még is tekintetbe vehető távolságából kisérhetvén és tanulmányozhatván egy százév alatti fejlődését és az egymás után következő időszakok cultur-kivánalmaival tartott egyenletes lépéseit, én korántsem érzek magamban kellő minősitést arra, hogy egy száz éves multnak olyan képét tárjam fel a tudvágyó közönség előtt, hogy abban ki ki lássa meg azt, a mit meglátni óhajt. Megteszi ezt ez intézet nagy érdemű igazgatója, ki oly képet állithat elé, melyben ki-ki meg fogja látni azt, amit meglátni óhajt. Az én szerepem, hogy néhány következtetést vonjak le a jelen és a jövőre nézve.

Ki ne tudná, vagy legalább ki ne hallott volna amaz üldözésekről, melyek vallásközönségünket megfosztották annyi ekklézsiájától! Isten csodája, hogy még áll egyházunk! Ámde a hatás ellenhatást szült. Az üldözések golyója mindannyiszor visszapattant a hithüség sziklafaláról. A hagyományos unitarius összetartás és áldozatkészség mindannyiszor kijavitotta a kijavitható romokat, vagy uj alkotásokat teremtett a romok felett. A közügy oltárához az önkénytes adakozások áldozatával seregesen tódultak férfiak és nők, urak és szolgák, gazdagok és szegények, egyesek és testületek. Ez tette lehetővé azt, hogy vallásközönségünk három százév viharai között megfogyva bár, de törve nem, áll és él. Ez tette lehetővé azt, hogy e középiskolánk egy száz év alatt három korszak alkotó, három rendbeli épitkezés, tanszerekkel és tanerőkkel háromszori berendezés

által — habár nem éppen olyan tornyos, csucsives, párkányos és festett külsővel is, de belső lényegével: a tantervek érvényre emelésével, a tananyagok feldolgozásával, a tanárok akademikus szakismeretével és odaadó ügybuzgóságával a multban és jelenben mindenkor lépést tartott és tart ilynemü más közintézetekkel, ásva és kapálva, ültetve és gyomlálva a haza és nemzet, az egyház és vallás s ezekben a tudományok és nemes erkölcsök talaját.

Bizonyságul hivom a népességet, amely aránylag véve az ilynemü más intézetek népességénél számban mindig nagyobb volt. Bizonyságul hivom a hatáskört, mely magában foglalja Udvarhely-, Háromszék-, Nagy-Küküllő-, Fogaras-, Maros-Torda megyéket. Bizonyságul német, szász, zsidó, oláh honfitársainkat, kik gyermekeikkel itt szereztették meg a magyar nyelv és cultura alapismereteit. Bizonyságul hivom a vallásküllömbség nélküli alapitókat és időközönkénti adakozókat, kik e közintézet culturmissiójának felismeréséből származó szeretettel és áldozatkészséggel lehetővé tették a tanerők javadalmazásának koronkinti emelését s a tanulók jutalmazását és segélyezését. Bizonyságul a magyar államban és ennek munkatérein és közintézményeiben szétszórtan élő és munkáló honfitársainkat, kik alapismereteiket itt megszerezve, az atyai gyöngéd bánásmódban és paedagogiai oktatásban munkakedvet, sőt szenvedélyt szivtak magukba, hogy a biztos alapra felépitsék a szélesebb szakismeret, magasabb tudományok és nemesebb erkölcsök anyagaiból a szó legszentebb értelmében vett honfiusàg és keresztényiség ékes palotáit, melyekben a gyakorlati élet életbölcseségeit elsajátitani óhajtók mindig menedéket találnak, s tudományt, erőt, bátorságot szivnak magukba az egyén, a család, az igaz magyar hazafiság munkamezőjének mivelésére ... Igen ... ha mindezen és még, ilyen rövidséget követelő alkalommal elő nem sorolható, hasonló bizonyságokat feltétlen részrehajlatlansággal és osztatlan igazságossággal kikérdezzük és kihallgatjuk, meggyőződhetünk arról, miszerint a ki bátorságot veszen magának, hogy azt állitsa, hogy e középiskolának nincs *állami fontossága*, az nem részrehajlatlan igazság nevében beszél.

Legyen elég ennyi a mult és a jelen ily halvány ecseteléséből.

És a jövő?

A mult szüli a jelent és a jelen a jövőt. A mult záloga a jelennek és a jelen a jövőnek. Ha a mult megtette kötelességét, a jelen áldóan él és a jövő élete biztositva van. Dicső elődeink szellemei, kik egy hosszu száz év alatt megteremtették és fentartották drága középiskolánkat és most itt lengtek körültünk, szálljatok be sziveinkbe, lelkeinkbe, zendittsétek meg ott a vallásosságnak, honszerelemnek, ügybuzgóságnak és áldozatkészségnek harmonikus hurjait, hogy magasztos példáitokat követve, annyit tegyünk és áldozzunk a jelen fentartásában és a jövő biztositásában, mint a mennyit ti tettetek és áldoztatok a megteremtésben.

Mi vagyunk a dicső elődöknek bizományos utódai, a kik szent örökség gyanánt vettük át a közintézetet. Hogyan akarnánk hát korcs utódok lenni?! Itt — egy száz éves szoboralkotás lábainál,

itt – egy száz mértföld hosszu folyam torkolatánál, itt — e tudományok és nemes erkölcsök által megszentelt falak között térdre borulva tegyünk szent fogadást, hogy ugy legyünk megáldva maradékainkban, a mint szent örökségünket el nem pazarolva, sőt gyarapitva, átadjuk a következő száz évnek.

Halhatatlan koszorus költőnk Petőfi „A ledőlt szobor“ czimü költeményében ezt mondja: „Jöjjön, segitsen mosni mindenik, az asszony könynyel, a férfi vérrel.“ A keresztény vallás legnagyobb apostola Pál igy buzdit: „Forgolódjunk a szolgálatban, a ki tanitó a tanitásban, a ki intő az intésben, a ki alamizsna osztó a szelidségben, a ki elöljáró szorgalmatossággal járjon, a ki máson könyörülő vidámsággal mivelje.“ E különböző viszonyokra, de egy szellemben mondott igék áldozatra hivnak... Az oltár készen áll felszerelve ügybuzgó tanári karral, 13 lakszobával, 7 tanteremmel, 170 számból álló népességgel, korszerü és atyai fegyelemmel, 16,000 kötetet felülhaladó három rendbeli könyvtárral, természettan, természetrajz és tornászati szerekkel és gyüjteménynyel... Jöjjünk az áldozatra — a tudós tudományával, a tudatlan tudvágyával, a gazdag százaival, a szegény filléreivel, a szülők gyermekeikkel, a gyermekek szorgalommal... Igy — Isten és világ előtt fogadom, hogy e drága középiskolánk a kétszáz éves fordulót, mint nyolcz osztályra kiegészitett főgymnázium fogja jubilálni.

Ugy legyen!

Raffay Domokos
esperes.

II.

Visszatekintés a gymnasium történetére s egyszersmind száz éves fordulói záró-beszéd.

Most, a midőn a sz.-keresztúri gymnasium száz éves fordulójánál állunk, illő, hogy visszatekintsünk a multra.

„Ah! ki a multakat ismerné, tudná a jövőt is;
Lánczszemként függ ez, mint az, a mán, szorosan!“ (Goethe).

Ki a jelennel foglalkozik s reményt táplál a jövőre nézve, annak a multat nem lehet hanyagolni. Erőt abból kell meritenie, az irányt onnan kiindulva kitűznie. Fejleszteni a fejleszteni valókat, testet, alakot adni az eszmének, a mely az elődök agyában megszületett, de a kivitelre az időnek teljessége még nem jött el. A lelkesedés, buzgóság melegét táplálni, átvenni azt tőlük s átadni az utódoknak; szóval, átvinni a jövő százba, hogy igy a régi fénynél uj szövétneket gyujtsanak. Ily gondolatok között kell lennünk e gymnasium száz éves fordulójánál.

Hogy azonban tanulmányunk a jelenre hasznos s a jövőre gyümölcsöző legyen, lássuk, száz évvel ezelőtt, miként keletkezett ez iskola. Anyagi, szellemi ereje mekkora volt akkor és mekkora ma.

A sz.-keresztúri gymnasium felállitásának eszméje már a 18-ik száz év elején megvolt, a mint ezt bizonyitja h.-szt.-mártoni Biró Sámuelnek 1712-ben a kolozsvári unitárius ekklézsiához irt levele és ez ekklézsiának erre adott válasza.[1])

„Látván, irja Biró S. a többek között, az ifjuságnak is ez mostani veszedelmes időkben, nem ugy, mint kivántatott volna nevelkedéseket. Végeztük, hogy ha többet nem is, de egy celebris scholát erigálnánk ez hazánk közepette (gondolnók Székely-Kereszturra) hová mindenfelől az ifjuság elérkezhetnék, holott egy olyanforma Paedagogium is erigáltatnék, mint Hálában (Halle) stb. Ezt pedig oly indulattal fogtuk, hogy, ha az Isten ujabb változást nem hoz édes hazánkra, jó helybeállitására készek vagyunk mindenünket consecralni stb. Várván mindazon által előre ez iránt való kegyelmetek opinioját és projectumit is".

„Gondolkodtunk arról is, hogy, ha csak tehetségünkkel érkezünk Háromszéken egy, Marosszéken második és Küküllő megyében is harmadik schola állitódnék és ezen scholákból kiszedegettethetnének az jó indulatu és az emlitett Paedagogiumra alkalmatos és érdemes, de szegény ifjak".

E terv, az akkori terhes viszonyok miatt, nem sikerült s nem is csoda, mert ez időben kezdődik olyanszerü üldöztetésünk, mint a minőben az első keresztények részesültek, azzal a különbséggel, hogy minket nem pogányok, de keresztények üldöztek, még pedig pogány módon. Minden javainkból kifosztattunk. III. Károly s Mária Therézia uralkodása alatt az unitáriusok minden politikai hivatalból kizárattak s csaknem megsemmisültünk volna, ha a szabadabb szellem nem kezd jelentkezni a 18-ik száz vége felé, mely aztán az 1790/91-ik országgyűlésen a magyar nyelvnek az iskolákban való tanitása elrendelését eredményezi s a protestánsok szabadságot nyernek alsóbb és felsőbb iskolák állithatására és a tanitás módja, rendje meghatározhatására.

A Biró Sámuel tervelésétől fogva — az elnyomatás miatt — egészen 71 éven keresztül nem történt semmi lépés arra nézve, hogy az unitáriusok a Székelyföldön egy felsőbb iskolát állitsanak, legalább adatunk nincsen róla.

1783-ban Pálfi Sámuel és Antal, a keresztúr-fiszéki ekklézsiák inspectorcurátorai, püspök Agh Istvánhoz és a Consistoriumhoz folyamodnak, hogy Siménfalván egy felsőbb iskolát állithassanak. Ez sem létesült.

1789-ben a sz.-keresztúri unitárius ekklézsia kérte, hogy az ő kebelébe állittassék a felsőbb iskola, *de csak az 1793-iki homorod-almási zsinaton* mondaték ki a végzés, hogy Székely-Kereszturon gymn. állittassék s ennek modalitása kicsinálására főcurátor P. Horváth Ferencz mellé Kénosi Sándor Mózes kéretett fel, s egyszersmind a gyűjtés is elrendeltetett a keresztúr-fiszéki, maros-, udvarhely- és háromszéki környékekben.

[1]) Lásd: Ker. Magvető 1881. XVI. évf. 4 füz. 237—242. lapjain.

A gyűjtések azt eredményezték, hogy 1794-ben az épitkezés megkezdetett inspector-curator Pálfi Mózes felügyelete alatt.

A sz.-keresztúri unitárius ekklézsia készséggel átadta mesteri telkét, mely a gymnasium mostani udvara. E mellé szereztetett gróf Korda Zsigmondnétól és Szarka Zsigmondtól egy-egy rész. Ezek együtt tették a gymn. és az igazgatói lak telkét.

A mesteri telken levő tanteremhez ragasztattak a gymnasium szobái, a mostani templom háta megett, éppen ellenkező állásban, ahogy a gymn. mostani épülete áll. A templom mellett hátrafelé volt 8 szoba. A templom végénél hátul, a templom mellett hátranyuló részszel pedig derékszögben 4 szoba, szemben a mostani kapuval. Ezek mind földszintiek, fából épitve, zsendely fedéllel.

Hogy a gymnasium szobái miként létesültek, arról némi tudomást Körmöczi János deductioja ád, a mely szerint a 4 első házat, a kaputól számitva, adta Pálfi Dénes ur, fiaival, Dénessel és Elekkel. Benczédből hordatták le. Az 5-iket egy Firtos nevü benczédi lakos épittette. A 6-ik a kereszturi ekklézsia népiskolai tanterme volt. A 7-iket Bodor Sámuel keresztúri pap épittette. A 8-ikhoz az Alsó-Siménfalviak hoztak fákat. A hátulsó sorban, a templom felől, az elsőnek derekát a Tordátfalviak hordották és rakták fel; a 2-iknak derekát az Énlakiak: a 3-iknak a Bözödiek; a 4-iket Kelemen Beniám szt.-mihályi pap az apósával, Nagy Jánossal épittette.

Ezeken kivul az iskolára és a mostani igazgatói lakra, mely szintén abból az időből való, 1793—1800-ig 1950 mfrtot és 51 denárt, 122 véka gabonát, 322 szekér követ s több száz frt értékü másnemü anyagot ajándékoztak egyesek.

Az iskola stabilis fundussára a Keresztúr-körben levő ekklézsiák 1801-ig adakoztak 759 frt 44½ krt. Ez Kolozsvárra lett bészolgáltatva. Adakoztak e czélra még más körök is, de az idő távolsága és az adatok hiányos volta miatt nem tudtam e tekintetben kellő eredménybez jutni. Az e czimen történt adományok a személyi fizetések alapját gyarapitották.

A gymn.-nak és az igazgatói laknak közös udvara volt, ugy szólva, szemben állottak egymással; a mi a felügyelet tekintetében sokkal czélszerübbnek mondható, mint a mostani, levén jelenleg a két épület háttal forditva egymásnak.

Az igazgatói lak ma is áll némi belső átalakitással, de a gymnn. faépülete helyett 1818—1833-ig 16 szobából álló emeletes kőépület épittetett, t. i. a jelenlegi épület, az alsó soron a 11-ik és a felső soron a 22-ik számu szobáig. Erre 5454 Rfrtot és 16 krt adakoztak egyesek. Továbbá mész 132 szekérrel, gabona 695 véka, 62 öl kő s más épületi anyag több száz frt értékben jött bé.

Az iskolai épületnek 1868-ban 9 szobával és 2 mellékhelyiséggel történt megnagyobbitására pénzben 10,169 frt 71 krt, anyagokban pedig kétezer frton felüli értékben adakoztak egyesek.

A második tanári lak épitésére 1860—1861-ben béjött, mint egyesek ajándéka, 823 forint 51 kr., és anyagokban is száz forint értéken felül.

Összesitsük már most az adományokat, hagyományokat 1793-tól egészen máig [1])

1. A gymn. épületeire és tanári szállásokra bejött pénzben	18,397	frt	89	kr.
2. Anyagok az akkori idők szerinti értékre becsülve	3,496	„	31	„
3. Könyvtárra, tanszerekre egyesektől pénzben	2,709	„	37	„
4. Egy felállitandó iskolai kórházra alapitvány és ajándék	1,468	„	89	„
5. Alapitványok ösztöndijakra, 6-ik osztály felállitására s más iskolai czélokra összesen többek által téve[2])	32,520	„	68	„
6. Dersi János-féle birtok, becsértéke	60,000	„	—	„
7. Berde Mózes alapitványa pénzben	100,000	„	—	„
8. 50 tanulónak, Berde M. végrendelete szerint, naponta 3—3 czipó. Ennek, becs-érték szerint, tőkéje tehető	15,000	„	—	„
9. Br. Orbán Balázs végrendeleti hagyománya	4,000	„	—	„
Összesen	237,593	frt	14	kr.

Ez az egész összeg kegyes adománynak mondható.

Vagyoni állás 1893. végén.

1. A Kolozsváron kezelt kisebb alapitványok tesznek összesen	44,986	frt	72	kr.
2. Sz.-Keresztúron kezelt kisebb alapitványok tesznek összesen	9,421	„	17	„
3. Az 5-ik és 6-ik tanári székre begyült eddig összesen	9,367	„	70	„
4, Személyi fizetések, korpótlékok, szálláspénzek alapja, a mi a vallásközönség központtárában van elkülönítetlen	117,600	„	—	„
5. Dersi János-féle birtok becsértéke	60,000	„	—	„
6. Berde Mózes végrendeleti hagyománya	100,000	„	—	„
7. Berde Mózes czipó-alapitványa, ennek alapja becsértékben	15,000	„	—	„
8. Taneszközök, butorok, felszerelések a gymnasiumban, a mint a leltár mutatja, beszerzési árak	4,497	„	62	„
9. Könyvtárak, terménytár, éremgyüjtemény becsértéke	11,560	„	—	„
10. A gymn. telke, épülete, csak annyira becsülve, a menynyit erre egyesek adakoztak	21,894	„	20	„

[1]) A hagyományok, adományok a gymn. történetében részletesebben lesznek leirva.

[2]) Ezek nagyobb részben Kolozsváron s kisebb részben Kereszturon kezeltetnek.

11. A két tanári szállás becsértéke, viszonyitva a szállás-pénzekhez	6,000 frt	—	kr.
12. Br. Orbán Balázs végrendeleti hagyománya	4,000 „	—	„
Összesen .	404,327 frt	41	kr.[1])

Ekkora vagyonnal áll — ha mind birtokunkba jöhet — a székely-keresztúri unitárius gymnasium a cultura szolgálatában.

Érdekesnek tartom a tanulók jutalmazásáról, segélyezéséről is megemlékezni.

1. 1815—1848-ig részint a nyárád-gálfalvi malom szombati vámja jövedelméből, melyet Szentiványi György neje, Jármi Judith asszony ajándékozott, részint a n.-galambfalvi Sándor Józsefné, Finta Rákhel asszony 500 frtos alapitványa kamatjából, a mai pénzértékbe véve			299 frt	04	kr.
2. Ágoston István	alapból	1866[2])-tól maig	2,268 „	—	„
3. Fejér Márton	„	1868- „ „	26 „	—	„
4. Rafaj Károly	„	1870- „ „	188 „	—	„
5. Bedő Sándorné	„	1875- „ „	298 „	35	„
6. Augusztinovics Sámuel	„	1877- „ „	714 „	—	„
7. Mártonffy Gergelyné	„	1877- „ „	1,997 „	08	„
8. Orbán Balázs 500 frtos	„	1877- „ „	615 „	—	„
9. Koncz János	„	1879- „ „	3,000 „	—	„
10. Botta Györgyné	„	1882- „ „	260 „	—	„
11. Sándor Jolán	„	1882- „ „	37 „	50	„
12. Filep Zoltán	„	1889- „ „	12 „	—	„
13. Szabó Mihály	„	1892- „ „	50 „	—	„
14. Szőcs Márton	„	1894- „ „	4 „	50	„
		Összesen .	9,769 frt	47	kr.
Egyesek ajándékából jutalmul adatott még . .			537 „	45	„
Ezzel együtt az összes segély és jutalom . . .			10,306 frt	92	kr.

Az ösztöndij-alapok, a melyekből már megindult a jutalmazás, segedelmezés, de a melyek a fennebb kimutatott összes vagyonba bele vannak számitva, tesznek ma 17,712 frt 46 krt. Ezek, abban az időben, a mikor egyesek által alapitványként letétettek, eredetileg 7961 frt 26 kr értéküek voltak összesen. Tehát ez alapok kamatjaiból, a midőn az ifjuság a már emlitett 9769 frt 47 krral segedelmeztetett, még az alap is növeltetett 9751 frt 20 krral.

Károsodás is történt a lefolyt 100 éven keresztül egy pár ezer frtnyi. Ebből tényleg csak ezer frt veszett el a nem régi időben, a többi inkább igéretben volt s annak is maradt e századév első felében.

[1]) Ez összegben levő egyes alapitványok czélja a végrendelkezők, adományozók által meg van határozva s azokat más czélra forditani nem lehet, nem szabad.

[2]) Az évszámok azokat az éveket jelzik, a melyekben az illető alap kamatjából folyóvá tétetett a segélyezés, jutalmazás.

Látók, hogy mekkora vagyonnal állunk ez intézetnél a cultura szolgálatában. Miből indult meg? Semmiből!? Nem! A nemzet, felekezet szentebb ügyeiért való lelkesedés melege által dobogásba hozott szivek tiszta érzései folytán azon nagy alapból, melyet áldozatkészségnek nevez a világ. E nagy tőkéből éltek s élnek iskoláink, egyházaink. Ezért értékesek nekünk, mert magunk állitók azokat magunknak. Könnyen az elevenbe vág, a ki nem ismeri organismusunkat, ha idomitgatás volna a czélja. Idegen emlőből nem táplálkoztak iskoláink s éppen ezért tiszta a vér, a mely ereiben lüktet Haza és nemzet hü fiakat, jó honpolgárokat talál bennök Vágyaink, gondolataink, cselekedeteink soha sem jöttek s nem is fognak ellenkezésbe jőni a magyar nemzet érdekeivel. Mindig előbb voltunk s leszünk magyarok és csak azután unitáriusok. Elvünk: első a haza.

Az az intézet, a melyért a fennebb elősorolt áldozatok hozattak, a melyért az ez iránti szeretet, nemcsak egy fillért vagy frtot, de sőt száz, ezer, tizezer, sőt még százezer frtot is hagyományoztat egyesek által, az az intézet életre való kell hogy legyen.

S az a székely nép, a mely és a melyből egyesek száz év alatt — viszonyitva a hitrokonaink vagyoni állásához — ily eredményt mutatnak fel; az a nép, mondom, csalhatatlan jelét adta ez által, hogy a szépért, jóért, üdvösért, hasznosért tud élni s hogy van reménye a jövőben és hite, hogy nemzetének fennmaradását a tudományos müveltség biztositja s nem fog kitöröltetni a népek sorából, de mint törekvő, igyekező helyet kér, helyet biztosit magának itt Európa keleti felében Igen, mert élni akar s az élethez joga van, a történelem adta neki e létjogot. Szenvedések, küzdelmek között szerezte meg. A küzdelmek voltak próbakövei s e küzdelmekből megedzve, megerősödve kelt ki: erősnek mutatta magát arra, hogy megtudja tartani a hazát; tud létesiteni, fentartani oly intézeteket, a melyek közszükséget pótolnak, a melyek eszközlik, hogy ugy az anyagi, mint a szellemi téren előre haladjunk.

A székely népről azt irja jeles történészünk Jakab Elek:[1]) „Nem királyoktól nyerte, de hősi bátorsággal és fegyverrel maga szerezte földét, irta Constitutioit, megvédte határát másfél, Magyarországét Kelet felől egy évezreden át, melynek természeti erős izomrendszere, s ép alkotása, mint szellemi képességei őt Szent István koronája birtok területén a legbecsesebb állami erőanyaggá és hatalmi tényezővé minősiti; mely a magyar ezredek soraiba jól megtermett fiait ezrével adja, az ipar különböző ágaiban nem egy természetes lángészt mutat fel, mely a tudománynak jeles müvelőket, a birói karnak és irodalomnak sok derék munkagyőző erőt nevel s ősi földe művelésére is bőven juttat munkás kezet.“

Ez a nép a legszentebb vágyait, érdekeit a müveltséggel, az előrehaladással azonositván, a magyar cultura terjedésében látja, tudja a jövőt biztosnak. E czélra, e nép a maga kebelében, maga létesité intézetünket.

[1]) Lásd: Kriza Album 20. lapon.

A tanitás megkezdéséről csak annyit tudunk, hogy a Sz. Keresztúri öreg mester, Bodor János rövidlátó levén, a Siménfalvi ekklézsiába tétetett át mesternek, kinek helyébe rendeltetett a.-boldogasszonyfalvi születésü Bán Péter, Kolozsváron végzett deák, tanitónak. Ez volt a gymnasiumba gyülekező ifjuságnak legelső tanitója 1793—94—1796-ig, a mikor abrudbányai Szabó Sámuel, akadémita foglalta el igazgató-tanári székét.

Hány tanulóval kezdődött az ekklézsia által átadott tanterembea a tanitás az első évben, arról adatunk nincsen, de hogy megkezdődött az 1793—94-ik isk. évben — ha kis mértékben is — azt onnan következtetjük, hogy már 1797-ben togatus deákok lesznek a tanulók közül. Kezdetben több évig nem volt benlakás.

Száz éven keresztül csak 1848, 1849-ben, t. i. a forradalom éveiben szünetelt a tanitás. E 100 év alatt — a mennyire kitisztázhattam — beiratott összesen 3292 uj, kezdő tanuló. Átlag esik egy évre 32 vagy 33 tanuló. Es pedig csak az unitárius ekklézsiákat számitva: a kolozs-dobokai körből két eklézsiából 11 tanuló, az egésznek 0·3%-a. Az aranyos-tordai körből 5 ekklézsiából 10 tanuló, ez 0·3%. A küküllői körből 8 eklézsiából 45, ez 1·3%. Legtöbb Haranglábról, t. i. 17 tanuló. A Maros-körből 13 ekklézsiából 234, ez 7·1%. Legöbb Szent-Gericzéről, vagyis 67 tanuló. A keresztúri körből 30 ekklézsiából 1632, ez 49·6%. Legtöbb van beirva S.-Keresztúrról, t. i. 370; de ebből csak 63 unitárius s igy nem vehetjük az első helyre; az, t. i. az első hely Szt.-Ábrahámot illeti, a honnan 84 tanuló iratott bé. A Homoród-körből 18 ekklézsiából 414, ez 12·7%. Legtöbb iratott bé Homoród-Almásról t. i. 67 tanuló. Felső-Fehérkörből 5 ekklézsiából 66 tanuló, ez 2%. Legtöbb Felső-Rákosról t. i. 24 tanuló. A háromszéki körből 9 ekklézsiából 309, ez 9·3%. Legtöbb Kálnokról, t. i. 64 tanuló. Nem unitárius ekklézsiákból 571, ez 17·4%.

A 107 unitárius ekklézsia közül 90 anya- és 8 filia-ekklézsiából új tanuló beiratott összesen 2721, ez 82·6%. Az összes 3292 uj tanuló közül unitárius 2611, ez 79·3%, nem unitárius 681, ez 20·7%.

A nem magyar anyanyelvüek a 3292 új tanulónak 5·5%-át teszik. 100 év alatt 92 német és 89 oláh, együtt 181 idegen tanulta meg a magyar nyelvet intézetünkben.

Összevéve a kezdő és megelőző évekről feljött tanulókat, 100 éven keresztül 11,310 növendék részesült tanitásban. Átlag egy évre esik 113 tanuló. Ez átlagon felül van a tanulók száma 70 éven át s alul 30 éven keresztül. Legmagasabban állott 1881-ben, a mikor 195 volt a tanulók száma és mélyen alatt állott 1812-ben, amikor 32 tanulóról van emlékezés.

Hogy az unitárius értelmiség számának szaporitására, növelésére mekkora befolyással volt az intézet, az tagadhatatlan! Igen sokan ez iskola hiányában, ha a pásztorbotnál nem is, de az ekeszarvánál maradtak volna. Már pedig a nemzet ereje, sulya, értéke intelligentiájában van. Egy közelebbi egyházi és iskolai névtár szerint

Magyarországon van 108 unitárius pap, ezek közül 71 kezdette a tanulást Sz.-Kereszturon, tehát az egésznek 65·7%-a. A kolozsvári, keresztúri, tordai iskoláknál van tanár és tanitó 39. Ezek közül 21 tanult a keresztúri iskolában, tehát 53·8%. Ének-vezér, néptanitó 84; ezek közűl 51 tanult ez intézetben, vagyis 60·7%.

1793—94-ben egy tanitó vezetése alatt állott az iskola ifjusága. Ma 1894-ben 9 ember van alkalmazva ez intézetnél.

E tanintézet növendékei közül a lefolyt 100 éven keresztül sok jeles és hasznavehető embert kapott a haza, az egyház, a kik hirt, dicsőséget szereztek e kis intézetnek, a melyben tanulásukat kezdették. Nem dicsekvésképpen, de inkább csak annak bizonyságául, hogy azokból is válhatnak emberek, a kik ilyen kis helységben kezdik a tanulást, nehányat bátor leszek ez intézet 100 éves életéből felemliteni. Remélem, nem lesznek sértve ezzel az elhunytak emlékei, sem a még életben levők érdemei:

1802-ről Tarcsafalvi Szilveszter György, a kiből jeles theologus professor lett. 1806-ról Muzsnai ifjabb Demeter János, a ki egyik nagyobb alapitványozónk. 1810-ről N. ajtai Kovács István, kir. tanácsos, jeles történész; Szt.-Miklósi Tiboldi István, a népköltő. 1811-ről Ar. Rákosi Székely Sándor, a ki aztán püspökünk lett, történész és költő. Nem tehetem, hogy ne idézzem itt Gyulai Pálnak „Vörösmarty életrajzából“ következő megemlékezését:[1])

„Vörösmarty beszélte gyakran, hogy Zalánjára buzditólag, sőt példaadólag hatott egy 1823. elején a *Hebe* czimű zsebkönyvben megjelent epicai kisérlet *a székelyek Erdélyben*.“ Ki emlékszik már erre, pedig e költemény nevezetes mozzanat volt s nemcsak Vörösmartyt lobbantotta lángra, hanem Czuczort is s alkalmasint Horváth Endrére is volt némi befolyással. Ez ifju költőt, a magyar ujabb eposz hirnökét Ar. Rákosi Székely Sándornak hivták.

Vörösmarty már régebben költői inspiracziók között olvasta Béla király Névtelen Jegyzője Krónikáját, már forrott fejében az ősi dicsőség eposza, midőn kezébe akadt 1823 elején *Székely* kisérlete. Ösztönt, buzditást, termékenyitő eszméket meritett e kís műből nagy müvéhez. Ő is éppen az ősmondákkal foglalkozott, magyar mythologiai alakokat keresett, politikai eseményektől táplált hazafiui lelkesedés égett szivében, s a magyar hexametert akarta megszólaltatni méltóan nagy tárgyához. Kapva kapott a kisérleten, kivált a magyar mythologiai kezdeményen, melyet annyira alkalmasnak talált tovább képezni és kiegésziteni. Sohasem feledte el, mily nagy befolyással volt reá e mű, s midőn az ő ragyogó hire mellett rég elfeledte a háládatlan közönség és irodalom Székelyt, őszinte hálával vallotta bé barátjainak, hogy mily sokat köszön Székelynek, mert nélküle később, vagy talán soha sem irta volna Zalán futását, avagy mindenesetre másképp.“ Legyen ez idézet emlékezés Székely Sándorra!

E száz év első felében tanultak még itt: n.-ajtai Darkó Mihály, tordai professor, tankönyviró; martonosi Gálfi Sándor, népköltő; Inczefi

[1]) Lásd: „Vörösmarty életrajza“ 50—54. lapjain.

József, Gyöngyösi István, Kiss Mihály, Péterfi Sándor, Albert János lelkészek, egyházi irók; Ny. gálfalvi Szentiványi Mihály, a „Bekecs alatt Nyárádtere“ stb. dalok irója. Kriza János, püspök, költő, a m. t. Akadémia és a Kisfaludy Társaság tagja, kir. tanácsos, kiről azt mondja Gyulay Pál, a Kisfaludy-társaság ülésén tartott emlékbeszédében, hogy „Kriza egyik előharczossa s hü fegyverhordozója volt költészetünk nép-nemzeti irányának, egész a diadalig.“

Itt kezdette tanulását *Berde Mózes* legnagyobb alapitványozónk; Berde Áron egyetemi tanár s akadémiai tag, Jakab Elek akadémiai tag, jeles történész s még most is iskolánk egyik legjobb barátja, Marosi Gergely, Simén Domokos, Nagy Lajos tanárok, egyh. irók. A száz év közepén s azon innen is többen, a kik közül csak Bedő Albert országos főerdőmester, dr. Iszlai Józsefet, hires fogorvost s egyetemi tanárt; Sándor Mózes kir. tanácsos, tanfelügyelőt; Kozma Ferencz kir. tanácsos, tanfelügyelöt s akadémiai tagot emlitem meg.

Ha visszatekintünk ez iskola száz éves életére, látom a kiinduló pontnál Szabó Sámuel igazgató-tanárt, a ki 17 évig; Koronka József igazgató tanárt, aki 50 évig állott az intézet élén. A 100 éves életnek fele az ő szemei előtt folyt le. Ritka szerencse! S az első igazgató Szabó S. 101-ik életévében halt el. Koronka Józsefnek egy hosszu tanári élete. 50 esztendője van ez iskola történetéhez forrva. Ehez hasonló több soha sem leszen! Szabó S.-nek csaknem 101 évig tartó élete, ehez hasonló pedig nehezen. Minő csodás két hosszú élet füződik intézetünk kezdetéhez. Nemde, mintha jelezné ezzel a mindeneket tudó hatalmas Isten, hogy az intézet is hosszú életü fog lenni. Mintha mondotta volna: megsokasitom esztendőiteket, hogy lássátok virágzásnak indulni az intézetet, a melyet csecsemő korában ápoltatok, tápláltatok.

Látom a dolgok kezdetén Püspök Lázár Istvánt, a Pálffy család tagjait; azután Mihály János alkirálybirót és a legbehatóbban müködő s most is élő főgondnok id. Daniel Gábor ő méltóságát; és még sokakat, a kikről s általában az egészről, a gymnasium történetében [1]) fogok megemlékezni.

A munkálkodást, az intézet iránti érdeklődést szemlélve, részemről csak hálával eltelve s tisztelettel tudok tőlük, a szereplőktől megválni s hogy mégis velök lehessek, az intézethez fordulok és annak életéhez kötöm az én életemet. Engemet ő szült újra a szellemi élet világosságára, ugy a tanári karban levők nagy részét is. Igyekezünk a ránk bizott örökséget e válságos időkben is megtartani és, ha lehet, gyarapitva adni tovább az utódoknak.

Azok közül, a kik száz évvel ezelőtt e gymnasium bölcsője körül forgolódtak, senki sincsen ma az élők között; sőt még azok közül sincsen, a kik ez iskola életének két első tizedében tanultak itt, sőt a harmadik tizedből is alig egy-kettő. Egyik nemzedék megyen, a másik jő. Alkotásait vagy rombolásait hagyja a következőre. Es ez igy volt eleitől fogva s igy leszen mindaddig, mig megszünik

[1]) A milleniumra fog megjelenni.

lenni a föld élete és megszünik az ember müködése. De azért az ember tervel, dolgozik, mintha örökké élne, mert munkanélküli világ, gondolkozás nélküli fő s sziv, mely a nemesebb érzelmeket nélkülözi és lélek, mely nem hevül nagy tettekre, semmit érők. A vágyak, szenvedélyek, szükségletek irányozzák az emberek eszét, szivét, kezét s e szerint különböző az egyes korszakok jelleme.

1712-ben azt irja Biró Sámuel, a már emlitett levelében: „Szép csendesen kezdettük forgatni vallásunk dolgait." Szinte azt mondhatjuk: ma erről keveset, de többet is hangosan beszélünk a magán érdekbe vágó dolgokról. Igaz, a viszonyok ma nem olyanok, mint régen; akkor a közmüvelődés inkább az egyházak gondjai alatt állott. Mi az erre czélzó törekvéseinkben, nem hogy segitettünk, de akadályoztattunk. Többször fosztattunk meg javainktól, hogy igy, elvétetvén az erő tőlünk, megsemmisüljünk. Mindannyiszor az összetartás, az áldozatkészség megmentett. Reményünket nem vesztettük el s biztunk az igaz ügy diadalában. Nem csüggedtünk, de munkához láttunk. Világi férfiaink, mint Biró Sámuel is, a vallás, nevelésügyével foglalkozott s *készek voltak*, a mint irja, e czélra *mindenüket consecrálni*. Hamis fény, kétes csillogás, az igazi fényt melyet a közboldogságért égő szivek terjesztettek, nem nyomta el.

Távol legyen tőlem, hogy sötét szinben lássam a mai fényes kort s beteges képzelődésnek adjam át magamat: ezt nem akarom, de engedjék meg azt állitanom, hogy a mai dicsőitett korban a honszerelemnek, a nemzet előhaladását czélzó törekvésnek a mértéke, sokban különbözik a mult időkben éltekre alkalmazható mértéktől. Valljuk meg az igazat, ha lelkesedést akarunk meriteni, kelteni, ha a honszerelem tüzét akarjuk ápolni, ha valamely üdvös czélra fokozni akarjuk erőnket, ha valódi erkölcsi nagyságokat, erős jellemeket, önzetlen sziveket, lelkeket akarunk például felállitani, erre nézve inkább a mult idők alakjait keressük fel, ugy szólva: őseink sirlakához járulunk, hogy a régi fénynél uj szövétneket gyujthassunk. Ne menjünk nagyon messze, csak a mult százév végére és e száz első felére, nemzetünk szellemóriássai termettek ez időkben, kikre szinte főszédüléssel tekinthet a mai kor gyermeke.

Fölfedezésekkel, vivmányokkal dicsekedünk. Értelmünk sokat világosodott, ismereteink sokat szaporodtak, de csaknem azon arányban hült szivünk. Korunk inkább realis, mint idealis jellegü. Az anyagi gyarapodás a főbb szempont. E czél szolgálatára hajtjuk az erőket. A fölfedezések, találmányok értékét, jelentőségét a szerént mérlegeljük, a mint arra nézve hasznosithatók.

Iskoláink is legyenek erősek az anyagiakban, hogy nagyok lehessenek a szellemiekben. Ez a jelszó! Dicsérendő törekvés, de a teher az erőhöz mérten alkalmazandó. Nemzettől ugy, mint egyestől annyit várhatni, a mennyit magából ki tud fejteni; mihelyt külső támogatásra szorul, önállósága veszélyeztetve van. Igy felekezetünk ez iskolája is. Most a száz év végén, jóllehet e hosszu idő alatt erőnk növekedett, mégis oly követelményekkel állunk szemben, melyek erőnket csaknem felülmulják. A talaj ingadozni látszik lábaink

alatt, s mint a csüggedő tanitványok segélyért kiáltunk, de a biztató szó nem akar hangzani és egy fentartó erős kéz nem akar biztos talajra kivezetni. A kritikából bőven jutott és jut intézetünknek s a segélyből, a mely a helyzetet javitaná, semmi.

A lefolyt hosszu száz év alatt magunk s meleg érzésü alapitványozóink tartók fenn ez intézetet s most a második száz esztendő kezdetére, az első száznak végéről, egy nagy gondot viszünk által. Át kell alakitani, meg kell változtatni az intézet ábrázatát, megerősiteni anyagiakban, szellemiekben, hogy a középiskolai törvénynek megfelelő legyen. És ismét csak magunkra kell támaszkodnunk! De velünk van Isten s áldozóink, alapitványozóink szelleme. S midőn száz évi küzdelmünk éltet kér, nem halált, azzal az erős hittel és reménynyel megyünk szembe a jövővel, hogy az az élet megadatik intézetünknek. Mindnyájunknak az a hő óhajtása, a mi a nagy Kriza János püspöké volt, t. i. „*Isten vezesse erőről-erőre e mi Székely nevelő anyánkat, hogy sok ezernyi gyermeket ujjá szülhessen a szellemi fensőbb élet világosságára.*" [1])

Sándor János
igazgató-tanár.

---

1) Kriza J.-nak 1875. febr. 12-én Sándor Jánoshoz irt leveléből.

A homoród-keményfalvi unitárius egyház története.

Az unitárius egyház egyetemes történelmének megirásához feltétlenül szükséges lenne, hogy minden egyes egyházközségnek története, ha nem is terjedelmesen, de legalább főbb vonásaiban megirassék. Igy összegyüjthető lenne sok becses s nem kis egyháztörténelmi értékkel biró adat, a melyek által nagy szolgálatot tennénk egyházunk anyagi és szellemi előhaladásának megismertetéséhez.

E czélt tekintve adom én is a homoród-keményfalvi unitárius egyházközség történetét.

Az egyházközség keletkezése és fejlődése.

Az egyházközség keletkezéséről nincs biztos tudomásunk, mert arról sem irott, sem szájhagyomány fönn nem maradt, de valószinü, hogy már a XVII-ik száz év elején fönállott. „Az homoród-keményfalvi unitárius szt. ecclesia „Libellus"-ában említés van egy harangról, a melyen — mint a Libellus mondja, — ez olvasható: Ma. Nr. Cor. H. K. MLCXXXV. E betük valami nevet jelentenek. A két utolsó betü pedig nem lehet más, mint Homoród-Keményfalva és az 1635-iki évszám. 1660-ban már tényleg voltak itt unitáriusok, a mit bizonyit az itt adandó egyháztörténelmi adat. Az irt 1660-ik évben Uzoni Fosztó Márton keményfalvi pap volt, az az egyén, a ki „Keserű" Dajka János püspök által vezérelt s az unitárius papokat Háromszéken 62 ecclésiából kiüzött hadak garázdálkodásait az Olt és Feketeügy vize melletti ecclesiáknak tudtul adta. E hadaknak éppen azért Szt.-Iványba s több idébb levő falukba ellene állottak és nem bocsátották be. Ezért őt megfogták s mezitláb a kocsi után kötötték s ugy hurczolták Fejérvárig és ott elbocsátották. Ezen dolgokról Radecius Bálint püspöknek ő vitt hirt először. Azután Udvarhelyszéken paposkodott 1660-ik esztendeig, a mikor a török porta ellen támadó Rákóczy Györgynek elvesztésire küldetett sok tatárok Udvarhelyszéket égetvén s rabolván, keményfalvi papságában, hogy magát rabul az erdőben meg nem adta, egy hegyes tőrrel oltalmazódván ellenök négyen, kikkel tusakodott, 120 esztendős korában nyilakkal meglövöldözték s ott halt meg." [1])

---

[1]) Lásd Csegezy László: Egyháztört. adatok Uzoni Fosztó István nemzetségi leszármazásáról. Ker. Magv. XXII. 1887, 3. füz. 196. lap.

Ebben az időben lehetett a szomszédos, nem nagy távolságra fekvő Abásfalva leány-egyháza Keményfalvának, mert hogy az volt, kétséget nem szenved. Ezt a fennmaradt szájhagyomány mellett az is igazolja, hogy Abásfalván abban az időben nem volt templom, hanem az istentiszteletre Keményfalvára jöttek. Mikor szakadt külön Abásfalva, nem lehet tudni az időt, de van egy szájhagyomány, a mely szépen jellemzi az akkori abásfalvi emberek tiszteletét papjuk iránt. Ugyanis egy alkalommal a papnak sertés csordát kellett hajtania, — mert pásztor nem létében rendre őrizték, — a pap, — vasárnap levén, — nem hajtotta ki s ezért büntetésből a nyakát két deszka közé akarták szoritani. E hirre felháborodtak az abásfalvi leány-ekklesia tagjai s még azon éjjel ellopták a papot. Igy lett meg a szakadás s az abásfalvi mater ekklesia.

Mi igaz ebből, nem lehet tudni, de annyi tény, hogy az abásfalvi egyházközség tagjai mindig nagy tisztelettel vették és veszik körül belső embereiket! A vizsgálószék jegyzőkönyveiben mindenütt csak a keményfalvi szt. ekklésia gondnokától kéretik számadás az 1744-ik évtől kezdve Az előtt lehetett tehát a két község egy egyház. A népességi viszonyokat tekintve, éppen nem lehet kétségünk a feltevésben. 1700-ban már mint egyedüli egyházközség áll fönn s ekkor már Abásfalva is mint önálló ekklésia intézi a maga dolgait.

Jegyző- és anyakönyvek. Egyházköri és püspöki vizsgálatok.

Jegyzőkönyveink között a legrégibb 1744-ből való, melynek czime ez: „Az homoród-keményfalvi unitárius szt. Ekklesia Libellusa." melyet — mint irja — „Tiszteletes Tudós Menyhárt Sámuel urunk udvarhelyszéki unitar. Ecclakk. mostani érdemes esperestjének poroncsolatjából készittettek." Ebbe lettek beirva az egyházközségnek minden ingó és ingatlan javai, ajándékozások, költések, számadások stb. E Libellus 1811-ben telt bé.

A második kötet 1812-től 1862-ig magába foglalja az egyházköri vizsgálószék munkálkodásait, az egyházközség számadásait. 1862-ben készült a mai számadás s jkönyv.

A Főkormányszéki és Consistoriumi rendeletek tára készült 1821-ben s végződik 1859-ben. A II. kötet 1859-ben készült. Ebbe iratnak be az E. K. Tanács leiratai, az egyházra vonatkozó állami rendeletek.

Anyakönyv legelsőbben Koncz Boldizsár papságában készül 1782 ben. Külön-külön van a keresztelési, esketési és halottas anyakönyv. Ez 1825-ig tart. A második kötet Csiki József papsága alatt készül s tart 1882-ig. Ekkor egy kemény, bőrkötésü, nyomtatott anyakönyvi ivekből készült anyakönyvet kezel Varga Zsigmond akkori pap, a mely a harmadik kötet.

A jegyzőkönyvek bizonyitása szerint a visitatio 1744-ben kezdődik s ez időtől napjainkig megszakitás nélkül folytatja munkálkodásait.

Generalis Visitatio négyszer volt. Először 1749-ben, másodszor 1762-ben. A jegyzőkönyv csak annyit mond, hogy a Gen. Visitatio megérkezett. A harmadik 1789-ben, április 26-án volt, a mely alkalommal felvett jegyzőkönyv igy hangzik: „Anno 1789 die 26. Aprilis. Megérkezik a Generalis Visitatio a keményfalvi szt. Ekklesiába, az holott is Tisztelendő Superintendens Lázár István praesidiuma alatt lévén az Actuarius Tiszteletes Bodor János és Adsessor Tiszteletes Kovács Márton mindketten Consistorok ő kegyelmek.[1]) A negyedik 1827-ben Körmöczi János püspöksége alatt, a hol az ekklésia javai és a pap jövedelme vannak számba véve.

A mint ebből a jegyzőkönyvből kitetszik, itt a nyári vasárnapi tanitás ekkor vette kezdetét s a mi följegyzésre méltó, egyenesen a szülők kivánságára. Az akkori pap Koncz Boldizsár megintetik, hogy a hétköznapi könyörgésekre és a vasárnapi predicatiókra „tenne mindenkor illendő készületet, lévén arra elégséges tehetsége." A tanitásra nézve pedig határoztatott: „az ifjuságnak vasárnapi és a gyermekeknek oskolai tanittatásokat hiányosnak találván a Visitatio, determinalta, hogy a fiu és leánygyermekek tanittatásokra szükséges házról provideáljon az ecclesia."

Számba szedettek ez alkalommal az ingó és ingatlan javak, a melyek közül fájdalom ma sok nincs meg.

Az egyházközség vagyona.

Az egyházközség vagyona nagyon csekély. Külső birtoka az ekklésiának 4 holdra tehető, a melyet a pap használ. Ez is csak az ujabb időben gyarapodott ennyire. Egy drb szántót Geizanovics Sándorné ajándékozott 1786-ban, a melyről a Gen. Visitatio is megemlékezik. Az ujabb időben a „Malmos" társaság ajándékozott egy földet a papság használatára. — A 70-es években Rácz Sándor egy káposztás földet hagyományozott az ekklésia jövedelmeinek gyarapitására; Lakatos János pedig a malombeli részét.

Költségeinket a birtokosság koronkénti pénzbeli ajándékozásaiból fedezzük.

Gabona magtárt még a 60-as években alapitott akkori pap Domokos Áron, a melyet ha a hagyományozó czéljának megsértése nélkül kezelnek vala, ez ma egyik szép alaptőkéjét tenné a kepemegváltási alapnak! A „Domokos"-féle magtáron kivül az ekklésia tagok is alapitottak egy magtárt, a melynek alapja 251 véka. Ennek kamatja fedezi a kántori fizetést.

Tőkepénze 100—120 frt, a mit az ekklésiai tagok vesznek ki kamatra.

Persely pénz 6—7 frt. Ezt 1893-ig mindig az urvacsorai borért kellett adni, de most ajánlkoztak egyesek, a kik a kenyeret és bort ajándékozni fogják az urasztalához. — E czélra Koncz József tett

---

[1]) Lásd: Az hom. keményfalvi ekklésia Libbellusát.

volt 50 frt alapitványt s tényleg bé is fizette az ekklésia pénztárába, de hogy ki, s mire költötte el? arról nincs emlités téve. Hogy ma nincs meg, az valóság.

Urasztali készletek közt voltak értékes tárgyak, a melyek ha ma meglennének, mint mükincsek is értékkel birnának. Volt a többek közt egy sima talpas pohár, mely három részből állott s srófokkal egybe állitható volt. Ez tiszta ezüst volt, a száda kivül és belől aranyozott. Rajta e betük valának: A. K. F. A. 1735.[1]) Egy ezüst tányérocska H. K. F. 1735.[2]) Egy urvacsorai kenyeret vágó kés, a melynek nyele ezüst volt, az 1651-dik esztendőből ezen felirással: J. N. R. J.[3]) Ezek közül ma egy sincs meg. A Gen. Visitatio alkalmával felvett jegyzőkönyv mondja ugyan, hogy az ezüst tányérocska eladatott, de a pohárról és késről, mint meglevőkről beszél. Szomoru dolog, hogy ugy nem tudtak vigyázni az értékesebb holmikra. — Van egy ón tányér, a melyet 1788-ban Deák Ilona hajadon öntetett; egy ón kanna, egy fa palaczk, ajándékozta bágyi Lukács Jánosné. — Keresztelő pohár három drb. Szószék és urasztali takarók közönségesek. Rácz Györgyné ajándékozott 2 drbot, Bencze Mártonné, Gergely Lajosné egy drbot. Göncz Ilona egy urasztali kék selyem bársony takarót, szélein gyönyörü himzéssel kivarrva, ezüst rojttal ellátva.

Templom, torony, papi lak és iskola.

A jelenlegi templom a jelen százév második tizedében épült. A régi templom a község déli végén, a legszebb és legszárazabb helyen volt kőből épitve s zsindellyel fedve, a régi papilakkal csaknem átellenbe. Hogy az uj templomot miért nem épitették a régi helyére s miért a mostani vizes, ingoványos talajba, az egészen érthetetlen. — 1821-ben kezdik meg az épitést, még pedig 14 családos gazda. Az épitést teljesen a magukéból fedezik. Fát szomszedos községek adtak. A templommal egyidejüleg épült a torony is, de ezt teljesen csak 1848-ban fejezték be, mig a templomot már 1827-ben átadták a használatnak. Templom és torony diszesek, csinosak külsőleg és belsőleg egyaránt. A templomra költöttek 4128 mfr. 25 denárt, a toronyra mintegy 1000 mfrtot.

Orgonánk 1858-ban késziil a községi lakók kivánságára. A közbirtokosság e czélra ad 300 szekér fát, a mit az orgona-késztitő mester forintjába számitva szekerét, átveszen. A többit a szomszéd ekklésiák ajándéka és a községi lakók adománya fedezi. Ez orgona ha nem is felel meg a müvészi igényeknek, de nálunk mégis megfelel a czélnak. A szószék feletti korona 1807-ben készült, rajta e felirás van: „A papnak ajkai örzik a tudományt, mert a seregek

1) L. Gen. Vis. 1789 die 26 apr. Hom. kem. eccla levéltára.
2) U. o.
3) U. o.

urának, angyalának mondatik Ő. 1607. diebus xbris." Harangja jelenleg kettő van. A régebbin. mely nem tudni mikor készült, e felirat van: AZ EGY. A H ROD KEMENYFALVI UNIT. ECCLESIA ÖNTETTE ISTEN DICSŐSÉGÉRE. ANDRAS CVRATOR. Az ujabbat 1884-ben öntették Sopronban 380 frtért, rajta e felirás van: „Az oszthatatlan egy Isten dicsőségére." A régibb jegyzőkönyvekben emlités van még egy harangról, melyet Deák György öntetett a maga költségén. — A legrégibb harangot előbb emlitettem.

Papi laka közvetlen a templom mellett van. Maga a lak nagyon gyenge. Falai megteltek vizzel, ugy annyira, hogy a külső hatóság is orvos-rendőri szempontból e lakás bezáratását elrendelte. Most van folyamatban egy, a kor igényeinek teljesen megfelelő papi lak épitése.

Iskolánk községi. Az iskola a régi papi telken van felépitve, a melyért a község kétakkora területü helyet adott az ekklésiának. E cserevásárral az ekklésia rövidséget szenvedett, mert a község által adott hely a falutól távol, az erdő alatt van s kopár terméketlen hely.

Papok, mesterek, curatorok.

Az ekklésia megalakulása után sok ideig nem tudjuk a papok neveit. 1660-ban, a mint már emlitettem Uzoni Fosztó Márton volt keményfalvi pap. 1735—44-ig Geizanovics Sándor, de ez nem bizonyos. — 1744—1756. Arkosi Sámuel. 1756—1780-ig Geiza János. Ez Gyepesbe vitetett, innen Medesérre, s Medeséről Ravába.[1]) 1780—1803. Koncz Boldizsár, a ki városfalvi mester volt. 1803—1813. Barabás József, 1813—1817. Hatházi János. Muzsnába ment innen. 1817—1850. Csiki József. Alatta épitik a templomot s tornyot. 1850—1857. Sándor Lajos, aki jelenleg is él Városfalván. 1857—1865. Domokos Áron, most nyug. lelkész. 1865—1879. Vas István, most szt.-péteri pap. 1879—1890. Varga Zsigmond, most nyugalomban; s 1890-től Kovács Imre. Mesterei ez egyházközségnek nem voltak. A pap egyszersmind énekvezér s tanitó is volt. Van ugyan emlités az 1789-iki Gen. Vis. jegyzőkönyvében a mesterekről, de hogy kik voltak azok, nem lehet tudni. Az ujabb időben a jobb énekesek közül többen megtanultak orgonázni s ezek alkalmaztattak énekvezérekül. 1850—57-ig Deák István volt az énekvezér, a ki jelenleg Lókodban van, mint községi tanitó. 1857-től Lőrincz András viszi az énekvezéri teendőket.

A curátorok neveit és müködésük éveit 1744-től pontosan lehet tudni. 1744—46. Tamás István, 1746—49. Deák János, 1749—50. Vas Mihály, 1750—51. Deák János, 1751—53. Lőrincz András, 1753—58. Deák István, 1758—60. Rácz Mihály, 1760—62. Deák István, 1762—64. Rácz Mihály, 1764—66. Lakatos András, 1766—67. Deák Mihály, 1767—72. Vas Mihály, 1772—78. Nagyobb Deák

[1]) Végh Mihály: A ravai unitárius ekklésia tört. Ker. Magv. 1890.

András, 1778—80. id. Deák János, 1780—83. Lakatos András, 1783—84. Lőrincz András, 1784—91. Rácz Péter, 1791—95. Rácz János, 1795—98. Deák Ferencz, 1798—99. ifj. Lakatos András, 1799—1801. Deák Ferencz, 1801—1803. Rácz Péter, 1803—08. Deák György, 1808—1812. Koncz József, 1812—14. Deák György, 1813—15. Lőrincz István, 1815—18. Koncz Jószef, 1818—27. Rácz János, 1827—28. Deák György, 1828—32. Vas Mihály, 1832—34. Koncz József, 1834—46. Lakatos András, 1846—49. Rácz Péter, 1849—54. Koncz József, 1854—56. Rácz Mózes, 1856—58. Rácz György, 1858—1878. Lőrincz Mihály, 1878—84. Koncz Ferencz, 1884—89. Gergely Lajos, 1889 93. ifj. Lőrincz István és 1893-tól Gergely Lajos. Különösen érdemet szerzett ezek között Lőrincz Mihály, ki 20 évig vitte lelkiismeretes buzgósággal e tisztét.

Lélek szám.

A Gen. Vis. alkalmával a lélekszám mindig fel volt véve; igy 1749-ben volt 87 lélekszám, 1762-ben 94, 1789-ben 97, 1827-ben 117, 1851-ben 216. Ma pontos fel-számitás szerint 368 a lélekszám.

A fönnebbiekben adám homoród-keményfalvi egyházközségünk történeti leirását, a lehetőleg adatok alapján állitva össze. Vajha ennek szebb jövőjét, — mert a multak viszontagságait tartva szem előtt, erre kilátásunk van, — a hivek buzgósága s ebből eredő elhatározott akaratereje egy oly szilárd alap megteremtésével biztositaná, a melyen fönállhatása örökre biztositva lenne! Tekintve az elődök szorgalmát, áldozatkészségét, reményünk lehet, hogy a már szóba hozott kepemegváltási alapot le fogja tenni, hogy ez által egy rég óhajtott vágya, — a rendes kántori állomás is szerveztessék.

KOVÁCS IMRE.

Unitárius történetírás és Kálvinorthodoxia

Első Rész.

Családügy és orthodox politika.

III. Fejezet.

(Folytatás.)

Készakarva nem vontuk e kérdés tárgyalásánál magát az unitárizmust vizsgálódásunk körébe, a XVI. sz.-ban föllendült szabad gondolkozás e legnemesebb hajtását az evangeliumi keresztyénységben, mely épen Kálvin erőszakos fellépése következtében szakadt külön a visszafejlődésnek indult protestáns orthodoxiától s melynek éltető levegője épen az a pokolra kárhoztatott lelkiismereti szabadság, melyet a kegyes genfi tábor minden áron sírba tett volna. Ki Dávid, Dudich, Karádi, Palaeolog, Socini, Sommer, Franken, Bogáthi F. Miklós, Válaszuti és Enyedi György munkáival ismerős,[1] az csak álmélkodó csudálkodással telhetik el a vakbuzgóság azon együgyű fogásán, mely a „dicső, magasztos jellemű" Kálvint nem kívánja ugyan épen „szentnek" tekinteni, de azért egyenesen a Krisztus mellé állítja őt s minden szembetűnő „gyarlóságát" vakmerően az ő korára hárítaná.

Nem mutattunk rá ezenkívül Cseh-, Morva- és Lengyelország, Szilézia, Holland és Erdély példájára sem, hol a Genfből elűzött szabad gondolkozók szabad menedéket találtak a XVI. sz. folyamán. I. Ferdinánd és II. Miksa többi országairól sem szólottunk, hol a Kálvintól űldözött eretnekek bizony semmivel sem állottak alább a közvélemény szemében a „Kálvini ördögségnél." (Warga: Ker. egyh. tört. II. 128.) Németország keresztényiesb szellemű hittudósairól is hallgatunk, kik közűl Luther szelídségéről maga Révész is elismerőleg nyilatkozik s kinek utódait csak a nagy Kálvin példája tanította

[1]) Ezúttal csak Válaszuti néhány szavára kívánunk rámutatni, ki Skarica őszinte kijelentésére („Bizony mitelénk titeket annyira gyűlölnek, kővel is készek volnának agyon verni") így felelt:

— Ti miattatok és a ti hozzánk való kegyetlenségtek miatt vagyon ez a községben, *kik a bárányokból is farkasokat csináltatok*, melyért nagy számot adtok Istennek. Nem úgy kellene ennek lenni; hanem ha mi közöttünk, írástudók között, találtatnék is valami cikkely, melyben különbség volna, a községet szelídségre kellene inteni és szoktatni . . . Ez volna a keresztyénségnek rendi, hogy szelídséggel egymással beszélgessenek és szép renddel való tanulással egymástól kérdezködjenek. *Unitáriusok Magyarországon.* 184. l.

meg a pallos és máglya használatára. (Lásd *Révésznél*: 198.) Már a felhozottak után is bátran kimondhatni véljük vizsgálódásunk eredményét: aligha van kellő alapja annak az orthodox vélekedésnek, hogy az összes XVI. sz.-i protestantismus szellemében vitette volna Kálvin máglyára Servetet.[1])

Ámde ha jobban fontolóra vesszük a dolgot, orthodox aainak mégis lehet némi kis részben igazuk: Kálvin igenis a XVI. sz. szellemében juttatta máglyára áldozatát, ha a XVI. sz.-ban szemeinket egyoldalún csupán csak a kath. inquisitióra s kizárólag a legbigottabb kath. közvéleményre szegezzük.

A protestánsoknál, mint már nem egyszer hangsúlyoztuk, mindeddig nem volt szokásban máglyára küldeni a gondolkodó philosophusokat. A nagy Kálvin elismert tekintélye hozhatta csak be ez üdvös újítást. Az igaz, hogy börtönben sanyargattak itt-ott, sőt le is fejeztek a protestánsoknál is egy-két vándor anabaptista apostolt, kiket a polgári hatóság mint néplázító, közveszélyes egyént, mint az akkori idők anarchistáját, rövid úton perbe fogott; de még az ilyeneknek is szokottabb büntetése megintés vagy számüzetés volt. Ezért látjuk azt a sajátszerű jelenséget, hogy irataiban maga Kálvin elhitetni szeretné olvasóival, hogy Servet tulajdonkép egy rossz anabaptista volt.[2]) Az ilyen fanatikus közcsendháborítók közt szerette volna elelegyíteni őt akkor is, midőn a per folyamán minden áron csak pallosra ítéltette volna. Ámde a genfi tanács együgyűsége, mely nem tudott különbséget találni katholikus és protestáns inquisitio között, s talán a kijátszott libertinek bosszúja keresztül húzta ez eszes számítást: a jámbor civisek egész nyíltan a katholikus inquisitióhoz csatlakoztak, melynek útbaigazító irataiért nem szégyenlték elébb a viennei eretneküldöző kir. törvényszékhez is folyamodni. S „rendűletlen következetességű" Kálvinunk, a mint nem tehette jóvá a tekintélyébe kerülő baklövést, legott kész szívvel levonta a nevén száradó gyászeset minden consequentiáját s nyomban messze előhaladt az orthodoxia szerencsésen föllelt ösvényén a jól ismert római tájak felé: az ő „csudálatos ép és jó érzékével" szentesítette a legelső

---

[1]) A nagy Luther így ítélt a XVI. sz.-ban az eretneküldözés Kálvin-féle eljárásáról:

— Nem tűzzel, hanem az Írással kell az eretnekeket meggyőzni. Ha talentumos embernek kellene tartanunk azt, ki az eretnekeket érvek helyett tűzzel győzi meg, *akkor a hóhér volna a világ legnagyobb tudósa.* Csak máglyára kellene kötni az ellenfélt, miután előbb erőszakkal hatalmunkba ejtettük. (*Paul Janet:* A politikai tudomány tört. Bpest 1892. II. 157.) Később az anabaptistáktól szenvedett sok bosszúság eltérítette némileg ez elvektől, de üldöző nem vált belőle soha; bár mellette a Kálvin „szelid" Melanchthonja erre is mutatott hajlandóságot.

[2]) „Servetus egy az ő főfő mesterik közűl." (*Instit.* IV. kv. XVI. 29.) „Servetus nem utolsó az anabaptisták között, sőt fő mestere ez gyülevész porontynak." (*U. o.* 31.) Azt talán mondanunk sem kell, hogy Servet bűnei lajstromában, az itéletben, szó sincsen ezekről. Mosheim kimutatja, hogy Kálvin a Servet leveleit is nem egy tekintetben meghamisította a világ előtt. *Neue Nachrichten* 80.

sorban ellene irányúlható eretneküldözést és a szabad vizsgálódás „európai értékű“ bajnoka életbe léptette a protestáns inquisitiót.

Hogy azonban minden oldalról megvilágítva legyen e nálunk sokáig homályban tartott kérdés, azt is szükség a fennebbiek után kiemelnünk, hogy a genfi új inquisitor korántsem alkalmazkodott mindenben a XVI. sz. katholikusainak felfogásához. Hogy elkobozta áldozata vagyonát (v. ö. Lecky : II. 40.) : hogy a legkegyetlenebb eszközökkel kínoztatta és sanyargatta oly barbár módon, minővel a régi görögök csak a hazaárulókkal s a pogány rómaiak az embernek nem nézett rabszolgákkal szoktak elbánni (Lecky : I. 378. 379.), hogy megtérés esetén a menekűlés reményét csillogtatta előtte és lelkészt adott melléje, ki a netaláni bűnbánót elcsábítsa meggyőződésétől (*Bpesti Szemle*, XVII. kt. 362.): hogy csendes tűzön süttette meg a megátalkodott eretneket, vagyis „megperzselte“, mint Geleji Katona gonosz kárörömmel mondja, azon kegyes czélt tartva szem előtt, hogy a bűnbánatra minél több ideje maradjon s a példáján okuló nézők az örök kárhozatnak kínjait tanúlságosan szemlélhessék (Lecky : I. 373. 377. II. 37. 38.): mindezt egészen Szent Domonkos szelleméhez híven cselekedte. De, fájdalom! ki kell emellett azt is jelentenünk, hogy a kath. inquisitio kegyes szelleme tiltotta azt a könynyen félreérthető megfeledkezést, hogy egyházi rend maga fogja vagy fogassa el az eretneket s magát vigyázatlanúl annyira beleártsa a pör folyamába, hogy a világ előtt a bűnös halálának okozója gyanánt szerepelhessen. (Lecky : II. 27. 33. 120 stb.) E finom megkülönböztetés kedvéért látjuk a mosakodó Kálvint oly erősen tiltakozni, hogy ő csak egy árva szót is szólott volna az egész törvénykezés folyamán a halálbüntetésről : ő, a ki maga fogatta *vasárnap* el a gonosz eretneket s másnap már a saját vallató pontjaival főbenjáró bűnpört indíttat ellene s mind Farelhez, mind Sulzerhez, mind Bullingerhez s mind a frankfurti papokhoz írt leveleiben kifejezte azon bíztató reménységét, hogy az engedelmes tanácscsal majd sikerülni fog érdeme szerint halálra ítéltetni őt. A „következetes“ Kálvin saját döntő föllépésének, bár utólagosan, olyan szerény mértékre leszállításával kétségkívül áldozatot hozott úgy a korabeli kath. közvéleménynek, mint másfelől dicsőült előképe, Szent Ágoston szellemének, ki szintén tiltotta és kárhoztatta a halálos üldözést s csak az excommunicátiótól várta az eretnekek megjavítását. (*Lecky* : II. 25.)

A fennebbiekhez csak annyi hozzáadni valónk van még, hogy a XVI. sz.-ban a felvilágosultabb katholikusok mind a humánizmus s mind a kereszténység szempontjából egyaránt ellene voltak a véres üldözésnek ; sőt elítélték még azután is, hogy magok a protestáns orthodoxok Krisztusnak tetsző áldozatként dicsőítették az addig csak visszaélésképen fel-fellobogó máglyát.[1]) Morus Tamás, Macchiavelli,

[1]) Beza Servet kivégzése után „a vallást fenyegető veszély láttára“ Kálvin példája után szintén könyvet írt az eretnekek ellen. E könyvében nyíltan kimondja : Nem abból az ábrándos czélból bünteti a hatóság az eretneket, hogy megjavúljon, hanem hogy ezzel *Istent szolgálja s a Fiút imádja*. (Ut magistratus Deo serviant et Filium osculentur. *Paul Janet* : Polit. tud. tört. II. 174.)

Montaigne, Bodin, Mornay, La Noue, Pasquier, Pithou, La Boétie, Charron stb. majd mind e felekezetből valók, kik felszólalnak a XVI. sz. folyamán a vallásszabadság érdekében. (Lásd *Paul Janet*: Polit. tud. tört. II. kt.) Sőt még az igazhitűség hazájában, a pápai tartományokban is annyira elterjedt az uralkodó egyház elleni mozgalom, hogy nem tartották művelt embernek (galant huomo) azt, ki valamely eretnek tant nem védelmezett. (*Warga*: II 314.) Nápolyban a spanyol hitbuzgóság nem tudta felállítni a hitnyomozó törvényszéket; minden újabb kisérletök megtört a nép makacs ellenállásán. (*Lecky*: II. 121. 125.) Rómában az 1542-ben újból életbe léptetett inquisitio áldozatok tekintetében távolról sem versenyzett a Kálvin alatt szintén ekkor buzgón működni kezdő genfi polgári törvényszékkel; [2]) Ferrarában jó ideig akadály nélkűl terjedhetett a protestántismus; Velenczében, az olasz inquisitio egyik székhelyén, máig fenmaradhatott a XVI. sz.-ban alakult eretnek egyház. (*Warga*: II. 315. 318. 320.) Ugyancsak Olaszország számos helyén, Calabriában, Piemontban, békén élt a nagyszámú valdens hitközség mindaddig, míg eszökbe nem jutott a katholicizmusnak írtó háborút izenő kálvinizmushoz csatlakozni, mely szerencsétlen lépés 1560-ban csaknem teljes kiirtásukat vonta maga után. (*U. o.* 319.) Másik oldalon a leghitelesebb tanú, maga Kálvin bizonyítja előttünk, hogy a franczia kath. papság mily keveset törődött a legnyílvánvalóbb eretnekségekkel is, csak az egyház iránti külső engedelmességet fel ne mondják. (*Instit.* Kálv. levele 53.) Láttuk, hogy magát Servetet e papok segélyezték tudós vizsgálódásaiban. Ugyancsak ők nyitottak utat az inquisitio börtönéből való szabadulásra is. Az eretnek Kálvin is sokáig barátságban élt közöttük, mígnem saját feleinek kihívó magaviselete fölszította a bigottabb ellenpártiak dühét s jó magát mind Olasz-, mind Francziaországból menekűlni kényszerítette. (*Révész*: 14—37.)

Ha mindezeket tekintetbe vesszük, Európának csak egy, nem épen utolsó szöglete marad, mely jámbor orthodoxaink szemében az „európai értékű reformator" keresett türelmetlenségi szellemét kellően képviseli, sőt ha úgy tetszik, akár ki is menti a XVI. sz.-ban. E bol-

---

Nem csoda, hogy ilyenek láttára Castellio felkiált, hogy e szent barbárok az ó-kori véres emberáldozatokat akarják visszaállítani: „Isten nagyobb dicsőségére."

Beza e munkáját ma kevesen ismerik. A protestánsok óvatosságból tőlük kitelhetőleg megsemmisítették, mert veszedelmes fegyvert szolgáltatott ellenök. Bajos is érteni, mondja Janet, miként jelenhetett meg épen abban az időben. Mint egy riadó, harczra hívta az eretnekeket és a katholicizmust is. Servet halála első véres tette annak az egyháznak, mely eddig saját életéért küzdött, most pedig parancsolni készült és elnyomására másoknak. Beza és Kálvin eretneküldöző könyvének megjelenésével a reformatio nemcsak a katholikusokkal, hanem a szabad gondolkozókkal is szakított, kik hű szövetségesüknek nézték eddig a protestánsokat. (V. ö. *Paul Janet*: II. 176.)

[2]) „Hogy az inquisitió Rómában oly kevés vért ontott, az az olasz szellem irányának tulajdonítandó. Csak négy emberre emlékszem, a kit ott égettek meg: Bruno, Du Chesne, egyet Scaliger említ és Bresciai Arnold." *Lecky*: II. 126. — Ötödik Enzinas. (*Warga*: II. 323.) Hatodik Palaeolog Jakab, a kolozsvári unitár. főiskola egykori tanára. (*Sand* Bibliothec. Antitrin.)

dog vidék a manchai lovag országa — Spanyolország, hol sem a reformatio, sem a renaissance nem tudta lerombolni a tisztes középkort sem a vallásos gondolkozás terén, sem valamely más tekintetben. Valóban a szent kath. inquisitio a Fülöpök országában ép' olyan nemzeti intézménynyé válhatott,[1] mint később a prot. hitüldözés a a kálvinista Skócziában. (*Buckle*: VII—IX. kt.) Alig egy-két ezer spanyolt látunk, kik a kereszténység örök igazságaiért a XVI. sz.-ban életöket koczkáztatták. Ellenben az a buzgó valladolidi főnemes, ki egymaga vágta és hordta össze a fát két leánya számára, sőt maga gyújtotta meg alattuk a szent máglyát, nagy lelki megnyugvással gondolhatott arra, hogy az ilyfajta kegyességet nemcsak Rómában, hanem még a hitetlen Genfben is az ő Abrahámmal vetekedő kegyes érdeme szerint méltatják. (*Warga*: II. 324. V. ö. *Lecky*: II. 57—62.) Ugyancsak a spanyol hitbuzgóság megelégedéssel fogadhatta, hogy Arbuez és Torquemada, e két legkegyesebb inquisitor atya, a XIX. sz.-ban szentekké avattassanak. Mit szólanak hozzá Kálvint *ugyanezzel a korszellemmel kimenteni törekvő nem kevésbbé kegyes orthodox atyánkfiai?* . . .

Ime mily szép logikai — virágos kertbe vezet azon legsikamlósabb elv, melyet hitbuzgó Révészünk tudós példája után indúlva, a pápaság arany igájában görnyedő XIV. és XV-ik sz.-ot az újvilágkezdő XVI-ikkal összetévesztve, még komolyabb történetíró is jónak lát alkalmazni nagyérdemű munkájában.

— Ezen kegyetlenséggel határos *szigorúság* azon árny, mely a *minden tekintetben nagy* férfiú dicsőségét nem engedi homálytalan fényben ragyogni. *Nagy ember volt, nagy volt az árnyéka is*.. Ha méltányosan akarjuk megítélni, *nem szabad* kora keretéből kiveenni s a *jelenkor mértékével mérni őt: nem szabad feledni, hogy rendkivüli eredményt csak rendkivüli eszközökkel lehet elérni.* (*Warga*: Ker. egyház tört. II. 119.)

A czél tehát szentesíti ma is az eszközöket! Csalódásig ugyanazon korszellem, mely a Macchiavellit szülő XV-ik sz.-ból egyesek lelkében fönmaradt s még ma is életre kél, hogy a középkor babonáit védő Torquemadát szentté avassa.[2] Ugyanez a modern író Ser-

[1] *Lecky*: II. 124. 1559. máj. 21-én tartatott az első Auto-da-Fé. A nép csak úgy tódult azokra, mint a bikaviadalokra, melyeket még ma is szűz Mária tiszteletére szoktak tartani. (*Lecky*: I. 351. *Warga*: II. 323.) A spanyol inquisitorokról így nyilatkozik egy anglikán pap: „A barcellonai testület becsületére legyen mondva, annak minden tagja szavatartó ember és a legtöbb kitűnő emberbarát volt.“ (*Buckle*: II. 17. 112.)

[2] Állítsuk szembe, hogy tisztán láthassunk, a fent kimondott szép elvvel az ő törvényes atyjának, Macchiavellinek, nézeteit, ki a testvérgyilkos Romulusról így ítél: „Okos elme nem kárhoztathat azért valamely kiváló embert, mert *szokatlan eszközzel mozdított elő oly lényeges* ügyet, minő egy köztársaság alapítása Ha cselekedete miatt vádolnunk kell is, *czélja miatt ki kell őt mentenünk. Az üdvös eredmény mindig megbocsáttatja a cselekedetet* és Romulussal is így vagyunk.“

Kleomenesről, Spárta Kálvinjáról, pedig így nyilatkozik: „Jól ismerte az embereket és megértve becsvágyuk természetét, belátta, hogy ő nem lehet mindenkié, a míg egyesek érdekei ellen harczolnia kell. *Megragadván tehát a ki-*

vet eseténél ily orthodox stilusban nyilatkozik: „Én nem tudom védni, nem merem (Kálvint) elítélni.“ Álljon tehát itt a hivatását télreismerő történetíró fölbátorítására annak a franczia írónak higgadt ítélete, ki közvetlen közelből szemlélvén Kálvin múló nagyságát, magáról az eretnekégetésről ily szabadon nyilatkozik:

— A mi Servet Mihályt illeti, fájdalom, czáfolhatatlanul igaz, hogy Kálvin őt gondolatában már hét évvel előbb halálra itélte, mintsem tényleg perbe fogatta. Hiába igyekeztek tanítványai tisztára mosni őt attól a bűntől, hogy előre elgondolta s megfontolta magában ez ember meggyilkolását, a ki nem tett mást, mint hogy a reformatio közös jogával élt. Kálvin már 1546-ban elárulta magát levelében, mikor meghallotta, hogy Servet Genfbe szándékozik... Az elővégzet tanának felállítója hét évvel előre végrehajtotta az állítólagos istenitéletet, oly bizonyosan lehetetlennek tartotta, hogy az, a kinek kárhozata el van végezve, megtérhessen! *Ha nem szolgálna mentségeül Kálvinnak a meggyőződés jóhiszeműsége, valóban ez a hittudós-hóhér, a ki világi karhatalommal gyujtotta Servet alá a máglyát, alatta állana az emberi nem gyülöletének és megvetésének.* (*Nisard*: Franczia irod. tört. I. 313. 314.)

„Ha nem szolgálna mentségeül Kálvinnak a meggyőződés jóhiszeműsége...“ Ez utolsó legvékonyabb fátyol föllebbentésére hadd álljon itt egy néhány „argumentum ad hominem“, melyeket pusztán csak orthodox azi kedvéért közlünk.

Kálvin minden kétségen kívül megvetette a kath. inquisitiót;
lelkéből utálta eljárását mindaddig, míg jónak nem látta fölhasználni
saját czéljaira. Már első irodalmi művében (*De clementia*) az általá-
nos vallásszabadság érdekeit védi, még mint katholikus. „E mű tu-
lajdonkép reform-röpirat akart lenni, czélja volt igazolni a vallás-
türelmet“, mondja Szász K. (*Bpesti Szemle.* XVII. 214.) Hasonló
czélzattal írta később híres levelét a franczia királyhoz, mint már a
reformatio híve. Az *Institutio* első kiadásaiban is határozottan a lelki-
ismeret szabadsága mellett tör lándsát, mint kimutatta ezt korábban
Castellio s legujabban Porter.[1]) Ugyanez időtájt írja Butzernek a kö-

kik terveinek útját
nálkozó alkalmat, meggyilkoltatta az ephorokat és mindazokat,
állhatnák; azután pedig tökéletesen helyreállította Lykurgos törvényeit.“

A genfi reformatio kegyetlenkedésének pedig ily találó megfejtését adja:
Bárki kerekedjék fölül, *sikerét az új rend ellenségeire mért valamely rettenetes csapással* kell megszilárdítania. E szigorra főkép a szabad kormányzat megala-
pításánál van szükség, mert az ilyennek rendszerint sok az ellensége, kevés a
barátja. *Paul Janet.* Polit. tud. tört. II. 26. 27. 34.)

Ime a renaissance pogányszerű emberének, mely még mitsem tud Krisz-
tus elveiről vagy rég megtagadta azokat, merész, rideg körvonalai. További
fejtegetésüket orthodox aaira bizzuk: csak még Szász Károly mélyértelmű meg-
jegyzését vetjük hozzájok: „Nem tarthatjuk Kálvint a XVI. sz. legkeresztyénibb
emberének s nem fogadhatjuk el őt bármely korbeli keresztyénség magas pél-
dányképeül.“ *Budapesti Szemle.* XVII. 244.

[1]) *Servetus and Calvin.* 59. Kálvin az Institutio első kiadásaiban intéssel,
tanítással, az Úrhoz való könyörgéssel térítené az egyházba a hit ellenségeit s
határozottan ellene nyilatkozik a fegyveres üldözésnek. 1554-ki kiadásában (cap.
VIII. 193. p. 459. edit. Ad. et Joh. Riveriis) már sokat változtat ugyane helyen,
mint az Molnár fordításában IV. kv. XII. r. 10. czikkely végén olvasható. Bár
még most is eléggé elitéli abban saját eljárását Servet ellen.

vetkező nevezetes vallomást: „*Számos és nagy hibáim ellen* nem kellett oly ádáz harczot kiállanom, mint a minővel *türelmetlenségemet igyekeztem legyőzni.*“ (*Warga:* II. 121.) Bezzeg szabad folyást engedett e pusztán egyéni s tehát nem a már felvilágosult korszellemben gyökerező indulatának akkor, midőn a „veszedelmes mérgű“ philosophusok magát a hasonlíthatatlan *Institutiót* merték megtámadni. „Én pedig azt sok időtől fogva és gyakorta vöttem eszembe, hogy mindenekben, a kik oly makacson űzik a szókban valló villongást, mindenkor valami titkos méreg vagyon elrejtve . . . *Mely ő vakmerőségeknek boldogtalan kimeneteli által illik minékünk megintettetnünk*, hogy e dologban sokkal inkább együgyű értelmességet kövessünk.“ (*Instit.* I. kv. XIII. 5. és 21.) S ha már most ez 1559-beli őszinte fenyegetéssel szembe állítjuk a Trie és Sulzer előtt korábban elhangzott nem kevésbbé őszinte beismeréseket (a protestánsok tanítással kötelesek megjavítani az eretnekséget és nem fegyverrel üldözni azt: semmi se volna összeférhetetlenebb, mint utánozni részükről a katholikusok zabolátlan dühösségét, *Porter*: 13. 26. *Révész*: 177.), — mindezek, ha kellően figyelembe vesszük, aligha nyújtanak elegendő alapot a Nisard által fölvetett jóhiszeműség elfogadására.

Menjünk tovább! Az a legbizonyosabb, hogy Kálvin nem bigott katholikus módon gondolkozott a hitüldözésről. Meggyőzőn mutatja ezt az a tény, hogy 1546-ban egy szóval sem bátorítja az ajánlkozó Servetet, hogy baráti látogatásra Genfbe jöjjön. (*Révész*: 175.) A furfangos módon Frellonhoz juttatott kézalatti felbiztatás azonban veszélytelen úttal kecsegteti őt. E nem épen finom ravaszság, úgy látszik, Kálvinnak nemzeties jellemvonásai közé tartozott. Ha nem csalódunk, szabad kezet akart nyerni, hogy benső barátai előtt hangoztatott kegyes fenyegetését beválthassa. Ezért nem kötötte le Servet előtt szavát írásban az ő gyöngéd lelkiismerete, pedig nagyon is jól ismerhette a konstánczi zsinat határozatát: „Bárki igért is biztonlétet az eretnekeknek, nem köteles igéretének megtartására: bármennyire legyen is lekötelezve.“ A genfi reformator felállított elve pedig ennek ellenében így hangzik: „Ez legyen az első regula a fogadástételekben, hogy semmi fogadásra ne bocsássuk magunkat; hanem ha előbb a lelkiismeret bizonynyal elvégezte, hogy semmit nem akar vakmerőségből próbálni.“ (*Institutio.* IV. kv. XIII. 2.) E lényeges különbség a kétféle kegyességű felfogásban nem kevéssé alkalmas a Nisard szerinti jóhiszeműség megingatására.

Hét évvel később a „tudományokban járatlan“ (*Bpesti Szemle.* XVII. 237.) Trie segélyével igyekszik Kálvin rég forralt bosszútervét megvalósítani. Elárúlják ketten Servetet a lyoni kath. inquisitiónak. Vajon föltehetjük ezt arról a férfiúról, a ki neveltetését és majd minden tudományát a kath. barátoktól nyerte?[1]) Vajon képes volt a

[1]) Midőn az Institutio II-ik könyvében az esetről, eredendő bűnről, szolga akaratról, eleve elrendelésről stb. írva mindazon tanokat kifejti, melyeket újabb időben neki tulajdonítanak, többek közt ezt mondja: „Innen bizonynyal megismerhetik a ker. olvasók, hogy *semmi ujságot nem hozok elő;* hanem a mit Sz. Ágoston régenten, minden istenfélő keresztyéneknek egyező értelmekből írt és

nagy Kálvin ily alantjáró cselekedetre? Porter a levelezést napvilágra hozó Artigny, Mosheim és Dyer után kilencz meggyőző okkal világítja meg a genfi főpap jellemző intrikáját. Szász Károly más források után szintén hitelt ad e czimboraságnak s egyáltalán nincs elragadtatva hősének személyes tulajdonságai által. Warga Lajos pedig ily szeretetreméltón nyilatkozik az ő „minden tekintetben nagy“ Kálvinja ifjukoráról: „Tanulótársai *Accusativus*-nak gúnyolták *az ellenük mindegyre vádaskodó Jánost*.“ (*Ker. egyh. tört.* II. 119.)

Mehetünk tovább! Trie folytatja leleplezéseit. Elküldi a fő inquisitornak Servet 27 magánlevelét, miket Kálvin saját szavai szerint, csak „vonakodva nyújtott neki át.“ (*Bpesti Szemle.* XVII. 237. *Révész*: 177.) Tehát Kálvin nagyon is jól ismerte lépése mivoltát. De vajon fel tudta ő fogni abban a sötét XVI. sz.-ban, hogy e tettével megsértette úgy a baráti bizalom, mint a levéltitok szentségét, mit Gibbon, Mosheim, Szász K. megbotránkozva emlegetnek s csak a debreczeni történetíró nem akar meglátni. Bezzeg nem ily tartózkodó volt a mi figyelmes Révészünk, mikor egynéhány lappal előbb Troilet hasonló módon járt el Kálvin „bizalmas baráti leveleivel“; nem késik azonnal „bosszút“, „aljas eszközt“, „aljas megtámadást“ mit emlegetni. Ugyanakkor szerinte Kálvin egyik barátja is „szemére hányta az illetőknek, mily tisztátalan már forrására és eszközeire nézve e megtámadás“. (*Révész*: 143. 144.) Ily erős kifakadás oly körültekintő írótól bizony nem volna ügyünkben utolsó bizonyság. De hogy mi magunk is visszatérjünk Révészünk után a XVI. sz.-ba, magát Kálvint Servet halála után másfél évvel ily sokat mondó panaszra halljuk fakadni az ő részvevő Bullingere előtt: „Zebedaeus *litteras* ante annos quindecim. Argentorati quum essem, *privatim missas perfide vulgaverat*.“ (*Trechsel.* I. 202.) Lám, lám, mily közel áll még e tekintetben is orthodoxaink ócsárolt XVI. sz.-a a mi dicső XIX-ikünkhez!

Ám szívesen mellőzzük a leszámolásnál ezt az inquisitióval űzött benső barátkozást, mit maga Kálvin később jónak látott megtagadni; de nem tagadhatja el a békésen átútazó hajdani jóbarát elfogatását. Mintegy dicsekedni halljuk őt azzal, hogy egyenesen maga lépett föl ellene; hanem azért mégis vádlóúl egy bérelt szolgáját látjuk előállani. Ámde ő, a nagy kérkedő, írta meg a vallató pontokat; ő volt a feladó, a vádló, az informáló és a tanú — mindez egy személyben! A maga alkotta törvények szerint a vádlotthoz ha-

---

tanított és *annakutána majd ezer esztendeig megtartatott a barátok klastromaiban.*“ (II. kv. III. 5.)

Különös ellentétben áll ezzel a kijelentéssel „rendületlen következetességű“ Kálvinunknak a IV-ik könyvben olvasható következő nyilatkozata: „Azt állítjuk azért immár, hogy nem áll az egyházi szolgáknak szabad akaratjokon, hogy új tudományt koholjanak.“ Egyedül Jézus tanítása és az Isten igéje mellett kell megállaniok. Még Szent Pál sem uralkodhatik az ő hitökön stb. stb. (IV. kv. VIII. 9. — V. ö. IV. kv. VIII. 7. és 13. X. 7. és 17. stb.)

. . . Ma már ezzel szemben minden „káplánka“ tudja, hogy Sz. Ágoston fennebb felsorolt tanai épen Pál apostolnak egy-két homályos helyén alapúlnak s maga Jézus sohasem tanította azokat.

sonlóan ő neki is fogságba kellett volna mennie, hogy onnan bizonyítsa be a főbenjáró vádak igazságát. A debreczeni történetírónak egyetlen hibáztató szava sincs a legvilágosabb törvényszegésre. Vajon a „jóhiszemű" Kálvin az ilyen könnyed eljárásról maga is oly könnyedén gondolkozott? A pápistákkal szemben legalább kimondja hímezés nélkül:

— Mit kelljen embernek tenni az ilyen bestiákkal, a kik oly közértelem nélkül valók, hogy *a törvényből azt excipiálják és fogják ki, a melyért az a törvény királtképen szereztetett!* . . . Ez a kellemes törvénymagyarázó (nem tudom, hogyha *gonoszságból avagy tudatlanságból-e*) az Róma városát ki akarja vonni a közönséges törvény alól. (*Institutio.* IV. kv. VII. 9.)

Elég kemény szavak ezek! De vajon a nagy Kálvin az itt meglelt szurós szálkát csak a kath. papok szemében tudta volna meglátni?

— Azt költik a törvényszerzők, hogy az ő törvényök szabadságnak törvénye; kedves az ő igájok és az ő terhök könnyű: ki nem látja pedig, hogy merő hazugok? Ő magok ugyan semmi nehézségét sem érzik az ő törvényöknek; mert mind az ő maguk törvényét s mind az Istenét bátran és gunyosan megvetik. (*Institutio*: IV. kv. X. 2. Vesd össze: II. kv. VIII. 6. hol szintén hasonló szellemben nyilatkozik.)

E „kellemes törvénymagyarázat" után mindenki megvárta volna, hogy Kálvin maga helyett ne házi cselédét állítsa elő, hanem méltó helyettesről gondoskodjék a „lelki renden valók" közűl. Azonban készséggel elejtjük az itt emelhető vádat, mert maga a nagy Kálvin is épen ily elnéző e tekintetben a kath. klerus iránt, kik a XVI. sz.-ban nem ritkán még busás papi javadalmakhoz is juttatták érdemes szakácsaikat:

— Elhallgatom azt, hogy az ilyetén praebendák nagy gyakorta borbélyoknak, *szakácsoknak*, öszvérhajtóknak és ezekhez hasonló koeziporoknak (ingyenélő) jutalmok és feltiszteltetések légyenek . . . A kik áron vették meg azt, vagy *rút szolgálattal tették szerét!* (*Institutio.* IV. kv. V. 6.)

Vajon miért nem állította Kálvin a perbe fogott eretneket egyenesen a konsistorium elé, hová „vétkénél" fogva tartozott? (*Bpesti Szemle.* XVII. 233. 234. V. ö. *Instit.* IV. kv. XII. 4. stb.) Megtudjuk ezt ő magától szintén elég világosan:

— Mert az anyaszentegyháznak nincs fegyverhatalma, a melylyel büntessen és zabolázzon; nincs *tömlöcze*; nincsen egyéb büntetésre ereje, a melylyel a világi hatóság szokott élni. Annakutánna nem keresi azt az anyaszentegyház, hogy a ki vétkezett, üstökön fogva vonattassék a büntetésre; hanem hogy . . . a poenitentiára örömest előálljon. (*Institutio.* IV. kv. XI. 3. Vesd össze: 5.)

Igy tehát nem lett volna a kegyes főpásztornak elegendő hatalma, hogy áldozatával csupán az egyházi rendtartások segélyével kénye-kedve szerint elbánhasson?

— A szent püspökök az ő hatáskörükben nem birságolással, fog-

sággal avagy egyéb világi büntetéssel éltek.[1]) hanem *a mint hozzájuk illett, egyedül csak az Isten igéjével.* Mert ninesen az egyháznak keményebb *bosszúállása.* sem hatalmasb menyköve, mint a kirekesztés, avagy a kiátkozás. (*Institutio.* IV. kv. XI. 5.)

Hát a világi hatalom adott Genfben Kálvin híveinek kellő módot és alkalmat arra, hogy ellenségeiket eltehessék láb alól?

— A szelidség és mértékletesség nem akadályozza meg, hogy ők *a barátság megsértése nélkül* az ő ellenségök ellen a világi hatóság segedelmével ne éljenek az ő jószágoknak megtartására; avagy hogy ők a *közönséges haszonért* az ártalmas gonosz embert elő nem vonhatnák, a mely semmi egyéb eszközzel, hanem halál által jobbíttathatnék meg. (*Institutio.* IV. kv. XX. 20.)

Vajon volt-e joga a genfi lelkésznek, hogy az állítólagos vétkest a hatóságnak kezébe juttassa, eltekintve a *barátság megsértése* mellett attól is, hogy az külföldi alattvaló?

— Azt mondom én, így felel Kálvin, hogy a mint a hatóságnak büntetéssel és fenyítékkel kell a botránkozásokat az anyaszentegyházból kitisztítani: viszont az egyházi szolga is segítő kezét nyujtsa a hatóságnak, hogy oly sokan ne vétkezzenek. Akképen kell egymással tartaniok, hogy egyik a másiknak segítségére legyen és ne bántására.[2]) (*Institutio.* IV. kv. XI. 3.)

S ugyan mi lett volna kötelessége Kálvinunknak e megadott joggal szemben is, mint kegyes lelkipásztornak?

— Úgy kellene bizonyára a keresztyéneknek magukat viselniök, hogy mindenkor *az önnön jussok mellől inkább elálljanak,* hogynem mint az itélet elejébe járuljanak: honnan nem egy könnyen mehetnek el az atyafiak ellen való felindulás és haragra való gerjedés nélkül.[3]) (*Institutio.* IV. kv. XX. 21.)

És vajon föltehető a XVI. sz.-ban, hogy az egyház kezet fogván a világi hatósággal, protestáns főpapunk jóhiszeműleg élt volna vissza a világi hatalommal saját czéljaira?

— A püspökök, a kik a fejedelmeknek *esztelen jóakaratjokkal az önmagok hasznokra gonoszúl éltenek, csak ez egy cselekedetökkel is eléggé megmutatták, hogy ők nem igazi püspökök.* Mert ha csak egy szikrácskája volt volna is bennök az apostoli léleknek, minden kétség nélkül azt felelték volna Szent Pállal: *A mi vitézségünk fegyverei nem testiek, hanem lelkiek.* De mivelhogy vak kivánságtól vezéreltettek: *mind*

---

[1]) Bizony jó maga sem igen tartotta meg ez evangeliumi szellemű rendszabályt. Genfben minden templommulasztást három pénzzel büntettek; ki későn érkezett, másodízben megbírságolták. Három embert, a mért a prédikáczió alatt nevettek, becsuktak három napra. Gruet furcsa termetéért *pókhas*-nak szidta s bosszúval fenyegette Kálvint, kínpadra vonták s kivégezték érte. (*Bpesti Szemle.* XVII. 233. 239.)

[2]) Igy rendelkezik Kálvin 1559-ben; de „rettenetes következetessége“ a külföldieket még ekkor is figyelmen kívül hagyja.

[3]) A debreczeni történetíró szerint pedig a kegyes Kálvin: „még azt sem helyeselte, hogy azon egyén, ki az egyház rendeleteinek nem engedelmeskedik, bűntetés végett a polgári hatóságnak adassék által.“ (*Révész*: 324.)

magukat, mind az utánnuk következőket és annak fölötte az anyaszentegyházat is elvesztették. (*Institutio.* IV. kv. XI. 10.)

Mit kellett volna a kegyes Kálvinnak a pör megindításánál szem előtt tartania mindenek előtt?

— Végezetre mindezekben legjobb tanácsadó a szeretet, a mely nélkül *mi minden elinditott és inditandó pereket és törvénykezéseket minden ellenmondás nélkül hamisaknak és istenteleneknek tartunk.* (*Institutio.* IV. kv. XX. 21.)

Követni szokták Genfben Kálvin e kegyes útmutatását?

— Megvallom, a minéműk a mostani időknek erkölcsei, bizony igen ritkán vannak jámbor pörlők a törvény előtt... Az ügyet keserű ellenkezéssel, szörnyű bosszúkivánással és engesztelhetetlen keménynyakusággal űzik és forgatják *mind a félek ellenkezőknek veszedelmére.* Ezenközben, hogy *semmit nem egyebet, hanem mindent igazán láttassanak cselekedni, törvényes itéletnek palástjával fedezik az ő gonosz hamisságukat.* (*Institutio.* IV. kv. XX. 17.)

Minő eljárást kívánhatunk már most a törvény előtt föllépett vádlók és panaszlók részéről?

— Akár polgári dologban legyen is a törvénykezés, csak az jár *az igaz úton, a ki ártatlan együgyűségben ajánlja az ő ügyét a birónak*; semmit kevésbbé nem gondolván, minthogy *a rajta tett gonoszt megtorolja, mely a bosszúkivánás.* Akár pedig főbenjáró dologról legyen az ügy, mi oly panaszlót és vádolót kivánunk, *a ki minden saját bosszújának megállása nélkül* járuljon az itélet elejébe: kinek egyedül csak az szándéka, hogy az ártalmas ember igyekezetinek ellene álljon, hogy az kárt ne tehessen a *közönséges haszonnak.*[1] (*Institutio.* IV. kv. XX. 19.)

Mi az oka mégis, hogy a benyújtott vádlevél végén „személyes sérelmek“ czímén a Monsieur Calvin elleni tiszteletlenség is oly jelentős helyet foglal el?

— Az Isten törvényének megrontását sokkal enyhébben büntetik, de az ő rendeléseik közűl csak a legkisebbnek is megszegését tömlöczczel, számkivetéssel, avagy *tűzzel és fegyverrel.* (T. i. azok a gonosz kath. papok!) Az Istennek megutálói ellen nem oly igen kemények és engesztelhetetlenek; de *a kiktől ő magok megrettetnek, azokat nagy gyűlölségesen és ellenségesen üldözik...* (*Institutio.* IV. kv. X. 10.)

Mi szokott következni ebből a nagy gyűlölségből, jó Calvine?

— Mivelhogy a gyűlölség semmi nem egyéb, hanem *a régi és megrögzött harag*; akár te azt mind fedezgessed és akármely hiában

[1] Az itt annyiszor emlegetett „közönséges hasznot“ megvilágítja Servet esetében a Kálvin tollából eredő halálos itélet: „Igy lesz vége a te életednek, hogy *példa légy másoknak, kik ily bűnt akarnának elkövetni.*“ (*Rérész*: 192.) Magára az ítéletre pedig szintén rá világít a következő őszinte beösmerés: „*Megvallom azt* bizonyára *én magam is*, hogy az álnok emberek sok dolgokat gondoltanak ki a religio dolgában, hogy *az együgyű község et áhítatossá és félelmessé tehessék: hogy aztán nékiek engedelmesebbekké lennének.*“ (*Institutio.* I. kv. III. 2.) E jellemző mondás leirásánál a kath. klerusra gondolt szívében a jó Kálvin; de mi akadályozhatna bennünket abban, hogy önfeledt vallomását az ő legkatholikusabb tettére ne alkalmazzuk!

való kerengéssel igyekezzél kifejtőzni belőle; de ugyan *bizony dolog az, hogy valahol a harag avagy a gyűlölség vagyon, ott gonosz cselekedetre való kívánság is vagyon.* Hogyha mégis menteni akarnád magadat, megfelel rá a Sz. Lélek: valaki az ő szivében atyafiát gyűlöli, *gyilkos az!* (*Institutio.* II. kv. VIII. 39.)

Ugyan mi okod lehetett régi barátod iránt ily nagy gyűlöletre és szertelen bosszúkívánásra?

— Azon Isten ajándékit, *melyeket magunkban csodálunk*, ha más emberekben látszanak avagy nagyobbak is azokban, csipdessük, szaggatjuk és gyalázzuk, hogy azoknak ne kellessék engednünk. Ellenben, ha valami fogyatkozás van felebarátunkban, nem elég az nekünk, hogy azt nagy éles, kemény szemmel nézzük, hanem még gyűlölségesen nagyobbakká is tesszük, hogysem mint volnának. Innét vagyon imez negédesség, hogy kiki közöttünk, mintha a köztörvénytől szabados volna, egyebeket felül akar haladni ... *Midőn pedig harczra kél a dolog, kifakad aztán a méreg és kimutatja magát.* Vannak bizonyára sokan, *a kik alázatosaknak és szelideknek látszanak, valamig érzik, hogy ő nékiek mindenek hizelkednek és kedveskednek: kicsoda pedig az, ki e szelidségben és alázatosságban megmarad, hogyha felingereltetik és boszantatik?* (*Institutio.* III. kv. VII. 4.)

Ezért nem engedtél tehát védőt a szegény egyedűlálló fogolynak?

— Prokátori tisztben a földi biró előtt senki sem mér eljárni, hanem ha néki megengedtetik ... (*Institutio.* III kv. XX. 23.)

Milyen módon kellett volna az egész pörben eljárni, hogy ez eljárás az igazságnak a te korod szelleme szerint is megfeleljen?

— *Az egész processusnak és itéletfolyásnak*, az Isten nevének segítségül hivása mellett, *oly becsületes méltóságúnak kell lenni, a melyben a Krisztusnak jelen volta éreztessék; hogy semmi kétség abban ne legyen, hogy önnön maga ez ő itéletiben az ítélőbiró avagy fő igazgató.* (*Institutio.* IV. kv. XII. 7.)

S így tehát te nem kívánod, hogy néped az igazság keresésében letérjen az egyedűl igaz és örök alapról, mely a Jézus Krisztus?

— Mikor azt mondjuk, hogy ez (vagy az) légyen a törvénynek értelme, nem hozunk valami magunktól költött új magyarázatot be; hanem *a Krisztust követjük, a ki legjobb magyarázója a törvénynek.* (*Institutio.* II. kv. VIII. 7.)

Ki adta e törvényt?

— Isten az egyetlenegy törvényszerző! Nem illik az emberekhez, hogy e tisztességet magokra vonják ... Az Úr a mi törvényszerzőnk; az Úr a mi biránk: ő üdvözít minket. Meg van írva: *A kinek hatalma vagyon a lelkeken, annál van az életre és a halálra való itélet is.* Ezt pedig csak egy ember sem tulajdoníthatja magának. (*Institutio.* IV. kv. X. 7. és 8.)

Mi légyen az Isten törvénye az ítéleteknél?

— Hogy egy szóval befoglaljam: *ne kárhoztassuk halálra a személyt, a mely egyedül csak az Istennek kezében és itéletében vagyon;* hanem kinek-kinek cselekedeti felől *az Istennek törvényéből tegyünk*

itéletet. Messzebb a mi itéletünkkel ne lépjünk; hanem ha *az Isten erejének (!) és irgalmasságának akarunk határt vetni, a kinek jótetszéséből a leggonoszabból legjobbak lesznek és az idegenek az anyaszentegyházba plántáltatnak.* (*Institutio.* IV. kv. XII. 9.)

És ezt parancsolta volna neked is a te Krisztusod?

— *Isten nem gyönyörködik a bünösnek halálában!* (*Institutio.* III. kv. XXIV. 15.) Mindazáltal ezt sem kell aziránt elfelejtenünk, hogy olyan tökéletes keménység illjék az anyaszentegyházhoz, a mely a szelidségnek lelkével össze legyen foglalva. Mert mindenkor szem előtt kell tartani, a mint Szent Pál parancsolja, hogy *az, a ki büntettetik, a fölöttébb való szomorúságban el ne merüljön.* Mert ilyen módon merő méreg lenne az orvosságból. (*Institutio.* IV. kv. XII. 8.)

Hát a hitetlenekkel szemben nem kell ily irgalmasságot követni?

— Mi volna ez egyéb, mint azt mondani, hogy *a Krisztus az övéinek nem üdvösségökre, hanem veszedelmökre jött...* Szent Péter hallotta azt, hogy megtagadtatik az Istennek angyali (?) előtt, a ki az emberek előtt a Krisztust meg nem vallja: és mégis egy éjjel háromszor tagadta meg, még pedig átok alatt való esküvéssel. Mindazáltal a kegyelmes megbocsátástól ugyan nem űzetett el... Sőt még amaz ördöngös Simonnak sem mondja Szent Péter, hogy kétségbe essék (üdvössége felől); hanem inkább reménységre indítja, midőn azt tanácsolja nékie, hogy könyörögjön az Istennek, az ő bűneinek bocsánatjáért. (*Institutio.* IV. kv. I. 26.)

Az eretnekek iránt is ily atyai elbánást javasolsz az anyaszentegyházban?

— A ki az apostoloknak példáján meg nem indul, az olyan már csak az Úr Krisztusnak méltóságával és parancsolatjával elégedjék meg... Annakokáért igazán mondja Cyprianus: *Noha láttatnak az anyaszentegyházban konkolyok és tisztátalan edények... a földedényeknek megrontása és eltördelése egyedül csak az Urat illeti, a kinek a vaspálcza is arra adatott és senki azt magának ne tulajdonítsa, a mi a Fiúnak tulajdona és sajátja: hogy a szérüt és a polyvát tisztítani akarná és minden konkolyt emberi itélet szerint akarna kigyomlálni.* Kevély megáltalkodás (volna) az ilyen, *istenkáromló és bódult magahittség és felfuvalkodás!* (*Institutio.* IV. kv. I. 19.)

És ily tökéletes Krisztusi szelidséget tanúsitottál te az egyház minden vétkező fiával szemben?

— *Hogyha az Isten oly engedelmes, miért akarna az ő papja oly keménynek láttatni?* (*Instit.* IV. kv. XII. 8.) Végezetre a mi keresztyéni hitvallásunknak rendi által is megintetünk arra, hogy *a Krisztus anyaszentegyházában a bűnöknek bocsánatja szüntelenül lészen és mindörökké megmarad.* (*U. o.* I. 27.) Hogy pedig oly nem örömest és nehezen kegyelmeztek meg azoknak, a kik valami olyat cselekedtek, a melyet az anyaszentegyháznak kellene megbüntetni: *az nem azért lett, mintha az Urtól nehéz volna bocsánatot reménleni és nyerni: hanem ezzel a keménységgel akartak másokat elrettenteni, hogy ne száguldanának az olyan vétkekre, a melyek miatt méltán kirekesztetnének az anyaszentegyháznak társaságából.* (*Institutio.* IV. kv. I. 29.)

Ezért a szükséges példa kedvéért papjaid egész a kegyetlenségig is elmehettek?

— Nem tudta-é Péter, a ki oly szorgalmatosan meg volt intetve, mely igen nagy bűn az ön mesterét esküvéssel megtagadni? . . . Annakokáért *az Isten irgalmasságának útját, a mely mihozzánk ily engedelmes, mimagunk gonoszságából minek zárjuk el?* (*Instit.* IV. kv. I. 28.) Az Istennek igéje, a mely egyetlenegy mértékzsinorunk, ezaránt nagy értelmes mértékelést ád és ír előnkbe, t. i. hogy az egyházi fenyítéknek keménységét csak annyira kell kiterjeszteni és nehezíteni, hogy a személy a szomorúságban el ne boruljon. (*Institutio.* IV. kv. I. 29. Lásd XII. 8. stb.)

Ugyan mi lehet már most szerinted egy valódi keresztyén papnak kötelessége?

— Ime itt az egyháznak hatalma, mely adatott az ő pásztorinak: *az Isten igéje által mindent bátran merjenek és bízrást kezdjenek* . . . A Krisztus házát építsék, a Sátánét elrontsák; a juhokat legeltessék, a farkasokat elkergessék: az örömest tanulókat oktassák és intsék: engedetleneket és keménynyakúakat megfedjék és dorgálják; kötözzenek és oldozzanak: menykő szerint villámodjanak, dördűljenek és ha szükség, hozzá is üssenek. *De mindezeket az Isten igéjével!* . . . *Az Istennek népében a kegyetlen lelki uralkodók nem illenek jobban össze, mint Krisztus a Beliállal.* (*Institutio.* IV. kv. VIII. 9. és 10.)

Ugy tetszik nekünk, mintha nem szokták volna a „vasnyakú“ (*Rérész*:) kálvinista papok magokat Jézus könnyű igájához, — szerető intéseihez, szelid feddőzéseihez még ennyire sem hozzátartani.

— A mi harczunknak végső czélja pedig ez, hogy *megzaboláztassék az a mértéktelen és kietlen birodalom, a melyet a lelkeken azok tulajdonítanak magoknak, a kik az anyaszentegyház pásztorinak akarnak tartatni, holott igazán és valósággal irgalmatlan hóhérok.* Mert azt mondják, hogy az *ő törvények*, melyeket szereznek, a lelkekre nézének és *szükségesek az örök életre.* Ilyenképen pedig bosszúsággal illettetik a Krisztusnak országa és *a Krisztustól ajándékozott lelkiismereti szabadság mindenestől fogva elnyomatik és elrontatik.* (*Institutio.* IV. kv. X. 1.)

Nem kivánja tehát ez a te hires tudományod, hogy „az egyházi fenyíték ottan hamar hóhérsággá ne változzék?“ (*Institutio.* IV. kv. XII. 10.)

— Szent Ágoston csak azt akarja, hogy az egyházi fenyíték mértékletes értelmességgel legyen, a melyet az Úr is megkíván, hogy *a konkolynak kiszakgatásával a búza meg ne vesztessék.*[1]) Az ember irgalmassággal fedje és jobbítsa meg, a mi tőle lehet; a mi pedig nem lehet, azt békével szenvedje és szeretetből panaszolkodjék rajta. (*Institutio.* IV. kv. XII. 11.)

Mi vélekedésed lehet tehát azon vallás felől, mely aprólékos, kicsinyes rendszabályokkal, túlságba menő kemény egyházi fenyíték-

---

[1]) Ez volt a lelkiismeret szabadsága védelmezőinek is egyik fő érve Kálvin ellenében. Lásd *Beza:* De Haereticis. 140. — *Paul Janet*: II. 170.

kel [1]) tulajdonkép csak azt akarja elérni, hogy „a híveknek lelkiismereti egy embernek szolgai igája alá kényszeríttessenek és köteleztessenek?“ (V. ö. *Institutio*. IV. kv. X. 9.)

— *Igy változtatja magát a Sátán világosságnak Ángyalává*, midőn valamely törvény mellett való buzgó keménységnek *színe alatt* szörnyű kegyetlenkedést és dühösködést állít: semmit egyebet nem keresvén, *hanem hogy elszakgassa a békesség és egyességnek kötelét.*[2]) A mely valamig erősen megmarad a keresztyének között, minden ő tehetsége erőtelen lészen az ártalomra és minden álnok praktikái a a szakadásszerzésre elenyésznek. (*Institutio*. IV. kv. XII. 12.)

Reá térve már most a te tudvalevő ballépéseidre, hitelt adhatunk e dologban utólagos bizonyítgatásidnak, a te mosakodó ártatlanságodnak?

— Innocentius gyanúságos is lehet *az önnön maga ügyében* . . . (*Institutio. IV. kv. VII. 14.*)

Ha a törvény fel is hatalmazott volna reá, ugyan vethettél volna te igazság szerint követ arra a szegény tévelygőre, a ki ha tévedett is, jó hiszemmel törekedett megtalálni a keresett igazságot?

— Ebben pedig igen *egyezünk mindnyájan*, hogy az egy igaz Istentől egyenlőképen mindnyájan eltávozunk és magunkat az iszonyú bálványozásra adjuk; a mely mételylyel nemcsak a köz és tudatlanok, *hanem leginkább a legnemesebbek, tudósabbak és elmésebbek resztődnek meg.* (*Institutio*. I. kv. V. 11.)

Állíthatják tehát azt a te orthodox híveid, hogy te Krisztus vitézkedő anyaszentegyházának mindig oly szeplőtelen bajnoka voltál, a kinek paizsán soha folt nem esett?

— Soha egy istenes embernek is semmi olyan cselekedete nem volt, a mely, ha az Istennek kemény ítélete által próbáltatnék meg, kárhozatos nem volna. És ez a pápistákkal való vetekedésünknek főbb

---

[1]) Százszor ismételt vád Kálvin részéről a katholikusok ellenében. Mennyire maga ellen beszélt, lásd: *Bpesti Szemle*. XVII. 232—236. és *Révész:* 97—103.

[2]) Sajátságosan betöltek e szavak magán a kálvinizmuson is. A máglya nem volt visszaélés többé. A tisztán szellemi fegyverekkel küzdés lehetetlenné s mi több fölöslegessé lőn téve. A kath. klerus örvendetes meglepetéssel értesült az újszerű genfi eseményekről. A reformpárt a kiegyezéssel mihamar örökre elhallgatott. A küzdelem az eszmék teréről a hatalom és erőszak terére vitetvén át s épen protestánsok által, e régi és megszokott alapon csakis a jól szervezett katholicizmus győzedelmeskedhetett. (V. ö. *Sarpi:* Histoire du Concile de Trente. Traduction de Courayer. II. 16. — *Porter*: 45. 46.)

Másik oldalon Servet máglyája élesen rá világított Kálvin rendszerének hiányaira. A mit előbb Kálvin büszkén vet a katholicizmus szemére, hogy a secták csakis az ő testéből szakadnak ki, most e folyamat megindúl épen úgy a protestánsok között is. Lengyel- és Magyarországon elszakadnak az unitáriusok, Hollandban az arminiánusok. Ugyane jelenség ismétlődik Angliában és Ámerikában is, hol számtalan kisebb-nagyobb felekezet állt elő a kálvinizmusból. Sőt odajutottak idővel, hogy az öntudatra ébredt egyházak sorra tagadják meg magát a „legnagyobb reformátort“, ki beülvén Zwingli örökébe, ócsárolván a nemes férfiú emlékét, idővel feltétlen tekintélylyé nőtt. Majd megragadván a vezér nélkül maradt protestántizmus gyeplőjét, visszaterelte azt az orthodox dogmatizmus sivár mezejére, hol csak az ő örömtelen lelke található némi megnyugvást és enyhűletet.

pontja! (*Instit.* III. kv. XIV. 11.) Mi a jó cselekedeteknek dicséretét az Urnak megtartjuk egészen. Mert semmi nem származik az embertől, akár ő mely tökéletes legyen is, hogy az *valami makulával meg ne volna mocskoltatva.* Hija elő azért az Ur Isten az ő törvénye eleibe azt, a mi a legjobb az emberi cselekedetekben, bennek találja bizonyára az ő igazságát, az embernek pedig szégyenét és gyalázatát. (*U. o.* XV. 3.) Mert a minémüek mi természetünkből vagyunk, hamarább olaj facsaríttathatnék ki a kőből, hogy nem mi belőlünk jó cselekedet sajtoltathatnék ki. (*U. o.* XIV. 5. — V. ö. XII. 4.)

Hogyan vallhatod ily nyiltan bűnössé magadat, a ki az Istennek tett kijelentésed szerint is oly kiválasztott kedves szolgája voltál!

— Még most is, midőn a Sz. Léleknek vezérlése által az Urnak útaiban járunk . . . tökéletlenség maradt meg mibennünk, a mely minekünk okot ad az alázatra. Nincsen senki igaz, úgymond az Irás, a ki jót cselekedjék és ne vétkezzék. Válaszsza ki, mondok, az Istennek valamely szent szolgája az ő egész életéből, a mit állít, hogy ő ebben a futásban legdrágalátosbat cselekedett volna. Gondolja jól meg azt, minden részeiben; megtapasztalja minden kétség nélkül, hogy valamely aránt de valami testi rothadtságnak dohos illatja üt ki belőle . . . Ihon látjuk és értjük immár, hogy még a szentektől sem származhatik csak egyetlen egy cselekedet is, a mely, ha ő magában becsültetik meg, gyalázatnak méltó jutalmát ne érdemlené. Annakutánna, ha szinte lehetne is, hogy volnának azért valami jó és tökéletes cselekedetink: *csak egy bűn is elég az előbbeni igazság minden emlékezetinek eloltására és eltörlésére!* (*Institutio.* III. kv. XIV. 9. és 10.) Elösmerjük és nyiltan megvalljuk, hogy mi mint nyomorult bűnösök fogantattunk; gonoszságban és romlottságban születtünk; *a gonoszra hajlandók, a jóra pedig képtelenek vagyunk.* S mint ilyen bűnösök, Isten szent parancsolatit *szünet nélkül általhágjuk.* Kálvin bűnvalló könyörgése *Révésznél*: 312. l.)

Hát az honnan van, hogy bűnös voltodnak ily élénk érzése mellett magadat a világ előtt mégis ártatlan színben szeretted volna feltüntetni?

— *Ilyen az embernek ő magához való hizelkedése, midőn gonoszt cselekszik, hogy mindenkor az ő elméjét az ő bűneinek érzésétől, a mennyire lehetséges, örömest elfordítja.* Ez ok mondatja Plátóval, hogy senki nem vétkeznék, hanem csak tudatlanságból. A mely bizonyára helyesen volna mondva, ha az emberi képmutatás a vétkeknek fedezgetésében és megbocsátásában annyira menne, hogy az ő szívének nem volna gonosz lelkiismerete az Isten előtt. (*Institutio.* II. kv. II. 22.)

S így tehát nem tudatlanságból esnek az emberi vétkek?

— Miképen oda fel méltán megfeddeték a Plátó, hogy minden bűnt csak tudatlanságnak tulajdonít: azonképen megvetendő azoknak vélekedések is, a kik azt állítják, hogy minden bűnben valamely eleve meggondolt és elszánt gonoszság van. Mert a közpróbából is igen jól tudjuk, mely keményen gyakorta megessünk a mi jó szándékunkban. Mert a mi okosságunk oly igen sok balgatag képzéssel borittatik el

és csalattatik meg, hogy felette igen távol van attól, hogy minket biztosan vezethessen és igazgathasson. (*Institutio.* II. kv. II. 25.)

E két vélekedés közűl melyik mellett állasz meg inkább, jó Kálvin? S miképen fejted meg nekünk azt az ellenmondást, hogy írásodban az erkölcsiség örök törvényei felől annyira tisztában vagy, az életben pedig néha-néha — elfelejted alkalmazni azokat.

— Plátónál igazabban szól Themistius, ki azt tanítja, hogy *az értelem a közönséges leírásban* vagy valamely dolognak *mivolta felől igen ritkán csalódik* s csakis olyankor tántorodik meg, mikor azokat a dolgokat, melyeket előbb közönségesen gondolt, *az ő maga személyére alkalmazza.* Igy ha az ember csak közönségesen kérdi: gonoszság-e az emberölés? Senki sincs, ki gonosznak nem mondand. *A ki pedig másokkal összeesküszik az ő ellenségének megölésére, úgy tanácskozik arról, mint valamely jó dologról*: legott *elfelejtette* (az alkalmazásnál) *azt a regulát, a melyet az imént* (igen jól) *írásban foglalt volt.* Noha nem mindenkor áll, a mit Themistius mond, mert a véteknek gyakran oly erős hatalma van a lelkeken, hogy nem a jónak hamis színe alatt csalja meg, hanem tudván tudva és akaratja szerint rohan a gonoszra. Mint Medea mondja Ovidiusnál: *Látom is, javallom is a jót; de mégis a gonoszt követem!* Annakokáért az én itéletem szerint bölcsen megkülönböztette Aristoteles a makacsságból való mértékletlenséget az erőtlenségből indult mértékletlenségtől. Midőn valaki erőtlenségéből a gonosz kivánságtól meggyőzettetik és magát meg nem tartóztathatja, az ilyen rendetlen kivánság és indulat által az ő értelme és itélete a jelen való cselekedetben úgy megvakúl, hogy nem látja, mily gonosz az, a mit ő akkor cselekszik; jóllehet egyébképen és midőn azt mások teszik, jól tudja és megvallja, hogy nem igaz és nem jó legyen. Azután azért, mihelyt elmúlt az indulat, a megbánás is legottan reá következik. (*Institutio.* II. kv. II. 23.)

Ezért tehát s az itt mondottak hű szem előtt tartásával fest rólad oly érzékeny képet egyik dicsőitőd, mint bántad meg a kivégzés estéjén, hogy Servet visszautasította a te elkésett jóakaratodat s érzékenyen panaszoltál erről Farelnek, a ki pedig, mint jól tudjuk, a kivégzés után rögtön hazatakarodott a „szentek városából.“ (*Dr. Henry:* Kálvin a nagy reformator élete II. kt. Lásd *Porternél*: 69. 70. lap.)

Kanyaró Ferencz.

(Kilenczedik közl. köv.)

Párisi levél.

Páris. 1894. jul.

(Carnot elnök halála. Még egyszer a párisi consistoriumról és Roberty jeleléséről. Az orth. és liberalisok közti közeledés jelei. Látogatás a festők salonjában.)

Szerkesztő Ur!

Nem fog különösnek tetszeni, ha ama bűnös tett most is fájdalmas hatása alatt, mely minket oly mély gyászba boritott, megemlékezem nehány szóban arról az emberről, a ki áldozatául esett. Mi franczia protestánsok nagyon szerettük Carnot elnököt, mert nagyon becsültük. Nem tartozott a mi vallásunkhoz, de teljes bizalommal viseltetett azok iránt, a kik a protestantismushoz tartoznak. Feltétlen tisztelettel volt a lelkiismereti szabadság iránt, melyet semmi árért se kötött volna meg. Politikai cselekvés és magatartás tekintetében a népet részrehajlatlanságra és a legkifogástalanabb magaviletre szoktatta. De talán még sem ez volt, a miért a protestansok annyira becsülték Carnot-t, hanem főleg az, hogy családi belső életében, a magán életben teljesen kifogástalannak mutatta magát. Családi élete példány élet volt. S elvégre magának is meg kellett ismerni, hogy az erkölcsi szinvonal a protestansoknál általában magasabb, mint másoknál és a protestansok az erkölcsi emelkedettségnél fogva büszkék voltak, hogy az államfőben igaz, becsületes, erkölcsös, egész embert tisztelhetnek. Szomorú végezetü halála is a legrendkivülibb részvétet keltette a protestansoknál. Minden egyházban istentiszteleteket és imákat tartottak a családért és könyörögtek Isten vigaszáért. És ezt nem csupán külsőségből tették, hogy egy hiú szokásnak engedelmeskedjenek, hanem tették azért, mert mindenek szükségét érezték annak, hogy részt vegyenek az ő halála-okozta nagy fájdalomban. Az érzelmek kifejezéséül idézem, mit a lyoni consistorium irt özvegyéhez: „Asszonyom! a lyoni reformált egyház consistoriuma tiszteletteljes rokonszenvét fejezi ki kegyed iránt. A kegyed gyásza Francziaország gyásza és mi azt mélyen érezzük. Carnot elnök

történelmünk egyik legnemesebb alakja fog maradni és kötelességteljesités közben és egy nemzeti ünnep fényében való halála nevét el nem muló dicsfénynyel vonja bé. Fiai méltók fognak ily névre lenni; és kegyed, kinek belső jólléte széttöretett, e dicső mult emlékeiben és az égi viszontlátás reményében fog élni. Vajha Isten enyhitne fájdalmán, mert ily fájdalomban csak egyedül ő nála van vigasztalás; vajha megvalósitaná a nagy polgárnak a legdrágább óhajtását, hogy a midőn kegyeddel sirunk, őriztessék meg a haza és a köztársaság minden rendetlenségtől és veszélytől".

A vidéki consistoriumok közül is több jelent meg képviseletileg a temetésen. A párisi ref. és lutheránus consistoriumoknak és a franczia reformált egyházak központi tanácsának is ott voltak a képviselői. A temetési szertartások ünnepélyesek és nagyszerüek voltak, méltók ama férfihoz, ki csaknem hét éven keresztül becsületesen kormányozta Francziaország sorsát. Mekkora tiszteletet és mily érzelmet tanusitott a temetésen a párisi és a vidéki nép! E néha oly könnyelmű, tiszteletet oly kevéssé érző nép könnyekig meg volt indulva, ama férfiu végtisztességén, kit ismerni és becsülni tanult. Jelen voltam a Thiers és Gambetta temetésén is. Nagyszerüek voltak azok, de Carnot-é ezeket is felülmulta. Minden sziv meg volt ragadva; a sokaság könnyezett emez annyira becsült ember elvesztése feletti fájdalom és a bün feletti méltó harag miatt. Vajha népünk magába térne és visszatartaná magát ama hamis tanoktól, melyek minket az első száz esztendők vadságába visznek vissza.

Nem végezhetem e fájdalmas tárgyról való megemlékezésemet a nélkűl, hogy ne emlitsem meg, hogy Carnot utóda, az új elnök Casimir Perier hasonlóan nagy erkölcsi értékü, kiváló ember. Maga Carnot is ő benne látta utódját elnöki hét éve lejártával.

— Ismét beszélnem kell a párisi consistoriumról, mely juniusban ujolag tanácskozott az oratoire-i lelkészség betöltéséről. A consistorium negyedszer is visszavetette a Roberty jelöltségét két szótöbbséggel. De az ülésnek még nem ez a nagyobb nevezetessége. A mi szokatlan és botrányos, egy más lelkészt nevezett ki, olyant a ki sem maga nem jelentkezett, s a kit a presbyteri tanács sem jelelt. E merénylet előtt a kisebbség odahagyta az ülést, tiltakozva a törvénytelenség ellen. S a mi nevezetes, hogy az ülésből távozó kisebbség tagjai közt a párisi egyháznak legismertebb orthodoxai találtatnak, mint Th. Monod, Alfréd André stb. Lehet, hogy a többség nem reményli, hogy a minister meg fogja erősiteni a törvénytelen uton tett kinevezést. Csakhogy a harczot folytatni akarja; nem akar azzal a

gondolattal megbarátkozni, hogy eme központi egyház az orthodoxiától meneküljön. Mondjuk meg azt is, hogy az a lelkész, kit az orthodoxok az ő tudta nélkül neveztek ki, kijelentette irásban, hogy a kinevezést nem fogadja el. A párisi orthoxoknak ez eljárását magok az orthodoxok sem helyeslik. Ime mit mond egyik lapjuk: „E határozathoz nem szükség magyarázatot irni. Adjuk azt ugy a milyen, az egyház bámulatára. De nem hallgathatjuk el attól való félelmünket, ha nem lesz-e e szavazás uj harcznak kiindulása. A tekintélyek szelet vetnek, s vihart arathatnak, mely őket fogja verni. Kell-e, hogy mondjuk, hogy minő tisztelettel adózunk a bátor kisebbségnek, mely a legmagasabb mértékben érezheti, hogy vele van a jog és igazság? Üdvözöljük emez orthodox és eme liberalis barátainkat s biztositjuk, hogy mi az ő álláspontjukon vagyunk.“ Csak egyetlen orthodox lap kisérlette meg, hogy a consistorium határozatát igazolja, de ez is oly bonyolult és ellenmondásos módon, hogy látszik, hogy nem tudta, hogy miként gázoljon ki a kérdésből. A presbyteri tanács tovább is megmarad Roberty mellett, s valószinü, hogy az ügy mégis az ő kineveztetésével fog végződni.

— A párisi orthodoxoknak magatartását nem mindenütt követik. Jeleztem is már más alkalommal, hogy vannak jelek, melyek az orthodoxok és liberalisok egymáshoz közeledésére mutatnak. S ez főleg az ifju nemzedék érdeme. A *jobboldali* és *baloldali* ifjuság már eljutott oda, hogy a két pártnak lehet egy uton haladni egymás mellett. És ezt nemcsak mondják, hanem valósitani is igyekeznek. Tényleg a Montauban-ban megjelenő „La vie nouvelle“ az, mely teljes meggyőződéssel s fáradhatlanul küzd a kibékülés és a közös zsinatban való egyesülés mellett. Szerkesztője orthodox egyén, de nem bigott, hanem olyan, ki a meggyőződések különféleségének helyet ad. S a lapba mindkét pártból jeles egyének dolgoznak, és czéljuk a hivatalos zsinatot elékésziteni. S hogy az eddig nem sikerült, az csak a consistoriumokon mulik és nem az egyéneken. A másik jele a közeledésnek, a „La vie Chretienne“. Ennek a szerkesztője Trial, egy nagyon szabadelvü és befolyásos, kedves iró volt s e Szemle a mérsékelt liberalismusnak képviselője. Most a Revue Chretienne-el olvadt egybe, melyet Pressensé alapitott volt s jelenleg F. Puaux lelkész szerkeszt. A Revue Chretienne orhodox szinezetü, de modorában egészen a Vie chretienne-t követi. Nem annak-e ez a jele, hogy mindkét pártban érzik, hogy a hitnézeti különbségek nem oly nagyok, s hogy a gyakorlati élet közös kell hogy legyen. A világiak e mozgalmaknak különösen örvendenek, mert óhajtják a kibékülést.

— Ha ugy tetszik tegyünk egy rövid kirándulást a festők salonjába. Ismert dolog, hogy a festőknek most két salonjuk van, az egyik Champ de Mars-on, a másik a Champs-Elyseès-en. Én tulajdonképp két vagy három vallásos tárgyu képről akarok szólani, melyek nagyon érdekesek, melyek a látogatók figyelmét megragadták és a melyekről a kritikusok is nagyon jó véleménynyel vannak. Mindenekelőtt hadd beszéljek egy magyar festő, Brozik kitünő képéről. Az egy hussita gyülekezetben végbemenő urvacsorai jelenetet ábrázol. Ez tehát az urvacsorának két szin alatti kiosztása. Az előtérben áll jobbra Huss János, a mint a poharat megáldja. Hatalmas alak, arczán a szabad hit és kegyesség kifejezésével. Melette a hivők, egy része ülve, másik állva, másik meg térdreborulva. E csoportozaton szelid és mély vallásosság ömlik el. Mily erős intuitióval juttatta a művész itt kifejezésre a vallásos érzelmet! Mily öröm dereng az arczokon, mely a bensőből sugárzik, s mely azokat megvilágitja és tisztán mutatja, hogy mennyire boldogok, hogy az urvacsorával az ő hitük szerint élhetnek. Igen, ilyeneknek kellett lenni eme kegyes és lelkiismeretes hivőknek emez áldott pillanatain a hitjavitás hős korszakának! A festő jól érezte és jól adta vissza a lélek amaz állapotát. Az ember a kép előtt gondolkozva áll meg. Az egész mű arányosan van megalkotva; a szinek nem kápráztatják a szemet; semmi fénylő pompát nem alkalmaz arra, hogy kifejezzen. Az egész mérsékelt, öszhangzatos és valóban vallásos. Ismétlem, hogy e mű gondolkoztat és megindit. És teljesen igazolt az a vélemény, „hogy az, ha nem a legjobb vallásos tárgyú festmény, de mindenesetre egyike a legjobbaknak, melyeket a Champs-Elyseés-i salonban kiállitottak.“ Ez az én véleményem is.

A Champ de Mars salonban vallásos tárgyu festmény: „a kereszt utja“, Jean Berandtól, a ki eltekintve a művészi értéktől, egy nagy eszmét fejez ki a képben. Egy meredek halommal állunk szembe, Jézus a kereszttel terhelve kinnal megy a szakadékos oldalon, elgyengülve a kereszt sulya alatt, s leverve főleg az erkölcsi fájdalomtól. Mellette két oldalon a sokaság; balfelől durva alakok, kik ökleiket mutatják a szent áldozatnak, sőt csúfolják és szidalmazzák, materiálisták, dobzódók és kicsapongók, kik semmit sem akarnak hallani szellemi dolgokról; jobbfelől egy másik csoport, csakugyan a társadalom minden osztályainak képviselőiből, különböző magatartással, de ugyanazon mély megindulásban, kik biztató és elismerő tekintetekkel néznek Jézus felé. Erőszakos eljárás a fájdalom emberének kiséretében e két csoportot szembeállitani. Semmi kétség benne,

hogy a festő azt a módot akarta megmutatni a maga meztelen igazságában, melyen a világ a Jézust tekinti. Hogy ez volt a gondolata, ez abból is megtetszik, hogy a sokaságot egészen ujkori öltözetben jeleniti, mit részemről sajnálok. Én sokkal inkább szerettem volna, ha hű marad a helyi körülményekhez. Különben a kép nagyszerü hatást idézett elé. Fontanès lelkész a festmény eszméjéből kiindulva tartott egy nagyszerü beszédet, milyent rég nem hallottunk.

Ugyanazon salonban van egy a maga nemében ritka munka, mely egy egész külön szobát foglal el. Ez „Jézus élete“ Tissot-tól. E munka 270 finom kivitelü aquarel-festményből áll, melyhez még annyi fog jönni, hogy együtt 350 lesz. A festő a Jézus életét akarja ezekben adni, az evangeliumokat és a hagyományt követve. Jézus életének különböző jeleneteit ugyanazon természeti, valóságos környezetben akarta visszaadni, melyben lefolytak. Ezért több évet is töltött Palestinában, hogy tanulmányozza a helyeket, kilátásokat és öltözeteket. Mindezek nem egyformán sikerültek ez aquarelekben, nem ugy véve mint festményeket, hanem mint visszahozott épizodokat; némelyik a groteskhez jár közel, például a kisértés eseménye, mikor az ördög a Jézust a templom tetejére viszi és még egy nehány. Hiba az is, hogy Tissot azt hitte, hogy kötelessége hagyományos Krisztust festeni, szőke és izléstelen hajjal s ittasult és határozatlan szemekkel, a melyben semmi sincs a sémi jellegből. Az önök kitünő Munkácsyja a „Krisztus Pilatus előtt“-ben jó és szép példát adott, midőn a közönséges, mindennapi görög Krisztus eme hagyományos fogalmával szakitott. De ezek mellett el kell ismerni, Tissot munkájában szép dolgok vannak, sőt vannak mesterművek is, mint például az, melyben Jézusnak a tengerparton való predikálását jeleniti. Azonkivül, hogy a Jézust környező sokaság oly természetes és oly beszélő állásban van elrendezve, a hely is remekül van megfestve, hol a tenger, a halmok és a tengerpartja összhangzatos egészet alkotnak. Még megemlitem azt is, mely Jézust a Tiberiás tó partján ábrázolja, a feltámadás után, a mint tanitványait hivja, a kik egy hajóban vannak, a parttól bizonyos távolságban. Mily kedves és megragadó költészet van e kicsiny képben! Szóval Tissot munkája, ama jelenetek kihagyásával, melyek a vallásos érzelmet nekünk protestansoknak sértik, nagyon értékes „Jézus élete“, telve erkölcsi emelkedettséggel és vallásos érzelemmel. S ez vigasztaló ama trivialis és esetlen képek mellett, melyekből oly nagy számmal találunk a salonban kiállitva. És még a vallásos tárgyu festmények között is vannak olyanok, melyek visszatetszők, milyen a többek közt „Les Stigmates“ Haecker festőtől.

Ez egy apáczát ábrázol czellájában ; a test visszafelé forditva; a testet bőjtök emésztik és az arcz kinézése ólomszürke, a lábakon és kezeken véres nagy foltok, melyek az öltözet fekete alapján elélátszanak és az arcz ólomszinét még inkább szembetünővé teszik. Valóban kinos e képet nézni. És mennyi más hasonló kép van itt, melyek a középkori katholicizmust idézik emlékezetünkbe.

Akartam még irni egy fontos tételről is, mely a párisi theol. facultáson ezelőtt nehány héttel tárgyaltatott a „zsidókhoz irt levél"-re nézve, de azt éppen fontosságáért a jövőre hagyom.

Charruaud

„Jézus ismeretlen élete."

Jézus életére vonatkozólag igen érdekes felfedezést tett közelebbről Notovits Miklós, orosz kutató, tibeti utazásában. Fölfedezéséről most könyvet adott ki, mely e czím alatt: „*La vie inconnue de Jésus Christ*" Párisban jelent meg, s melyről német lapok részletesebb tudomást vettek. Notovits egy Buddha-kolostorban, Himis nagy templomában, Ladak tartomány fővárosa, Leh közelében találta Jézus történetének e leirását, kit „*Issa*" próféta néven a buddhisták által, mint Buddha Incarnatiója tiszteltetik. E leirás „két nagy régi papir-tekercsen, megsárgult leveleken állott." Notovits egy tolmácscsal lefordittatta magának a Páli nyelven irt szöveget, s tartalmát azonnal leirta.

Notovits sokat tépelődött, vajjon közre adja-e a kéziratot, vagy ne? S nem tudván magát elhatározni, a tudós világhoz fordult, s más tekintélyek közt Renánnak is megmutatta a kéziratot, a ki azt az ajánlatot tette, hogy adja át neki s ő az akadémiában felolvasást tart róla. Notovits át is adta, de időközben meggondolkozott, hogy ha elfogadja a Renan ajánlatát, neki nem marad egyéb, mint pusztán az, hogy a kéziratot megtalálta, és a közzététel s a magyarázat dicsősége mind a „Jézus élete" kitünő irójáé lesz. Ezért elhatározta, hogy ő közli. Egy udvarias levélben azért visszakérte a kéziratot azzal a kijelentéssel, hogy lemond a reá nézve nagyon is megtisztelő ajánlatról. De mivel a kitünő iró érzékenységét nem akarta sérteni, várt bekövetkező haláláig, a mikor aztán azt a fennemlitett könyvben csakugyan közreadta.

Az életirat tartalma a következő:

„Reszketett a föld, sirt az ég a nagy romlás fölött, mely Izraelben bekövetkezett. Ott az igazságos *Issát*, kiben a mindenség lelke trónolt, kinozták és megölték. A kereskedők, a kik Izraelből jöttek, a következőket beszélték róla." Ezután Izrael népének rövid története és ősi hazájokból való kétszeres kiüzése következik. Mózes prófétát *Mossának* és a nagy Pharaó fiának mondja. Miután Juda országának a rómaiak által való meghóditását leirja, igy folytatja:

Ebben az időben jött el a pillanat, midőn Isten elhatározta, hogy magát emberi lényben megtestesiti, hogy a megtévedt emberiségnek a tökéletesség utját megmutassa. Élt ott egy szegény, de kegyes család. Isten megáldotta annak első szülöttjét és őt eszközéül választotta. *Issa*, igy nevezték őt, már korán el kezdett az egyedüli és láthatatlan Istenről beszélni s a bünösöket megtérésre inteni. Az

izraeliták hallgatták őt s azt mondták, hogy ebből a gyermekből Isten lelke beszél. Midőn Issa 13 éves volt, izraelita szokás szerint, el-akarták jegyezni egy leánynyal A leggazdagabb emberek örömest fogadták volna vejökül. Ó azonban titkon eltávozott s a keres-kedőkkel Indiába ment, hogy ott magát Isten igéjében tökéletesitse, s a nagy Buddha törvényeit tanulmányozza. Először is az Arjaknál állott meg. Híre már akkor elterjedt, ugy hogy midőn az öt folyam (Penzsab) tartományán átment, Dzsain isten követői arra kérték, hogy maradjon náluk. Ó azonban a brahmanokhoz ment s a „*Vedák*"-at tanulta. Ezt követőleg kimeritően van elbeszélve, a mint *Issa* a brahmanokkal ellenkezett, mivel tanitásaiban az embereknek Isten előtt való egyenlőség tanát komolyan vette, s ennek következtében a kasztrendszer ellen kikelt, továbbá mivel a Vedáknak és Puraná-nak isteni eredét, a háromságot, Brahma, Sziva, Visnu és más iste-nek incarnatioját tagadta és mivel azt tanitotta, hogy az Isten lelke minden lényben él s nevezetesen azokban, a kik alantos sorsban születtek s homlokuk veritékével munkálkodnak: a mint azután Issa a bráhmánok haragja elől a hegyek közé, a buddhistákhoz mene-kült, s ott a Szutrák bölcseségét elsajátitotta; a mint hat évvel később Buddha őt igéjének hirdetésére kiválasztotta, mire *Issa* a pusztába vonult, s a bálványimádás ellen prédikálva, Istent, mint a világ teremtőjét s az emberiség atyját tanitotta, a kit nem áldozatok-kal, hanem a szív tisztasága és tökéletesség által kell imádni; a mint a gonosz elvét és a Zendavesta isteni eredetét elvetette, a miért a papok haragja elől innen is menekülnie kellett; s a mint végre 29. éves korában hazájába visszatért. Itt mint predikátor lépett fel, s honfitársait arra tanitotta, hogy Istent lélekben imádják és hogy sziveikben épitsenek neki templomot. Mivel az egész nép hozzá sereglett, az ország kormányzója, Pilátus, nagyon megijedt, különösen, midőn hivatalnokai jelentették, hogy *Issa* a népet fellázitotta, azt mondván hogy nem sokára az idegen hatalomtól meg fognak szaba-dittatni. Pilátus Issát letartóztatta és törvény elé állitatta; de, hogy a nép nehogy ellene támadjon, izraelita papok és tudósok által akarta elitéltetni. A birák különféle kérdéseket tettek Issanak, ő azonban védelmezte magát és tudományát, mire a birák kinyilatkoztatták, hogy semmi bünt sem találnak benne. A kormányzónak azt mondották, hogy hivatalnokai hamisan értesitették. Erre Pilátus heves haragra lobbant, de mégis türtöztette magát és kémeket küldött ki, a kik *Issa* minden beszédét és tettét kisérjék figyelemmel és tegyenek jelentést. Issa aztán tovább tanitott, s a nép mindenfelől tódult hozzá. A kémek különféle fogós kérdésekkel ostromolták, de Issa minde-nikre nagyon ügyesen megfelelt. Egy ilyen kérdéssel kapcsolatosan *Issa* nagy beszédet mondott arról a tiszteletről, a melylyel az emberek a nők iránt tartoznak. Igy tanitott három évig, a nélkül, hogy valami panasz emeltetett volna ellene. Növekedő népszerüsége azonban Pilá-tust nem hagyta nyugodni; mindig félt, hogy Issa lázadást csinál s magát királynak kiáltatja ki. Hamis tanukat bérelt fel, Issát elfo-gatta s egy földalatti börtönben kinoztatta embereivel, hogy vallo-

másra kényszeritse. De Issa mindent nyugodtan türt. Midőn a papok és tudósok ezt megtudták, Pilátushoz mentek s kérték, hogy Issát a közelgő nagy ünnepre szabadon ereszsze. Pilátus azonban e kéréssel elutasította. Azután arra kértek, hogy állitsa Issát az öregek tanácsa elé, hogy igy még az ünnep előtt vagy elitéljék, vagy szabadon bocsássák; Pilátus ebbe beléegyezett. Másnap Issa törvény elé állittatott a két gonosztevővel együtt. Pilátus, ki a tárgyaláson jelen volt, igy szól Issához: „Ember, igaz-e az, hogy te a lakosokat a hatóság ellen lázitottad azzal a czéllal, hogy Izrael királya légy?“ Issa igy válaszolt: „Ember saját akaratából nem lesz királylyá és téged megcsaltak, midőn azt mondották, hogy én a népet lázitom. Én mindig csak az ég királyáról beszéltem, és hogy a népnek őt imádni kell.“ Erre elővezették a hamis tanukat, a kik közül egyik igy szólott Issához: „Te azt mondottad, hogy a világi hatalom semmit sem ér, összehasonlítva annak a királynak a hatalmával, a ki az izraelitákat nemsokára megfogja szabadítani a pogányok járma alól.“ Erre Issa ezeket mondta: „Légy áldva hogy az igazságot mondottad. Az ég királya nagyobb és hatalmasabb, mint a földi törvények, az ő országa felülmulja e földnek minden országát. És az idő nincs nagyon messze, midőn Izrael bűneiből megtisztul, mert már előre megmondatott: egy hirnök fog jönni, hogy Izrael megszabadítását hirdesse, s a népet egy egységes családdá fogja egyesíteni.“ Pilátus ekkor a birákhoz fordult: „Hallottátok? Issa bevallotta a vétket, a mivel vádoltatott.“ A birák azonban igy feleltek: „Mi nem itélhetjük el, mert az ég királyáról beszélt és semmit sem mondott, a mi a törvények ellen lenne.“ Most Pilátus egy tanút hivatott, a ki az ő ösztönzésére elárulta Issát és ezeket mondta Issának: „Nem Izrael királyának adtad ki magadat, mikor azt mondottad, hogy téged az ég királya küldött, hogy népét előkészítsd?“ Issa megáldotta őt és mondá: „Meg fog neked bocsáttatni, mert a mit mondottál, nem tőled jött.“ Azután Pilátushoz szólott Issa: „Miért alacsonyítod le méltóságodat, és miért tanítod allatvalóidnak, hogy hazugságban éljenek, mikor neked úgy is megvan a hatalmad, hogy egy ártatlant elitélj?“ E szavakra megharagudott a kormányzó s megparancsolta, hogy Issát halálra itéljék, a két gonosztevőt pedig bocsássák szabadon. De a birák egymás közt tanácskozván, azt mondták Pilátusnak: „Mi nem vehetjük magunkra azt a nagy felelősségét, hogy ártatlant itéljünk halálra s gyilkosoknak megkegyelmezzünk; ez törvényeink ellen van. Tedd tehát, a mit jónak látsz.“ Ekkor kimentek a papok, a tudósok és a bölcs öregek, megmosták kezeiket egy szent edényben és így szólottak: „Mi ártatlanok vagyunk ez igaznak vérétől.“ A kormányzó parancsára Issát a két gonosztevővel a vesztőhelyre vitték és ott megfeszíttetett. Egész nap ott függött Issa teste, vérezve a kereszten, katonáktól őrizve; a nép körülfogta, a rokonok imádkoztak és sirtak. Nap lementével véget érték Issa szenvedései, eszméletét elveszítette s lelke megvált testétől, hogy egyesüljön az Istenséggel. Aközben Pilátus megbánta tettét, s Issa testét visszaadatta rokonainak s ezek őt eltemették a vesztőhely

közelében. Sok nép ment oda és imádkoztak sirjánál s a levegőt sohajtással és jajkiáltással töltötték bé. Három nap eltelvén, a kormányzó katonáival elhozatta Issa testét, hogy más helyen temesse el, félvén, nehogy lázzadás üssön ki a nép között. Következő reggel a nép a sirt nyítva és üresen találta. Tüstént elterjedt a hir, hogy a legfőbb biró elküldötte angyalait, hogy hozzák el a szentnek halandó porait. Mikor Pilátus meghallotta ezt a hírt, haragra lobbant és rabszolgaság, vagy halálbüntetés terhe alatt megtiltotta, hogy valaki Issa nevét kimondja, vagy pedig érte az Urhoz imádkozzék. De a nép tovább is síratta és dicsőitette, a miért sokan kinoztattak és elítéltettek, vagy pedig rabszolgaságba hurczoltattak. Issa tanítványai pedig elhagyták a tartományt és prédikálták Issa tudományát a pogányoknak.

Ez az életirat rövid kivonata, melyet Notovits, állítása szerint, a buddhista kolostorban talált és a melynek valódiságát a tudósok fogják kideríteni. Különösen ki lesz téve Notovits annak a gyanúnak, hogy ügyes történetet költött Nem egy ok szól a fentebbi vázlatban e gyanú mellett, mig több más körülmény a valódiság benyomását teszi. Az a feltevés, hogy Jézus életének abban a szakában, a melyről az evangéliumok hallgatnak, Egyptomban vagy Indiában lett volna, nem új; feltünő mindjárt a Jézus halálra itéltetésénél Pilátus és a zsidó papság bünösségének megfordítása, a mi sok mindent enged következtetni. Meglehetősen gyanúsnak látszik a Jézus teste eltemetésének története is. Notovits maga magyarázatot ad könyvében „Jézus életiratáról" s annak történelmi hitelességet tulajdonít. Inkább hisz abban, mint a keresztény iratokban, mert ezek később, a nagy események után irattak és nem csak, hogy nagy tért nyítnak a csodás legendáknak, hanem éles pártküzdelmek világos nyomait is mutatják. Érdekes végre Notovitsnak az a megjegyzése, hogy midőn felfedezését különböző tekintélyekkel közölte, ugyan egyike se nyilvánított kételyt annak valódisága iránt; de csaknem mindenik, Renan kivételével, a nyilvánosságra hozatalt nem tanácsolta, vagy pedig éppen a titokban tartást kivánta.

Nekünk ez az egész irat, akár régebben szerkesztetett, akár pedig ujabb termék, ugy tünik fel, mint a buddhismus érdekében irt, különben nagyon érdekes történet, a mi különösen meglátszik abból, hogy Issa Buddhától tanúl és mint Notovits állítja, a buddhistáktól mint Buddha incarnatioja tiszteltetik.

Simonfi Márton.

Irodalmi értesítő.

Novák Márton, koosi predikator életrajza. E kis füzet egyike a „Mi Otthonunk"" azon népies kiadványainak, melyekben mind a tárgy, mind az eléadás oly szerencsésen van eltalálva.

Előfizetésre felhivások: „*Vegyes egyházi beszédekre*" hirdet előfizetést Lévay Lajos, sárkereszturi ev. ref. lelkész. Szerzőt ismerjük már egy régebben kiadott

kötetéből. Népiesen, de műgonddal és melegséggel dolgozik, mi bizonyára meg fog látszani ujabb kötetén is. (Előfiz. 1 frt 20 kr.) — *„Tanító és tanítvány„* czim alatt Elek Gyula kolozsvári községi isk. igazgató, nehány képet fog kiadni az iskolai nevelés köréből. Ára 40 kr. lesz.

A nőnevelés. Irta Csifó Salamon árkosi unitár. lelkész. Kiadja a háromszékmegyei tanítótestület Oltvidéki járás köre. Szerző 36 lapon át könnyed népszerű stilben a lelkesült, meleg idealismus hangján beszél e korszerű és sokat vitatott kérdésről. Papi állásához híven abból indúl ki, hogy a világ egyetemben semmi sincs czél nélkül; Isten a legfőbb jó és alkotó mindent czélszerűen teremtett (teleologismus). A nő hivatása nem egyébb, mint *feláldozás másokért.* A kis leányka szeretetét, egész valóját bábuinak áldozza. A fejlődő leány hivatása *mások boldogítása* és az anya egész élete *másért való áldozat.* E hivatásának betöltésére szükséges helyes *testi* nevelés; az értelmi necsak gazdasszonynyá neveljen, hanem elégítse ki az általános míveltség igényeit. A nő *lelki* ékességei legyenek: mély vallásos érzés, szeretet, jóság és gyöngédség, egyszerüség és jó ízlés, szerénység, takarékosság, munkásság, háziasság. E munka a *nevelés* feladata, a mely a *család és iskola* egyesített munkásságával oldható meg csak. A családi nevelésben káros hatásúnak tartja a szerző, hogy a lánykákból oly hamar nagy leányt csinálnak, minek következménye, hogy a 20 éves leányt már vénnek nevezik. Az iskolai nevelésről szólva feltétlenűl szükségesnek tartja, hogy mint a fiú, úgy az iskolai nőnevelés is az állam kezébe legyen letéve. A nőnevelést túlnyomó részben nők kezébe szeretné tétetni, mert a nő a női kedélyre példányképek felmútatásával inkább tud hatni. A nőemancipatio kérdését is érinti értekezés; a nőt eltiltja a politikától s csak a nőnevelői és orvosi pályákra, utóbbira, mivel ápolással jár, bocsátaná hivatásának megfelelőleg. Értekezése folyamán állításait nőktől vett idézetekkel erősítgeti; sajnálnunk kell azonban, hogy neveket nem olvashatunk, mert csak így idéz: „Helyesen jegyzi meg egy nő stb.", „igazat adok annak a nőnek stb." Az értekezést a nőneveléssel foglalkozó érdeklődők figyelmébe ajánljuk. (*G. K.*)

Tótfalusi Kis Miklós „Erdély Fénikszе." Irta Csernátoni Gyula. Ára 15 kr. Tótfalusi Kis M. 17. százbeli hires nyomdász és írónak csinosan írt életrajza e munka, melyet Ruzicska Gyula adott ki azzal a dicséretes szándékkal, hogy a bejövő összegből Tótfalusi Kis Miklósnak siremlék állittassék.

Különfélék.

Az egyházi közigazgatásról szóló törvényjavaslat, mely az idei főtanácson kerül tárgyalás alá, élénk érdeklődés tárgya egyházi köreinkben. És méltán. E javaslat azt czélozza, hogy az egyház igazgató testülete, az Egyh. Képv. Tanács, és a törvényhozó testület, az Egyházi Főtanács ujra alakittassanak. A javaslat szerint az Egyh. Főtanácsban leszenek hivatalból tagok, az Egy. Főtanácstól választott, és aztán az egyházkörök és gyülekezetektől választott tagok; az Egyh. Képv. Tanács pedig hivatalból való tagokból és a főtanács által választottakból

fog állani. A javaslatra nézve különbözők a vélemények. Abban mindenik egyezik, hogy a nevezett testületek ujjászervezése nemcsak időszerü, de szükséges. De eltérők a nézetek a választott tagokra nézve. Vannak, kik a 43 képviseleti rendszer alapján választott tagot elégségesnek tartják, mások meg e számot emelni óhajtanák, hogy a képviseleti rendszer annál bővebb alkalmazást nyerjen, mivel a hivatalból tagok száma mintegy 80-ra s a Főtanács által választottaké 65-re megy; és ez utóbbiakat csökkenteni. Különbség van a nézetekben még főleg az iskolák és a tanitó osztály képvíseltetésére nézve. Ily fontos ügynél a nézeteltérések igenis érthetők és megengedhetők. De reméljük, hogy e különbségekből szerencsés megállapodások fognak létrejönni és idei egyházi főtanácsunk életre alkalmas alkotást fog az ujjászervezéssel létrehozni, melyben az egyház ügyei intézésére a befolyás minden számottevő elemnek biztosittatni fog, valamint a paritás elve is minden ponton szorosan megtartatni.

A jezsuitákra vonatkozó törvényjavaslat a birodalmi tanácsban megszavaztatott, de a Bundesraton nem ment keresztül és igy a javaslat nem lett törvénynyé. Ez alkalomból egy konzervativ protestáns tollából a „Germániá"-ban egy vezérczikk jelent meg. Vezérczikkező a prot. egyházak veszedelmét nem a jezsuiták bebocsáttatásában látja. Minden ker. egyháznak esküdt ellensége a hitetlenség. Nem a katholikusok a mi ellenségeink, sem mi az övéik; hanem a félhitű és az indifferens protestánsok és katholikusok, ezek a mi közös ellenségeink. A prot. egyházat nem kivülről jövő veszély fenyegeti, hanem a belülről jövő subjectivismus és kriticismus. E modern negativ theologiai irányok főképviselői az Ev. Bundnak, a Prot. Verein új kiadásának tagjai. E modern theologia rohama magát a kereszténységet (!) fenyegeti. Nem titkolhatjuk el többé, hogy a protestantismus egyedül veszélyes ellensége, sokkal veszélyesebb, mint Róma és a jezsuiták együttesen, egyházunkban az az irány, amely Jézus istenségét, a biblia tekintélyét tagadja. Az az irány, mely ker. hitünk alapjait egyetemi katedrákon és templomi szószékeken igy vagy amúgy birálja, magyarázza, sokkal veszélyesebb a prot. népre nézve, mint a jezsuiták. És igy tovább. Elég ennyi is ez orthodoxismusból, melynek szelleme még mindig sürün kisért Németországon, de a melynek ellenére a Bundesrat csak mégis veszélyesebbnek látta a jezsuitákat, midőn a bebocsáttatásukról szóló törvényjavaslatot elvetette.

Hossbach, berlini pap, a szabadelvü kereszténység e kiváló apostola bevégezte földi pályáját. A német protestánsok nagy veszteséget szenvedtek az ő halálában. 1877-ben választották a berlini Szent Jakab

gyülekezet lelkészévé. Választása nagy vihart idézett volt elé orthodox körökben, mert a szabadelvű keresztény eszméknek volt harczossa. S még nagyobb feltünést keltett beköszöntő beszédével, melyben az orthodoxia dogmáival szemben a Jézus tanait állította oda, a melyeket hirdetni kell és azt a nézetet, hogy »Isten az ő bölcs és szent czéljait a világ rendjén belől valósitja.« Hossbach mindvégig hű maradt a szabadelvű hitnézetekhez s lelkészi működése a legáldásosabb volt. Jeles szónokot, mívelt egyént s valódi keresztény jellemet vesztett benne a német protestantismus.

Raffaj Károly, uj székeli birtokos meghalt. A székelykeresztúri unitárius gymnasiumnak volt felügyelő gondnoka és azt is tette általános örökösévé. A tanári pályára készült volt, de később a gazdaságra adta magát és szép vagyont gyüjtött pénzben és földbirtokban. A székelykereszturi gymnasiumhoz már korán megválasztatott felügyelő gondnoknak és e tisztét mind tanultságánál, mind pedig odaadó buzgalmánál fogva elismerésre méltóan töltötte bé és most annak, hogy vagyona nagyobb részét odahagyta, a jövőre nézve is jóltevője lett. A székelykereszturi iskolán kivül még más hagyományokat is tett, több kisebb mellett, az Emkének négy ezer forintot.

Gyászhirek: Kövendi Kis György József dombói nyüg. tanitó és egyházi tanácsos élte 76-ik évében aug. 15-én jobb létre szenderült. Egy tisztes ősz alak, egy antik jellem szállt el benne és egy példányszerü tanitó, ki megtartva azt, a mi a régiből jó, folytonosan haladt a korral és nagy érdemet szerzett különösen az énektanitásban, melyet a mai kivánalmaknak megfelelőleg vezetett. Tanitói érdemei elismeréséül királyi kitüntetésben is részesült. Az elhunytban Kisgyörgy Sándor vargyasi pap édes atyját gyászolja. — *Ujszékeli Raffaj Károly* földbirtokos, gym. felügyelő gondnok † aug. 21-én 60 éves korában. Halálát neje Bedő Zsuzsa mellett testvére Raffaj Károly ujszékeli pap és esperes fájlalja leginkább. — Kiss Sámuel kisküküllő-széplaki unitárius lelkészt érzékeny veszteség találta, hív és jó neje *Elekes Krisztina* aug. 24-én 50-ik évében bekövetkezett halálában. — Murányi Farkas Sándor, ministeri számvizsgáló elvesztette 25 éven keresztül hű társát, munkás és gondos jó feleségét, *Bányay Ágnest.*

Iskolai értesitők: A kolozsvári unitárius főiskola értesitője. Szerk. Boros Sándor igazgató. A hittani int.-ben a melléktárgyakat is véve tanitott összesen 8 tanerő; a növendékek szá. volt 9. A gymnasiumban tanitott összesen 19 tanerő; a tanulók sz. 267; ebből unitárius 153. *A tordai állami polgári fiú-, leány- és elemi leányiskola értesitőjét* szerkesztette Varga Dénes igazgató. A három intézetnél a tanítást 19 tanerő, a hitoktatást 7 lelkészt végezte. A tanulók létszáma: 143 fiú, 159 leány, összesen 302 növendék, ebből unitárius volt 58. — *A székely-kereszturi unitárius középtanoda évi értesitője* Sándor János igazgató szerkesztésében jelent meg, a melyben az iskola első külön értesitőjét üdvözöljük. Az általános statistikai

kimutatás szerint: 9 tanerő 181 növendéket tanított, a melyek közül unitárius volt 115, más vallású 66. A vallástanitást 4 lelkész végezte. — *A fiumei tanitói egyesület tiz évi működéséről jelentést* állitott össze Killyélni Endre, egyesületi jegyző. E jelentésből megtudjuk, hogy az egyesület dr. Erődi Béla lelkes felhivására 1884. november 27-én abból a czélból keletkezett, hogy a különböző nyelvű elemek itt összetalálkozzanak, hasznos munkakört találjanak s az intézetek egységes irányban való fejlesztése munkáltassék. Tiz év alatt szép haladást ért el szellemi és anyagi téren egyaránt. — *A magyar honi ág. hitv. ev. egyetemes egyház theologiai akadémiájának értesitője.* Szerk. Schneller István igazgató. Az akadémiát egy nagy és egy kis bizottság kormányozza. Ezen kivül van a tanári testület, a mely áll 6 rendes- és 4 segédtanárból. Mindenik rendes tanár külön „seminarium“ vezetője. A hallgatók létszáma: az év elején beiratkozott 46 theologus, még pedig az első tanfolyamba 13, a másodikba 12, a harmadikba 10, a negyedikbe 11, a kik közül a legtöbb beszél magyarúl, tótul és németűl. Az akadémiában van convictus és alumneumi ingyen asztal. Az első élvezetében 24 theologus, a másodikéban 8 részesűlt, a többiek is kisebb-nagyobb kedvezménynyel étkeztek. Az akadémiai „*Önsegélyzőkör*“ vagyona 2300 frt, melynek kamataiból a hallgatók ingyen segélyt kapnak. A hallgatóknak van „*Olvasókör*“ ük és szerkesztik a „*Gondolat*“ czímü theologiai philosophiai szaklapot. Az értesitőt igazgatói jelentés vezeti be. Schneller át van hatva az ügy szeretetétől, mint vezetője egy theologiai intézetnek, kinek minden sorából meleg szeretet, s mély tudományosság sugárzik.

Aranykönyv.

ADAKOZÁSOK A SZ.-UDVARHELYT ÉPITENDŐ TEMPLOMRA.

XVI. Közlemény.

121. Siménfalvi György gy. ívén T.-Szt.-Györgyről: Siménfalvi György 50 kr., Siménfalvi Györgyné 50 kr., Siménfalvi Berta 49 kr. Varga Kata, Bartha Judith, Szabó Sári, Móricz Anna 20—20 kr., Szakács Kata, Veres Kata, Simon Zsuzsa felső, Györke Kata, Bartha Zsuzsi, Tamás Kata, Simén Anna, Csupor Anna, Mihácsa István, Simon Albert, Móricz Andor, Veres István, Kerekes János 10—10 kr. Szabó Anna 15 kr., Simon Zsuzsi alsó 2 kr., Gergely Anna 5 kr. A konfirmánsok perselypénze 19 kr. ***Együtt 4 frt.***

122. Ürmösi Kálmán gy. ívén Szt.-Gericzérél: Ürmösi Kálmán 1 frt. Ekklézsia 5 frt. ***Együtt 6 frt.***

E közlemény összege	10 frt	— kr.
Az előbbi közlemények összege	3537 „	40 „
Együtt . .	3547 frt	40 kr.

Kolozsvárt, 1894. aug. 31.

FERENCZ JÓZSEF,
unitárius püspök.
